Рік XIV. Р. 1905 кн. III. Т. LXV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяції під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, III B. B. LXV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 23/VI с. с. 1905.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між иньшими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1 —
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0·20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0·50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0·26
Будзиновський В. Хлопська посїлість	2 —
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0·90
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1–2 по	2·—
„ Про говор долївський	1·30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0·10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народнїй поезиї	0·50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2·50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I і II, вид. 2, по	7·50
„ т. III—V див. Збірник іст.-філ. секциї (т. III вид. 2 в друку).	
„ Люстрациї королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси ч. I, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й материяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщині XVI в	0·50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання старо-руської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0·50
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Лїтературно-суспільні партії в Галичині	1·80
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0·26
Енґельс Ф. Людвік Фаєрбах	0·50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1·50
Етноґрафічний збірник т. I–IV, VII–X і XII по 3·— кор. т. V, VI і XIII—XV по 4·00 кор., т. XI	6·00
Єфремов С. Національне питанє в Норвеґії	0·30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрациї королївщин в землях Галицькій і Перемишльській	4·00
„ т. II: Люстрациї королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській	5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648–9	4·00
„ т. V: теж — з р. 1649–51	4·00
„ т. VII: — Люстрация королївщин з р. 1570	4·00
Житє і Слово, вістник лїтератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3	5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0·40
Заневич — Знесенє панщини в Галичині	1·00

Рік XIV. Р. 1905 кн. III. Т. LXV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, III B. B. LXV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 28/VI с. с. 1905.

Зміст LXV тому.

Inhalt des LXV Bandes.

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Піонер української етнографії.

(ЗОРІАН ДОЛЕНҐА-ХОДАКОВСКИЙ).

Написав **Василь Доманицький.**

Відродженнє і дальший розвиток української літератури на переломі XVIII—XIX ст. стоїть в тїсному звязку з початками української етноґрафічної науки: то був час нового соціяльного і лїтературно-поетичного інтересу до усього народнього не тільки на Вкраїні, взагалї в Славянщинї, але скрізь на Заходї. Спеціяльно що до України — етноґрафічні дослїди виказали велику ориґінальність української народности, дали змогу зрозуміти правдивійше її минувшину, житє, народнїй характер, і обслїдованнє їх стало справою не місцевого лишень патріотизму, але питаннєм науковим, питаннєм цїлого національного самопізнання. Під впливом етноґрафічних здобутків почала ставати на міцний ґрунт і лїтература наша. З приводу книжки кн. Цертелева „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсень“, автора якої звичайно вважають першим (хронольоґічно) етноґрафом українським, проф. Дашкевич справедливо зауважає: „Во імя народности Цертелев вимагав уваги лїтератів до народньої поезії, обслїдування рідної природи, вдачі і характеру свого народу і його мови. На сей і подібні поклики і пійшли українські лїтерати почавши з кінця 20-тих рр. минулого столїтя. З того часу українські лїтерати стали етноґрафами, подібно до Котляревського, і прилучили ся до романтичного одушевлення народністю. В такому напрямку працював Квітка і визначнїйші діячі нового поколїння: Бодянський, Срезневський і пізнїйш Могила (Метлинський) та Галка (Костомаров). Най-

близчим наступником Цертелева на полї української етноґрафії був Максимович“ [1]).

В науковій лїтературі, як відомо, історія етноґрафії української починаєть ся з першої, присьвяченої спеціально українській народній поезії, книжки кн. Цертелева; далї йдуть збірники Максимовича (1827 і 1834 рр.), потім „Запорожская Старина“ Срезневского (1833—1834), а в серединї між ними уміщають Зоріана Доленґу-Ходаковского, імя якого „мало великий розголос в двадцятих та тридцятих роках, тай довго згодом ставили його в рядї значнїйших дослїдників славянської та руської народньої старовини, тих, що за перших часів сих дослїдів пробивали нові шляхи, кидали сьвітло на темне ще поле старини і народнїх переказів“ [2]). Тим часом тільки нещаслива доля лїтературного скарбу Ходаковского, який за житя вспів видрукувати лише кілька невеличких статей, а решта або побачила сьвіт після його смерти, або лишила ся майже цїлком незнаною в лїтературі (як раз матеріяли етноґрафічні), — позбавила його почесного місця першого українського етноґрафа, який скількістю матеріялів безперечно перевисшував усїх українських етноґрафів (з виїмком О. Бодянського, який мав збірку коло 8.000 пісень) аж до експедиції П. Чубинського в 70-тих рр. минулого столїтя, зібравши більш 2.000 українських, польських, российських та білоруських пісень. Узявши на увагу, що се було зроблено в часї, коли нї в российській нї в польській, нї в українській лїтературі не було ще в сїм напрямі майже нїчого розпочато, — і були лишень дрібні проби, як Григорія Калиновского Описаніе свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ, въ Малой Россіи и въ Сло-

---

[1]) Н. Дашкевичъ. XXIX Отчетъ о присужденіи уваровскихъ наградъ, 116—122. Для більшої ілюстрації великого впливу етнографічних дослїдів на розвиток лїтератури не тільки української, але й российської вкажемо на той факт, що Максимович збірником своїх пісень (переважно збіркою Ходаковського) став у великий пригодї М. Гоголеви, який багато з них користав ся для свойого „Тараса Бульби“ і під впливом симпатичних і величнїх образів українських пісень, для контрасту їм, написав відомі песи „Женитьбу“ і „Ревізор“. Так само й Пушкін, пишучи свою „Полтаву“, признавав ся Максимовичеви, що він „обиралъ“ його піснї (виданнє 1827 р), і героїня „Полтави“ Марія Кучубеївна, один з найперших живих жіночих типів в российській лїтературі, змальована під впливом жіночих українських пісень, таких нїжних і загарливих.

[2]) А. Пыпинъ. Исторія русской этнографіи. Т. III. Этнографія малорусская, стр. 38.

бодской Украинской губерніи, также и въ великороссійскихъ слободахъ, населенныхъ малороссіянами, употребляемыхъ“ (СПбр. 1777), „Молодикъ съ молодкою на гуляньѣ съ пѣсельниками“ (СПбр. 1790), пісня „На бережку у ставка“ з нотами і хорами (Москва, 1794) та ще в часописї „Nowy Pamiętnik Warszawski“, „Swactwa, wesela i urodziny ludu ruskiego na Rusi Czerwonej, przez obywatela tamtego kraju opisane“ (Warszawa, 1805, t. XVIII—XIX), — можемо зрозуміти, який величезний вплив могла б була зробити збірка пісень Ходаковского, уложена на кілька років ранїйш видання книжки Цертелева і може в 200 раз більша від неї своїм змістом!

Маючи тепер під руками ориґінальні українські записи самого Ходаковского, про які мова буде далї, які дивним дивом заховали ся до наших часів, правда вже в значно меньшій скількости і попсовані зубом часу (лишило ся ще 1631 пісня, з яких українських 1354), подаємо в понизших рядках де-які спостереження і додатки як що до біоґрафії піонера української етноґрафії, так і до зібраного ним матеріялу, який, сподіваємо ся, незабаром побачить нарештї сьвіт після мало не столїтньої мандрівки, почасти за той час вже визисканий в лїтературі, але безперечно дуже цінний і тепер, принаймнї з погляду історично-лїтературного.

Щоб яснїйш було видно історію перших етноґрафічних наших записів, роблених з науковою метою, вважаємо не зайвою річю переглянути головні моменти в житю першого українського етноґрафа, спиняючись переважно на тому, що має безпосередні відносини до нашої етноґрафії, з осібна на рукописах пісень, а також на невикористаних в лїтературі біоґрафічних подробицях.

I.

Відомого в історії етноґрафії українського діяча Зоріана Доленґа-Ходаковского в дійсности звали Адам Чарноцкий. Походячи з родини збіднїлого шляхтича, „офіціалїста“, народив ся він на сьвіт божий 4 цьвітня р. 1784 у с. Підгайній коло Несвіжа, в Мінській тепер ґубернії. Батько його, шукаючи хлїба, тиняв ся по всїх усюдах на Білій Руси та Мазовії, возячи з собою й молодого Адама. Ся обставина мала ту добру сторону для хлопця, що наблизила його до сїльського люду,

зазнайомила його близько з народнім житєм. Лишивши ся рано без матери, без пильного догляду, хлопець мусів шукати розривки в гурті сільської дітвори, і тут він, певно, вперше стрінув ся з обрядами, байками, народніми звичаями, народньою поезією, які згодом натхнули йому думку про вагу студіовання проявів народнього духу, защіпили йому замилованнє до давньої темної старовини і зробили з нього загарливого проповідника студіовання її і великого аматора живої народньої поезії. Ся власне обставина — окруженнє простого люду і близькість до нього — була єдиним імпульсом до утворення згаданого напрямку діяльности Ходаковського, бо тогочасні наукові засоби до викликання такої діяльности взагалі були дуже нездатні, штучна література, знана йому, була цілком иньшого складу, питання такі були зовсім чужі для його окруження, та й шкільна осьвіта його була дуже не широка.

На 14-му році житя вступив він до другої кляси повітової школи в Слуцьку, яку й скінчив в р. 1801. З наук любив найбільш історію і ґеоґрафію; відчитуваннє давніх книжок та рукописів було найлюбійшою для нього роботою; і ще в шкільні часи говорив він про конечну потребу критичного студіовання історії, про воскресеннє рідної поезії, про вагу збірання сільських пісень, давніх вірувань і звичаїв люду. „Сьміяли ся не раз з нього, прозивали його „zapaleńcem“, коли він пильно допитував старих хліборобів про усякі вірування їх прадідів або з цікавістю прислухав ся до співів селянок“ [1]).

Скінчивши школу, Чарноцкий розпочав правову практику адвоката в Новгородку десь коло р. 1803. Здаєть ся, праця така була йому не по душі, та він лишив ся при ній і далї, і в р. 1807 переніс ся до Мінська, де мав приватну адвокатуру, але разом з тим не залишив праці над історією, місцевим правом; рив ся в архивах, переглядав давні документи. Того ж таки року узяв він приватну посаду — помічника управителя у ґрафа Несьоловского в ґуб. Городненській, в повіті Новгородськім, і тут дав лад ґрафському архивові. Та й тут довго не посидів. Саме в тім році утворено герцоґство Варшавське під зверхністю короля Саксонського. По конституції, герцоґство повинно було мати 12.000 жовнїрів. Наполеонови ся скількість

---

[1]) Teka Wileńska, N. 2, стаття Dominika Chodźka (се джерело, як і иньші польські, цитую за Равитою-Ґавронським „Zoryan Dołęga-Chodakowski, jego życie i praca, Lwów, 1898).

вельми була придатна. І от Адам Чарноцкий забажав скуштувати військової служби, і на пропозицію одного з родичів ґр. Несьоловського Чарноцький одписав йому про свою згоду. Але лист сей не попав на властиву адресу і опинив ся в руках урядників (тоді виїзд з Литви був заборонений), був перечитаний, і 5-го марця 1808 р. Чарноцького схоплено, завезено до Ґродна, 30 квітня до Петербургу, а звідти, при кінці грудня, до Новгороду. Чарноцкого засудили на позбавленнє шляхетства і оддачу в москалї, і призначили до другої дивізії ґенер. Глезенаппа, що стояла в Омську, в Тобольській ґуб. В протязї 1809 і половини 1810 Чарноцкий пробував в Омську, записуючи по дорозї туди і там на місцї народнї звичаї, лікарські секрети, татарські вірші, назвиська переіначених славянських місцевостей, уложив словничок мов Черемиської, Чувашської, Татарської, Вотяцької, Кірґізської, Якутської і племен бурятських. Все се десь загинуло потім. В серпнї 1812 р. Глазенапп вирушив на Литву, і в червнї р. 1811 був вже в Бобруйську. Тут Чарноцький „wyrobił sobie wyjazd do K. i L.“ (Корони і Литви), — простїйше мовити, втік з війська. Військове слїдство урядово сконстатувало його смерть...

Умерши урядово, Чарноцкий за кілька лїт народив ся знову, прибравши нове імя — Зоріана Доленґи-Ходаковского. З дійсним своїм назвиском він не міг вже більше істнувати, бо хоч Олександр І згодом і дав амнїстию польським втікачам, але Чарноцкий мав на свойому сумлїнню де-що більше ніж дезертирство: втікаючи з Литви, він не забув узяти з собою плян Бобруйської фортеци. Ставши полїтичним злочинцем і дезертиром, Чарноцький, натурально, мусїв опісля критись з своїм минулим; тим то він згодом, в часи його лїтературної слави, коли допитували ся в нього про його житє, він і вигадав ту ніби-то автобіоґрафію, яку передав Полевому і яку довго вважали за дійсну не тільки российські, але й польські його почитателї, поки аж після його смерти, і то не скоро (в р. 1838—1840) не викрила ся справжня дійсність.

Деж пробував Чарноцький після погрому Французів? Біоґрафи його, як Домінік Ходзько, за ним Лелєвель, а в Росії славний критик та історик етноґрафії А. Пипін тримають ся тієї гадки, що по упадку Наполєона Чарноцкий якийсь час перебуяав в Галичинї, спершу під назвою Хшановского, потім — Доленґи-Ходаковского. В дійсности справа стояла не так. Чарноцкий справдї був в Галичинї, тільки не тодї, після розбитя

Наполеона, але аж чотири роки згодом (в рр. 1817—1818); а щоб затерти по собі сліди, він, дійсно, міг пустити чутку про свою подорож туди, і така версия могла опісля дістати ся з російських джерел до Домініка Ходзька. Зрештою, останнє лише здогад, а безперечне лишень те, що Чарноцкий, втікаючи з Наполеоном, під великою тайною повернув знову на Литву; тим то й поясняєть ся, що за весь час від р. 1812 аж до 27 серпня 1817, коли в Галичині з'явив ся Доленґа-Ходаковский, ми не маємо жадної автентичної звістки Чарноцкого про самого себе. Таку гадку цілком оправдано підпирає д. Равіта-Ґавроньский[1]). Користаючись де-якими джерелами новими або незнаними иньшим біоґрафам (як напр.: листи Ходаковского до Л. Голембіовского і ґенер. Кропіньского, збірка автоґрафів Гінтерів, архив кн. Чарторийських в Кракові, де-що з бібліотеки Оссолінських), д. Ґавроньский доводить, що Чарноцкий згадані чотири роки (1814—1817) пробув на Волини, Поділю й Україні (Київщині та Полтавщині), — і се дійсно ті роки, на які згодом (в р. 1818) Ходаковский покликав ся, як на чотири роки своїх „мандрівок і праці“ [2]).

Коли скінчила ся нещасливо військова кампанія французська, Чарноцкий рушив на Волинь, може бути до одного з дядьків своїх в Острожському повіті, лишивши військову зброю і запевнивши, що їде до Галичини. Тут на Волини він заприязнив ся з ґенералом Кропіньским, з яким міг познайомитись під час кампанії 1812 р., і який лишивши також військову службу, осів ся стало в своїй маєтности, в Ворончині (здаєть ся, в пов. Кременецькім). Переїзд на Волинь став зворотним пунктом в житю Ходаковского. Тут в голові його почали достигати пляни обслідованя Славянщини і малювали ся в будуччині ширші заміри виміряти її власними ногами. Згодом 24/XII 1812 р., писав він до одного з своїх родичів: „Чотири роки провів я (spędziłem), не привязуючи ся до жадного місця... Звикши до пригод, любячи подорожі, я замислив оглянути увесь рід славянський і витягти з того пасмо нових уваг, так потрібних, щоб обяснити перші події на півночі і вказати

---

[1]) В цитованій праці: Zoryan Dołęga-Chodakowski, jego życie i praca, Lwów, 1898.

[2]) В розвідці: „O Słowiańszczyznie przed Chrzesciańśtwem“, написаній в марті 1818 р. він пише: „Я ніколи не думав писать про се ранійш, як зберу усі записи. Я накидав лишень деякі мислї, винесені з чотиролїтньої моєї мандрівки і праці“ (останній уступ розвідки).

джерела нашої народности“ [1]). Мандруючи від села до села, з торбою за плечима, Чарноцький справді почував себе дуже добре, відчував моральне задоволеннє: „Єсть ще щастє на землї! — занотував він тодї в свойому нотатнику“. „Тиняти ся помежи людом, жити поетичним житєм селян! Який же я щасливий в своїй свитинї (siermiędze), з моєю убогою стравою, коли менї оповідають згадки свої, бажання свої! Між людом живе чеснота, між людом живе поезія! Зле серце має той, хто не кохає люду усією братерською любовю!“ [2]).

Обходячи волинські села і міста, він завитав і до Кременця, тогочасного огнища осьвіти, голосного тодї на всю Польщу. Тут він зробив чимало знайомостей, тут пережив кращі може хвилини в своїм житю. Згодом, з Галичини (в р. 1818) він писав до ґенер. Кропіньского: „між приємними його долинами, на вершечку Дївич-гори, снував я перші пасма своїх мислей“, і звідти ж, з Сєняви, посилає до Кремінця свою першу працю — розправу „O Słowiańszczyznie przed Chrześciaństwem“ з прошеннєм перечитати її в присутности усїх для того, щоб переконати невіруючих, що праця його не була забавкою і завстидати тих, що бажають „загасити його охоту і міцний замір“ (stałe przedsięwzięcie) [3]). Про се він

---

[1]) Raw.-Gawr. 32.

[2]) Teka Wileńska, 1858, N. 6, 248. Про спосіб записування пісень Ходаковским знаємо дещо від Вацлава Залєского, відомого етноґрафа, сучасника Ходаковского, якого Залєский дуже поважав. „Я чув про спосіб його записуваня народнїх пісень, як він в куценькій кожушинї, з торбинкою за плечима і пляшкою горілки під пахвою, ходить від села до села, від попа до попа, від орґанїста до орґанїста, від дяка до дяка, від одної баби співачки до другої, від одного сїльського музики чи сїльського лірника до другого, і як він скрізь то просьбою і умовленнєм, то частуваннєм і примусом, то почавши сам пісню, вміє видобути усе, що лише дотикає славянства. Се й єсть єдиний і справжнїй спосіб збірання пісень“. (Цитую за А. Пипіном, Истор. русск. этногр. т. Ш, 58). В Заднїпрянщинї він ходив уже з поводатарем хлопцем, про якого згадує в листї до ґенер. Кропіньского.

Деякі вказівки про те, від кого записував Ходаковський пісні, дають його рукописи, де подекуди подибуємо його нотатки, напр.: „U Mełynskiego zegarmistrza iest Bakalarz, którego matka w Michunkach(?) zyjąca umie pieśń o Bonaku szoludiwym i o Rakoczym“. Часом бачимо реєстр осіб, від яких в тій чи иньшій місцевости варт дещо записати: „Maryna Szewczycha wdowa“, „Maryna Kostiuczkowa“, „Horpena Hanszenka nakrytka“, „Wojtowniczka Harasymicha“, „w Dubynie (?) Hapka Łuciewa żynka“, „Barbołycha stara, Krywunycha“.

[3]) R.-Gawroński. 30.

говорить, сидячи в Галичинї, як про річ вже минулу, — отже, виходить, в Кремінцї він бував до того часу, в рр. 1814—1816.

Далї, з пізнїйших листів Ходаковского відомо було досї, що на Волинї він часто бував в Порицьку (Володимирського пов., де працював в бібліотецї куратора виленського округа кн. Адама Чарторийского і записував в сумежнїх селах піснї; бував ще часто в Переділї (Овручськ. пов.), де закохав ся в одну панночку, дочку властителя Переділу Ігнатія Кульчиньского. Се також була з виду незвичайна панна. Вона, як оповідає Ходаковський в листї до ґенер. Кропиньского з 13/XI 1818 р, окрім иньших усяких чеснот, збірала співанки славянські і навіть з благословення шановної мами своєї узяла ся товаришувати менї по сусіднїх селах і допомагала менї зібрати більш пісень, потрібних менї. В Переділї була провідником по хлїборобських хатах... і впевняла, що се все її до вподоби, усе її до смаку" [1]). Та не до смаку був батькам панни-етноґрафа mésaliance шляхтянки з якимсь волоцюгою, і Ходаковский врештї дістав гарбуза. Взагалї шляхетне панство з погордою і подивом дивили ся на ориґінальне занятє Ходаковського, і напр. така панї Мальчевска „на Волини", добре знайома з Ходаковским, „niechętnie widziała" як він корооводив ся „z babami, mołodycami i dziewkami".

Повернувши ся з Галичини (в р. 1818), Ходаковський як знаємо, пробував в Вишневцї, Кремінцї, в Клеванї, був в Острозї, Дорогобужу, Ровному, Чорторийську на Стирі, не раз бував і попереду і тепер в Ворончинї та в Волосівцях, маєтностях ґенер. Кропиньского.

Крім Волини відвідував і Подільщину: відомо, що був він в Межибожі, Гранові; в Київщинї, де був двічі, побував він в Радомислї, Білій Церкві, самому Київі, а в Полтавщинї — в Переяславі.

Стільки ми знали досї про подорожуваннє Ходаковского. Але на підставі рукописів Ходаковського, які ми мали змогу переглянути, катальоґ місцевостей, куди навідував Ходаковский, можна значно побільшити. Се ми й робимо далї, тримаючись ґеоґрафічного порядку.

Як можна бачити з приписів побіч пісень, далеко не коло кожної піснї (на жаль нема анї однїсінької хронольоґічної дати, окрім, в одному місцї, „30 padolista w Bracławskim" та ще

---

[1]) Bibl. Warsz. 1866, II, zesz. V, 183, XI.

двох загадкових дат)[1]), просторонь, яку виміряв Ходаковский власними ногами, дійсно може викликати подив і справжнє поважаннє до сеї сьвідомої своєї мети ориґінальної жертви ідеї.

Почнемо з ґубернії Волинської. Коли поглянемо на мапу Волини, то зауважимо, що найбільш місцевостей, де був Ходаковський, припадає на повіт Володимир-Волинський, — південну його частину в околиці Порицька, де Ходаковский довго і часто пересижував. Отже з рукописів знати, що він бував окрім Порицька в сс. Риковичі, Іваничі, Хоров, м. Трубки, Грушево, Ляшки, Бодячів, Нискиничі, Ласків, м. Локачі, поблизу Володимира; вище на північ Ходаковский мабуть заглядав рідко, хоча повинен був там бути, бо бачимо, що відвідував Дубенку, уже в Люблинській ґуб., на правім березї західного Бугу, яка лежить значно на північ від Володимира. Взагалї за Буг, в Люблинську ґуб. він пореходив не раз, і бував окрім Дубенки, в Крилові, Старгородї, Висловичах, Печигорах, Ятвезї...

В сумежному з Володимирським повітом — Дубенському бачимо одно лишень с. Кораблище, за те в Кремінецькому, де він бував у ґенер. Кропіньского і в самому Кремінцї, таких пунктів значно більше: окрім Кремінця, с. Комнатка, Тетильковцї, Мусуровцї, Вишневець, Вороновцї (Вороньчин?). В Ровенському повітї відвідав: Ровно, Клевань, Білів, а далї в Луцькому — Жидичин, Колки, Чорторийськ[2]). В Острозському повітї бачимо Ходаковского в Острозї, у епископа (православного) Романовського, а також в с. Сьвятім і в Дорогобужі, на

[1]) Зверху піснї „Утїкай, сину, в Волощину — нельзя в Польщі жити“ стоїть: „1795“; потім Ходаковский, знати — пізнїйш, сьвіжійшим атраментом цифру року узяв в (), а по боках її проставив: w Medży-Bożu“. Тепер годї вже дошукати ся, через що пісня ся нотована р. 1795-тим; у всякім разї, можна гадати, що Ходаковський не безпідставно се зробив*). Ще більш загадковий рік проставлено в иньшому місцї. Побіч піснї: „Сосновая коновочка, дубовее денце“ приписано: „Trzyrecze, wieś w P—cie Grodzonskim 1781“. В повітї гродненському Ходаковський жив після р. 1802. Можливо, що йому передав хто небудь давнїй запис, або переказав сю пісню, яку чув від когось в р. 1781. Як-не-як, а тут ми маємо одну з досить давнїх дат взагалї для нашої піснї.

[2]) Лїтом р. 1818, повернувши ся з Галичини, він удав ся з Кремінця на Острог, а звідси через Дорогобуж на Ровно, Клевань, Чорторийськ. Поки доїхав до Чорторийська, — „przybyło mu wiele uroczysk ziemnych, niemało pieśni“, пише він.

*) Може він видїв в піснї відгомін обставин 1795 р.? *Ред.*

півночи повіту; в Староконстантинівському повіті не стрічаємо Ходаковского зовсім; в Заславському — лише коло Заславля, а в Новоград-Волинському — на півдні, в Любарі; в Житомирському — в Чуднові, Волосовці, а по дорозї на Київщину (на Радомисль) — в Турчинці і Могильній, Овруцького пов., а також і в Переділї, куди він навідував ся часто. Нарештї знаходимо слід пробування Ходаковського в півд.-зах. частинї Волини — в пов. Ковельському: в Ратному і в Датинї коло Ратного. Може бути, що там він був вертаючи ся з Литви на Волинь в р 1813 через ґуб. Городненську, бо маємо також чимало записів з сеї останньої, найбільш в Бресті і пов. Городненському. Правда, що до сього останнього, то записи там пороблені скорійше, ще в ті часи, коли Ходаковський пробував після р. 1802 в Городненському повіті в маєтности гр. Несьоловського.

Таким чином бачимо, що з 12 повітів Волинської ґуб. Ходаковский побував в 11; та й що до дванадцятого, Староконстантинівського, тяжко думати, щоб він до нього не заглядав: він був йому не раз на дорозї з Житомирського і Новгород-Волинського або й Кремінецького повіту — на Межибож, на Поділлє, куди він часто навідував ся.

Переходячи до Подільщини бачимо, що на заході найдалї бував Ходаковский в Проскуровському пов. в Сатанові над Збручем, потім в Летичівському — Межибожі, Шпичинцях, Волосовцях, Міхунках; в Литинському — в Хмельнику, в Винницькому — коло Винниці і в Тиврові; досить часто в Брацлавщинї — Брацлаві, Волчку, Городниці, нарештї в Гайсинському — Райгородї, Кунї, Ґранові. Отже, виходить, бував він лишень в північній та північно-східнїй частинї Подільщини (хиба що ще може був в Балтському пов., коли покласти ся на пісню „З Балти до Крутих (Балт. пов.) поїду“, як записану в місцевости свого походження та, на такій саме підставі, в Бару, — на межі Литинського та Могилівського повітів), і твердженнє Ґавроньского, що по повороті з Галичини Ходаковский обійшов знов частину України, Волини і Поділя, „siągnąwszy aż do Kamieńca i Dniestra“ [1]), треба вважати гиперболою. Сього він не міг зробити хоч би з браку часу: відомо, що 13 падолиста (р. 1818, по повороті з Галичини) він з Волини тільки що добрав ся до Межибожа; тут незабаром

[1]) Op. cit. стр. 57—58.

його спіткала неприємність з женячкою, і при кінці того ж таки місяця він був вже в Радомислї, по дорозї до Київа, а звідти до Петербурга. І сам же д. Ґавроньский говорить далї, що „rüszył tedy na Radomyśl do Kijowa,... prawdopodobnie wprost z Międżyboża się udał“[1]). Додамо ще, що сам Ходаковский, згадуючи про свої подорожі, нїде не згадує про те, що він доходив до Днїстра; звичайно він каже про піснї, записані „над Днїпром, Богом, Бугом, Соном (Сяном) і чорною Вислою“.

В Київщинї Ходаковський, як сам каже, був двічі. Тут він заглядав до Прилуки (Липов. пов.), мабуть заскочив туди якось з Винницї, бо подорож його до Київа обидва рази лежала на Радомисль; окрім Радомисля, одвідав ще с. Казенну Гуту, Брусилів, далї був в Білій Церкві, в Василькові і околицях, нарештї завитав і до Київа, куди „po raz drugi“ добрав ся з початку сїчня р. 1819 і був там три тижнї.

Пробуваючи в Київі вперше, десь перед р. 1817, Ходаковский перебрав ся і на лївий бік Днїпра, в Полтавщину, і доходив до Переяслава і далї, в Золотонощину (був в с. Ліпляві). Ґавроньский твердить, що Ходаковський був в Полтавщинї в р. 1819, під час других одвідин Київа, але се дуже сумнївно. Як знаємо, в Київі Ходаковський був до кінця сїчня, звідки, на думку д. Ґавроньского, удав ся до Переяслава, Козельця та Чернигова і нарештї прибув до Гомеля в другій половинї марця. Отже за 5 недїль треба було одвідати Полтавщину, Черниговщину, і опинити ся на півночи в Гомелї! У всякім разї чи був сим разом Ходаковський в Полтавщинї, чи не був, а головна його знайомість з Лївобережною Україною припадає на першу його подорож туди, не пізнїйше першої половини р. 1817, бо вже в своїй розправі „O Słowiańszczyznie“, написаній р. 1818 в Галичинї, згадує він: „przez Nieprzayrzałem nieco do Połtawskiego okręgu“, де власне й упевнив ся нарештї, що українські піснї значно перевисшують великоруські.

Подорож до Галичини добре відома з листів Ходаковского і стоїть посерединї між першою подорожю Ходаковского по Українї і другою (останньою), по повороті звідти. Як відомо, Ходаковский вибрав ся до Галичини з Пулав в осени 1817 р., прибравши нове імя, одержавши запомогу від кн. Адама Чарторийського, яко особа, що має ясно поставлену мету: обслї-

---

[1]) Ibid. стр. 58.

доваинє славянських старинностей. За сею помічю він міг звернути ся до Чарторийского лише тоді, коли десь в р. 1816 прибув до нього з своєї мандрівки по Україні і привіз чимал у збірку народнїх пісень і розпочату працю над історично-ґеоґрафічним словником. У всякім разї се мало бути десь при кінці р. 1816, а може на початку 1817, коли Чарторийский зацікавив ся науковими плянами Ходаковского і одіслав його далї працювати до свойого маєтку в Пулави. „Сижу над фоліянтами і нікуди не рушу до повороту його милости князя", — писав він тоді до Кропинського, який найбільше старав ся за Ходаковским перед Чарторийским. Тоді ж таки в одному з листів своїх він висловив ясно свій панславистичний погляд що до відносин до ріжних славянських-народностей в справі своєї праці над відшукуваннєм давньої, ще поганської, старовини на широкому славянському полї: „коли перестану бути братом для Русинів, Чехів та иньших, то муситиму залишити свій замір"[1]).

7 вересня р. 1817 Ходаковский виїхав з Пулав до Кракова, заглянувши по дорозї в Радом, Сандомир, Белз, Ченстохів, Скалу. Тодї то, очевидно, і поназбирав він пісень польських[2]). Найдовше задержав ся в Сіняві — більш пів року. Се була його головна резіденція, звідки він робив зимою по селах подорожі (нпр. в Дибчу, Обшицах, Здонари, Теплові, під Розвадовим), збирав там піснї, монети, переглядав приватні архиви. „Тут Сан віддїляє Русь од Ляхів, — пише він до Кропиньского, — тут мова Русинів більш помішана з польщиною, як звичайно се буває на пограничу. Піснї їх, в волинському діалєкті, повні образів і виразів стародавнїх; записую їх і тїшу ся надією, що ступивши в глибину Червоної Руси, коло Львова і Галича, знайду ще більше[3]). Записи польських пісень не задовольнили Ходаковського: мало в них знайшов останків любого йому поганства[4]). Він сподївав ся значних жнив в сїм

---

[1]) Bibl. Warsz. 1866, t. VI, zesz. V, 163.

[2]) В двох рукописних зошитах Ходаковського зараз єсть 199 польських пісень. З місцевостей можемо записувати: „Pod Olkuszem", „w Prosowick. pow., Leliowie (pod Puławami), Kaliszu, Krakowie, Pod Jarosławiem nad Sonom, Sendomirzu, Kielcach, Szczerzyck. pow., Samoklęskach (Lubl.), Pod Łysą górą w Slupie, Pod Gorajem, w Miechowie pod Lublinem.

[3]) Raw. Gawr. op. c. 45.

[4]) „Co się tyczy podań wiejskich w śpiewach i obrzędach Polaków, ze smutkiem wyrażę, że tak mało znalazłem, iż zaledwo można

напрямку на Підгірі, а також і в Татрах, але йому туди не довело дістати ся. Сидячи в Сїняві, виготував рукопис статї „O Słowiańszczyznie przed Chrześciańśtwem“, а потім рушив до Перемишля. „Чарноцкий любив Русь, — пише його біоґраф, — охоче до неї заглядав, високо ставив скарби її поетичних забутків і шукав зближення з нею“[1]). Цікава та подробиця, що подорожуючи по землях польських, він обминав костели і ксьондзів, а на Руси, навпаки, перш за все звертав ся до духовенства. Так нпр. коли згодом був у Пскові, — „chętnie przystawał“ з архієпископом Евгенієм (Болховитиновим), відомим вченим[2]); в Київі звертав ся до духовенства, в Перемишлї познайомив ся з унїятським митрополитом Левицьким, од якого „dużo wiadomości wyczerpał“, в Острозї приятелював з епископом Романовським[3]).

Оглянувши Перемишль, Ходаковский звернув до Львова, по дорозї навідавши ся, як бачимо з рукописів, до сіл і місто-

---

ślad okazać, że co iest na Rusi, było kiedyś i w Polsce, a biorąc miarę ze zbiorów moich między Bugiem (західн.) a Dnieprem, tedy jak 1 do 16 uważać można“ (Raw.-Gawr. 33). Тут очевидно зайшла помилка, бо в листї до Ад. Чарторийского Ходаковський писав: як 1 до 10 (ibid. прим. 1). Се відповідає і дійсности: 200 пісень на 2000 усїх в збірках Ходаковського!

[1]) Raw.-Gawr. op. c. 45.

[2]) Сей вчений муж був від р. 1822 митрополитом київським. По смерти лишив величезні наукові скарби, — одних рукописів 310 N N (усї вони знаходять ся в Києво-Софійській біблїотецї). Серед тих рукописів між иньшим знайшло ся: найдавнїйша копія перших частин Енеїди Котляревського, 1794 р. (рук. N N 497) і невидрукований ще твір Гр. Сковороди „Икона Алкивіадская или Израильскій змій“ N 416, л. 175—204) і багато иньших дуже цїнних творів (див. Н. Петровъ Краткое обозрѣніе рукописей Кіево-софійской библіотеки“ в „Чтеніяхъ въ Истор. Общ. Нест. Лѣтоп. кн. XV, вып. II).

[3]) Про відносини Ходаковського до сього останнього і взагалї про велику толерантність його в релїґійних питаннях знаходимо цікаві подробиці в листї до ґенер. Кропиньского „Люблю мого пастиря, — пише він. — Гостинність і ввічливість його, під час мойого побуту в Острозї, памятні для мене, а широка борода і милий голос, коли він возсилає молитви славянські до Бога, нагадуючи менї старих прабатьків наших, покорили мене. Жив він в часи, коли переможець Руси міг гордувати нужденним Ляхом, про те сей пастир завжди був для нас прихильний, любив нашу мову і в біблїотецї своїй має головнїйших наших письменників. Раджу панови ґенералови познайомити ся з ним особисто, а релїґійні упередження нехай собі йдуть до Стамбулу або Мадриту — нам вже не до лиця вони“ (R.-Gawr. 122).

чок: Висоцьке, Радохинцї, Дроздовиця, Верхрати, Рава, Потилич, Крехів, Жовква, Городок, Гряда. Зі Львова заїжджав ще до Сургова та Лежахова під Ярославлем[1]). Тут у Львові зустрів ся він з Лукашом Голембіовским, своїм знайомим кремінецьким, біблїотекарем в той час в Порицьку, і тут вони обговорювали подорож Ходаковского і її наукові здобутки, мріяли дещо про будучність, і тут мабуть, виникнув новий плян, що став новим поворотом в житю Ходаковского — поворот на Волинь і надія на нову далеку подорож на північ, до Петербурга. Зі Львова Ходаковський вернув ся назад до Сіняви, а потім на Збараж (с. Капустинцї), Вишневець, Кремінець до Клевани — на початку липня 1818 р. Отже уся подорож по Галичинї тревала від жовтня р. 1817 до 24 червня 1818. Нові заміри захопили думки Ходаковского і нові надії пхали його на північ...[2])

Ще коли Ходаковский пробував в Галичинї, Чарторийський уживав всяких засобів, щоб Ходаковского підтримали у Вильнї або в Кремінцї і дали йому можність на ширше розпочати задуману їм працю. Повернувши з галицької подорожи Ходаковский вдавав ся й сам до деяких осіб можновладних: до Малевского, ректора виленського, а також і до канцлєра Румянцева. Та особливої користи для нього не вийшло нїякої. Малевский одповів Чарторийскому, що дійсно „посьвята сеї людини такій тяжкій і мозольній працї річ незвичайна, і щось подібне нелегко подибати, але з другого боку, коли немає певного систему та підготовлення до такої працї, то страшно, щоб праця його не пішла на марне. Статю його, уміщену в „Pamiętniku Wilcńskim“ (O Słowianszczyznie...) принято неприхильно“. Тільки й усього, що виленський унїверситет прислав йому на початку р. 1819 одкритий перґаміновий лист, з великою печаткою. „Три роки назад (себто в рр. 1815—1816) я мав одкритий лист від Плятера з Комісії Едукаційної, але виленський, як значно більш імпозантний, більш менї помагає. Як би вже прийшло ся до краю, — шуткує Ходаковский, — і забракло чобіт,

---

[1]) Відомо ще кілька сіл, де записував пісні Ходаковський, але не можна напевно визначити їх топографію. Такі села: Серпанцї, Зджари, Добра, Дубровиця, Шила, Лози, Дубина.

[2]) Варто і тут занотувати, що описуючи досить докладно подорож по Галичинї, Ходаковский нїде не кинув жадної згадки про попереднє своє там пробуваннє: жадної згадки про знайому місцевість, назву, — усе нове, чуже, незнане... Се ще один доказ на користь того, що Ходаковский не був ранїйш в Галичинї.

то можна було б викроїти з нього добрячу пару, — такий він великий"[1]). Відмова виленського університету, знати, дуже його вразила, і від тепер усі надії покладає він на російську запомогу. Одвідавши в лютому і на початку марця р. 1819 Переяслав (?), Козелець і Чернигів, Ходаковський в другій половині марця був вже в Гомелї, де пробув чимало: аж до вересня, не мігши ранїйш вирушити звідти через цілковитий брак фондів. Сидячи тут, він знову вдаєть ся до видатнїйших осіб, які могли б йому запомогти: до Карнєєва, куратора в Харкові, Магницкого, куратора в Казани, Евгенїя, архіепископа псковського, і до кн. Голїцина, мінїстра осьвіти. Тай знову нїчого з того не вийшло, і коли б в вереснї не прийшла запомога з Пулав, Ходаковский опинив ся б в цілком неможливому становищі. Тепер вже він міг дістати ся до Петербурга, а там може й пляни його здїйснять ся...

Пробуваючи досить довго в Гомелї, він, як і скрізь, записував в околицях білоруські пісні[2]), Усяких пісень в той час разом з иньшими історично-археольоґічними матеріялами набрала ся ціла скриня. Про них згадує Ходаковский в листї до родича, Кароля Ходаковского, на початку р. 1819, оповідаючи з жалем про нещасливі свої матрімонїяльні заходи: „Через те, що я назбирав дві скринї своїх мрій (marzeń) і з ними мушу все далї й далї посовувати ся, відповіли менї, що жінки я не повинен мати, бо мати її не така славна річ. Переслабував, поки дійшов сам до того переконання. Треба було відірвати ся од своєї богинї і іти між те, що під рутяним вінком провадить на поля славянські". З Гомеля знову, коли матеріяльне становище його там було дуже лихе, він писав, що йому нераз вже приходила до голови думка занехати усе і вернути ся до дому. Шкода тільки було йому лишити на ласку долї „скриню кількалїтньої працї". Хотїв сам її відвезти до Кремінця, але то була не легка річ через той самий брак фондів. Своїми збірками і паперами він завжди дуже дорожив і шанував їх, і нї за які гроші не віддав би їх нїкому: „Скринї моєї на папільотки не віддам, — писав він до ґенер. Кропинського

---

[1]) Ateneum, 1842, IV, 216.

[2]) Зараз єсть їх 128; найбільш (76) записано в самому Гомелї, а решта в Добруші, Бихові і Биховському повітї, Острі і Любечі (сї два в Черниговщинї), Климовцях, і (пізнїйш) в Полоцьку.

з Петербурга при кінці р. 1819, — а діла початого з таким пожертвованнем, не маю й думки залишити"[1]).

Діставши запомогу, Ходаковский вирушив 9 серпня з Гомеля на Могилїв, Витебськ і Полоцьк. По дорозї з Полоцька до Пскова, куди його притягала старинність сього міста і вчений архіепископ Евгенїй, з ним трапила ся пригода, про яку йому, певно, і у віснї перед тим не снило ся: він оженив ся... Разом з ним по дорозї до Пскова їхала в Петербург до матери панна Констанція Флемінґ, шляхтянка з Поморя. Вона годувала Ходаковського дуже скоро і смачно звареним обідом, говорила добре по российськи, знала сей край, де вони переїздили. Їдучи разом, задержували ся то тут, то там, оглядали разом городища, записували піснї, — отже сього досить, щоб на 12-ий день знайомости закоханий Ходаковский узяв з нею шлюб в Псковї, не захотївши навіть заждати до Петербурга, де жила мати молодої, нїчого не відаючи про пригоду з її донькою.

У Псковї Ходаковський завитав до архіеп. Евгенїя, до якого він писав ще з Гомеля. Цікаві матеріали що до знайомости сеї і взагалї до біоґрафії Ходаковского за сей час (р. 1819—1820) знаходимо в листах архіеп. Евгенїя до В. Г. Анастасевича, видруковані в „Русскім Архиві"[2]), про які не знали біоґрафи Ходаковского — А. Пипін і Р.-Ґавроньский. Листи сї тим цїннїйші, що додають деякі риси до змалювання постатї Ходаковского, значно з'ідеалїзованого Равітою-Ґавроньским, і сьвідчать про те якого в дїйсности погляду був на Ходаковського архіеп. Евгенїй, що так „chętnie", як каже Р.-Ґавроньский, „przystawał" з ним. В понизших рядках цїлий рік в життю Ходаковського (з половини р. 1819 до серпня 1820) ми перекажемо переважно словами арх. Евгенїя.

Отже від 8 серпня, ще до приїзду Ходаковского до Пскова, він пише: „От вам ще новина: 5 серпня одержав я цїлого, кругом списаного, листа з Гомеля від підписаного під ним Зоріяна Доленґи-Ходаковского, члена Варшав.-королів. Товариства прихильників наук, 22 липня 1819 р. Я б не зрозумів його нїсенїтниць, як би не порівняв з вашим витягом з 26 марця,

[1]) Pamiętnik umiejętności, 1830, IV, 214. Оден наочний сьвідок подорожі Ходаковського по Галичинї бачив вже тодї у нього цїлі фолїяли, що дотикали ся старинностей славяньских, серед яких була й богата збірка переказів зібраних між простим людом і пісень сїльських, яку він вважав найцїннїйшою річю (ibid. 209).

[2]) 1889 р., N N 5—7.

надісланим менї; з листа його до вас видно яснїйше, ніж в моїм. А весь сей навкруги списаний лист кінчаєть ся запитаннєм: чи не має в Псковській ґуб. городищ, шанців та валів? Менї відповісти йому легко, бо обїзджаючи епархію я про них розпитував, а деякі й сам оглядав. Відповідати буду, але повідоміть мене: чи сей Поляк має який чин? Чи є звичай у Поляків величати ся по батькови і як його звати по батькови? Я нїколи з Поляками не листував ся, а ви до сього звикли"[1]). Пізнїйш, 22 серпня, він знову пише до Анастасевича: „Ходаковский, що відважив ся і до мінїстра адресувати ся з своїми гіпотезами проти Карамзина[2]), менї здаєть ся, est une tête exaltée entêtée et infatuée. Канцлєр[3]), знати, добре роздивив ся його, коли відмовив йому в рекурсї. Тепер я не знаю, куди й відписувати йому; гадаю, що сей польський ковтун не всидить довго на однім місцї; а відповідь йому в мене вже виготовлена. Не знаю, чого він може просити і сподївати ся від Президента росийської академії[4]), який займаєть ся лишень етимольоґією. А мінїстр певно покаже його мрії перш за все Карамзинови, і тодї химерник буде вбитий що до кредиту. Краще б він публїкував се де небудь в часописї і дожидав суду сторонніх вчених. Бо коли він і сам признає себе убогим на джерела, то з чогож він зачерпне що небудь проти того, що вистарчить цїлі річки? В історії не досить сказати, але треба й доказати, бо инакше вийде роман. А Литву розмежовувати на підставі сучасних осель — непевно, бо сумежні часто переселяють ся, змішують ся і переінача́ють свою національність. В самих східнїх Прусах, де Ходаковский покладає межу Литві, більша частина осель з руськими і славянськими назвами. Зрештою, не бачивши його мапи, я нїчого певного виводити не можу, а у мінїстра мапа ся заляже під паперами і на сьвіт не покажеть ся. Коли ви побачите і мапу, і пояснення, то повідоміть і мене"[5]).

---

[1]) Русс. Архивъ, 1889, Ч. 6, 209.

[2]) Пишучи лист до мінїстра Ґоліцина, Ходаковский, щоб більше себе зарекомендувати, послав йому критичний осуд „Исторіи" Карамзина. Лист сей згодом був видрукований в „Вѣстнику Европы", про що буде мова далї.

[3]) Румянцев, який жив тодї в Гомелї, і до якого Ходаковский звертав ся за помічю, але марно.

[4]) Шишкова.

[5]) Русск. Архивъ, 1889, Ч. 6, 212—213.

5 вересня арх. Евгенїй сповіщає між иньшим, що відповідь Ходаковскому він вислав вже в Гомель, але не особисто йому, а в пакетї до канцлєра: „не знаю, чи буде він задоволений“, — додає архіепископ[1]).

Під 19 вересня читаємо: „Я й перше думав, що порожньоголовий Ходаковский тупий і канцлєр злегковажить його. Педанти вважають себе здібними до усього, усе беруть ся поправляти, за все сперечати ся, і скрізь лишають ся тільки сьмішними педантами; нехай вони публїкують свої пародокси в Rocznikach варшавських[2]).

На початку жовтня Ходаковский нарештї опинив ся в Псковї і зробив візиту арх. Евгенїю. Про се останнїй так пише в листї до Анастасевича 3 жовтня: „Позавчера сїв було відповідати вам, але о 12 годинї несподївано явив ся до мене Ходаковский і до 7 г. вечера[3]) розважав мене читаннєм своїх теорий, другого дня теж докінчував і їде до вас тим самим бавити вас: зробіть запас терпцю. З вами буде він розмовляти вже по польськи, вважаючи вас великим знавцем польської мови і майже Поляком“[4]). За тиждень (10 жовтня) арх. Евгенїй знову пише: „Тепер Ходаковский вже у вас і певно мучить вас читаннєм; менї переказували, що він в Псковї, розпрощавши ся зі мною, одержав з почти і відповідь від мінїстра, а яку — не відаю“[5]). Трохи згодом, 11 жовтня, Евгенїй запитує Анастасевича: „Чого то успіє у вас Ходаковский і що відповідати-ме йому історіоґраф? А я думаю, що він не захоче з ним і балакати, а не тільки звернути на нього увагу. Він ставить себе вище усякої критики, і Каченовский[6]) охрип тільки від даремного крику“[7]). 24 жовтня він

---

[1]) Ibid. стр. 214. Мабуть листа сього Ходаковский вже не одержав, бо 9 вересня він вже виїхав, а знаємо, що лист Ходаковского від 19 липня арх. Евгенїй одержав аж 5 серпня.

[2]) Ibid., 218.

[3]) Про першу знаємість у Ґавроньского читаємо: „przyjął gościa zdaleka bardzo uprzejmie i odrazu nawiązała się ożywiona serdeczna rozmowa naukowa, która przeciągnęła się aż do północy“ (Z. D. Chodak., стр. 74).

[4]) Русск. Арх., 1889, Ч. 6, стр. 218.

[5]) Ibid., 220. В листї сьому Голїцин радив звернути ся особисто до Карамзина, який один лише міг би довести до здїйснення його уваги і витягти з них якусь користь.

[6]) Редактор „Вѣстника Европы“.

[7]) Русск. Арх. Ч. 6, 222.

запитує знову про зносини Ходаковского з Шішковим: „Що то Ходаковский ваш здобуде у тямкого президента етимольоґії; а здається ся, найде коса на камінь, позмагають ся і нічого не порішать. Зрештою й етимольоґія одного і другого ріжної міри; хиба Лінде був би під стать?"[1]). 4-го падолиста знову читаємо: „На чому скінчать ся Ходаковского ґеоґрафічно-етимольоґічно-анальоґічні пригоди, повідоміть мене. А канцлєр ледви що не правий, коли не зрозумів мети його, як і я. Карамзинови ж ніколи з ним і розмовляти про такі дрібниці: йому потрібнійший час для важкої справді історії царя Грозного, творця нашої монархії"[2]). Що до Карамзіна, то арх. Евгеній помилив ся: Карамзін зустрів Ходаковского прихильно, згодив ся з богатьома увагами Ходаковского і скористав з них в додатках до VIII т. своєї історії. Незадоволений лише був з того, що лист Ходаковского до Ґоліцина, з увагами про його історію, хтось в Москві видруковав в „Вѣстн. Европы", але Ходаковский його перепросив, і він обіцяв навіть постарати ся за нього перед мінїстром в справі коштів на наукову подорож. За тиждень Евгеній вже пише з сього приводу: „дивую ся, що історіоґраф прихильно зострів Ходаковского. Але гадаю, що окрім вказівки на межі Литви в Курляндиї нічого иньшого він не прийме; бо городословіє та городищесловіє його навряд чи на що небудь в історії здадуть ся. І завдання — віднайти межі усіх племен славянських і усіх удільних князівств, ніхто тепер не виконає[3]).

25 падолиста Евгеній знову пише до Анастасевича: „Ходаковского статю в „Вѣстнику Европы" я читав і дивував ся, яким чином вона туди заскочила; признаю ся, мало було не погрішив, подумавши на вас; але ви в листі від 15 числа відкрили менї винуватця, і я в думці не похвалив сього вчинку. Сим пошкодили і Ходаковскому в переспpавах з історіоґрафом і, думаю, образили мінїстра, який його боронить. Ви питаєте, якої я думки про сю статю? Склад мови увесь переправлений, бо він по российськи дуже не митець писати, як менї відомо з його листів до мене. Тон увесь із манєрових загадок, запитань і вагань. Окрім уваг про межі Литви в Курляндиї (що вимагає що докладнїйшого обслїдовання і доказів), решта все здогадлива етимольоґія і promtus contradicendi по деяким примітам. Здаєть ся, ні читателї, ні сам історіоґраф не скори-

[1]) Ibid., 224. [2]) Ibid., ч. 226. [3]) Ibid. 227.

стають з сеї темної критики на здогад; відповідати треба не манівцями, а ясно і довідно, особливо історіоґрафови, який й під час самої праці мабуть запасав ся вже відповідями на закиди"[1]).

На початку грудня арх. Евгенїй знову пише до Анастасевича з приводу наукової вартости теорій Ходаковского. „Про користь від городословія і городищесловія Ходаковского я б згодив ся з вами, як би вони усї приладжені були до часу початку їх істнування і до меж країн. А без того се пустий словник, який нїчого більш не доказує, окрім тотожности назв в ріжних сторонах. А словник застарілих слів здатен хиба иноді для коренів. Я вгадав, що „Вѣстникъ Европы" посварить його з історіоґрафом і завадить городищесловним його подорожам. Не думаю я, щоб і переклади сеї статї викликали велику увагу в Европі. Автор цікавійший від сеї дрібної критики"[2]). Арх. Евгенїй не вірить, щоб Ходаковскому справдї дали урядову запомогу на його подорож. 9 грудня він пише: „Ходаковский нїчого не вистарает ся, як і В. Н—ч[3]). Добре, коли дадуть гроші за почтові конї або дурно відвезуть з ким небудь до Варшави. Коли б городищословіє його й узнали користною річию, то дешевш добули б сї відомости через ґубернаторів"[4]). Але песимістичні гадки арх. Евгенія знову не справдили ся, і під 19 грудня він пише до Анастасевича: „Дивую ся, що гордий російський історіоґраф піддав ся польському виходцеви. А ну, чи не облудна обіцянка, замість якої почастує критику його критичною таки заміткою, як на Каченовського. Автори самолюбні і не легко поступають перед супротивником. В 9-му томі (Карамзін) певно скористує ся з історії Немцевича більш, ніж з Ходаковского, який вказав йому її. Що вас він вважає передавцем критики Каченовському, се натурально завдяки знайомости вашої з автором перш усїх петербуржцїв; але через знайомих, напевно, допитает ся він і про зрадника, а посланий Ходаковским до мінїстра „дужий" лист ледви чи осягне що, окрім хиба милостинї"[5]). В сїй саме справі писаний і другий лист, 2 січня

[1]) Ibid. 230—231. [2]) Ibid. ч. 6, 232.

[3]) Каразин, основатель харківського унїверситету. Ходаковский, познайомившись з ним, заохотив його до обслїдовання українських могил (Русск. Арх., 1889, ч. 6, 227).

[4]) Русс. Арх. ч. 6, 235.

[5]) Ibid., ч. 6, 235—236.

1820 р.: „Про Ходаковского усе що предрікав вам, усе справдило ся і справдить ся. Історіограф тільки виписував з нього те, що йому потрібне або користне, або щоб збити опісля. Передача його просьби в учений комітет — се тільки відхиляннє від себе відмови, що під рукою вмовлена буде комітетови, якому немає чого стидати ся розлаяти сей проєкт. Невдача у історіографа і у президента рос. академії повинна була уже бути для нього недобрим проґностиком. А В. Н.[1]) один не в силї підтримати його і усїх переконати, особливо коли й сам він нїчого не дістав собі і ледви чи дістане, хоч ви і запевняєте мене“[2]) Пізнїйш, 24 лютого він твердить теж саме: „Поки Ходаковский не мати ме в руках обіцяного, нїчого за певне вважати не можна. Скорійш усього, дадуть тільки гроші за почтові конї на дорогу назад. А В. Н—ча старання за нього ледви чи мають силу, і, чого доброго, чи не пошкодять його успіхови[3]).

В листї від 6 квітня арх. Евгенїй згадує про проєкт археольоґічної подорожи по Росиї і славянських землях, який Ходаковский передав Карамзїну, а той, як уже згадувало ся вище, віддав в спеціяльну комісію. Нарешті проєкт сеї ухва-

---

[1]) Каразин. [2]) Рус. Арх., ч. 7, 321.

[3]) Р. Арх. 1889, ч. 7, 331. Теж саме писав він і 9 лютого: „Що то гадає ваш Ходаковский, що губить і надїю походити по Росиї з своєю Орлеонидою на кошти уряду. Чи прийдеть ся хоч стільки, щоб було на що вернути ся до дому; а пера його мабуть не боїть ся вже й історіограф“ (Ibih, 330). В листах сього часу Евгенїй кілька разів вертаєть ся до одної археольоґічної річи — шаблї над надгрібком псковського князя Гаврила. На держакови гарними ґотичними літерами викарбовано: honorem meum nemini dabo. Ходаковский приписував її Домонтови. З приводу сього арх. Евгенїй пише: „Над Домонтовим надгрібком висить меч його, з держаком на три чверти аршина; а над Гавриїлом — довгий ґотичний спис. Коли він так оглядати ме й городища, то не багато йому вірити можна“ (Ibid., ч. 7, 326). За Ходаковским пішов і Карамзїн, умістивши сю звістку в VIII т. своєї історії. Арх. Евгенїй пише Анастасевичови: „Спитайте його (Ходаковского), на якій підставі він запевняє се. У нас по Соборному реєстру він Гаврилів; а балясники, що поважають більш Домонта за його довгочасне князюваннє, і відваги йому придали“ (Ib. ч. 7, 333). „Збрехав він на псковських попів, — пише він другим разом. — Про Домонтів спис один тільки дурний піп висловив йому свій здогад. Але великий спис справдї споконвіку висить над гробом Гаврила. Подорож Ходаковского, знати, похожа буде на Кюхельбекерову обморочену В. Н—м“ (Ib. ч. 7, 336).

лили, і міністер Ґоліцин подав його Олександрови І для затвердження. Проєкт сей був великий. Про нього отсе і згадує Евгеній: „Про волоцюжний проєкт Ходаковского на 15 аркушах і думати не хочу. Він і других і себе обманює[1]), і в иньшому листі (4 мая) він знову додає: „Щоб Ходаковскому дали на 4 роки по 3000 р. серебром що року, я сьому ніколи не повірю[2]). Проте і на сей раз пророцтво Евгенія не справдило ся, і 3 липня Олександер І затвердив проєкт: 2000 Ходаковскому і 1000 р. помічникови. Про те, що справа сим пішла на добре, Евгеній певно довідав ся від Анастасевича, тим то під 21 червня він і пише: „Отже я помилив ся в гадках про надгороду Ходаковскому; але гадаю, що я не помилив ся на тому, що він обмане наші сподіванки“[3]). Він все ще не вірить, щоб цар затвердив предложений йому проєкт подорожи: „Бажаю сильно я знати, чи вихлопотав йому що небудь міністер перед від'їздом Государя. Я гадаю, що він йому об'явить, що на се, на жаль, не послідовало „благоволенія“, як се звичайно об'являють. Нехай но краще візьметь ся та перетолкує нам по свойому Ігореву пісню зібраними ним піснями. Коли й набреше, то і се потїха критикам“[4]). Але вже в липні Евгеній довідав ся, як стоїть справа. „Отже, против мого гадання, Ходаковскому вже дали 3000 р.[5]), помічника за 1000 р., укази синода і сената, підводи і т. и.! Хто тепер не грає довірєм уряду? Ходаковскому ж лишаєть ся тільки робити здогади та мріяти. Тоді і Карамзіну лекше буде сьміяти ся над його волоцюжством“[6]). Евгеній незадоволений з сього: він раднїйший би був, як би послали когось иньшого, не Ходаковского: „Хоч би зібрати і описувати останки (одежі та знарядя в монастирях) послать якого подорожника, який би для нашої національности знайшов більше цікавого, ніж Ходаковский могилогляд, Келлер стіно-

---

[1]) Р. Арх. ч. 7, 339. По сьому проєкту подорож повинна була тягти ся 4 роки. Ходаковский мав переїхати через Росию в чотирьох напрямках з півночи на південь, а потім зі сходу на захід, від Уральських гір до устя Дунаю (українську територію мав він переїхати від Бобруйського повіту на Шполу (в Звенигородщині) до устя Дніпра і Днїстра) (Див. „Сынъ Отечества, 1820, ч. 63, 527—528).

[2]) Ibid. стр. 346. [3]) Ibid. 354. [4]) Ibid. 357.

[5]) В дійсности 2000 (3000 з помічником).

[6]) Р. Арх. ч. 7, 358.

гляд[1]) і Шмід „языкоіскатель“ в додаток до Аделунгових 3000 мов, порівнаннє яких може завести до таких мрій, до яких довели Ходаковского могили і городища“[2]).

Далї довідуємо ся, що Анастасевич радив Ходаковскому видати українські пісні, але він, захоплений иньшою справою, не звернув, видно, на се уваги. „Добре ви прирадили Ходаковскому видати проспект сього волоцюжства[3]) і зібрані їм українські пісні, поки ще є у нього гроші; а провівши їх, не лишить і памяти про себе. Принаймні його проспект може иньші краще виконають“[4]). В дальших листах Евгеній не перестає остро висловлювати ся проти подорожі Ходаковского, вважаючи її пропащою справою. „Ходаковскому щасливої дороги на мандрівку по російським могилам; а в Новгороді він мабуть, богато надибає, принаймні тримаючись мойого розкладу вулиць. На Добрининській вулиці певно знайде сліди, як Добриня навертав поган-Славян на християньство списом. Сентиментальному мандрівникови тут більш булоб матерії. Але Ходаковському яке діло до успіху? Гроші вже взяв, і він безсоромно може тепер сказати: populus me sibilat etc.“[5]). Під 24 серпня пише знову: „Перечитав я виклик Ходаковського в ч. 33 „Сына Отечества“[6]). Міркує він розумно; але до чого і що визначає словник 1254 зібраних їм слів, — я розгадати не міг. На стр. 291, здаєть ся, він себе розуміє під „Славянскимъ витязем“, а на стр. 292 „Макферсономъ“. Але певнійш, він зробить ся Дон-Кихотом і „перелицьованим Вірґілієм“[7]). Тепер вже починаєте і ви згоджувати ся зі мною що до думки про нього. З критика Карамзіна він, на перший раз, виставив себе вже панеґіристом“[8]) Останнїй лист Евгенія, з 3 вересня, містить мабуть найгострійший присуд про Ходаковского: „Поява в Петербурзї нового сьвятця („ханжи“), що вийшов з Малоросії, тепер не в дивовижу. Скрізь таких протеґують. Сьвятцям та волоцюгам, таким як Ходаковский, тепер честь і щастє[9]).

[1]) Їздили щоб описати для охорони давні будівлї в Росиї.
[2]) Р. Арх. 1889, ч. 7, 360.
[3]) Видрукований в „Сынъ Отечества“ в ч. 63 за р. 1820.
[4]) Р. Арх. ч. 7, 362. [5]) Ibid. 364.
[6]) Се й є „Проэктъ ученаго путешествія по Россіи“ — на 16 аркушах.
[7]) Останнїй вираз сьвідчить, що арх. Евгеній знав „перелицьовану“ Энеїду Котляревського, найдавнійша копія якої (з р. 1794) лишила ся після смерти в його бібліотецї.
[8]) Русс. Арх. 1889, ч. 7, 365. [9]) Ibid. ч. 7, 367.

Вирушивши ся в осени р. 1820 з Петербурга, Ходаковский удав ся в околиці Білого озера та Неви — в край колишньої Весї. До грудня р. 1821 (за 15 місяців) обїхав він пять нинїшнїх північних ґубернїй Росиї. Тяжко доводило ся йому в сьому дикому, непривітному краю серед чужих людей і невідповідних обставин. „Я загинув би у тім північнім Полїсї, — писав він, — як би не мав написів на моїх крилах: „По разнымъ мѣстамъ Россійской Имперіи и по Высочайшому повелѣнію“. В Ладозї жінка його повила сина, та за кілька день й поховали його там, а трохи згодом поховав Ходаковский і жінку (у Твері).

На початку р. 1821 прибув він в Москву, — мусїв вже скласти справозданнє з подорожі, якого вимагали з Петербургу. Пересидів тут зиму, весну і літо — поки не відібрали від нього урядової запомоги. Взагалї Москви не полишав уже він більше. Справоздане своє вислав він з Москви 1 липня р. 1822 в комісію, де головну участь брав Калайдович, сам археольоґ. Неприхильний його відзив (він добачав богато довільних гіпотез) спричинив ся до того, що Ходаковского позбавили урядової запомоги, і він опинив ся на московському бруку без жадних засобів до житя, без змоги до дальшої працї. Зразу становище його, яко члена петербурської академії наук, сприяло завязанню зносин і знаємостей з усякими видатнїйшими особами з лїтературних кругів, як напр. Н. Полевой, і з молодіжю, перенятою одушевленнєм до народництва. Серед сеї останньої був і Михайло Максимович, який саме в р. 1819 вступив до московського унїверситету. Максимович був знаємий з Ходаковским, і років 10 потім (в р. 1834) згадував, що Ходаковский „показував йому збірник пісень народнїх“, які він опісля і набув від вдови Ходаковского.

Опинивши ся в прикрому становищі Ходаковский почав спродавати свої річи, навіть книжки, задовжив ся у знаємих; а в додатку до сього ще вдруге женив ся, не знати на кому — здаєть ся, на власній служницї. Нарештї узяв місце управителя маєтности якогось пана в Тверській губ. в с. Петровскому, де 17 падолиста 1825 р. закінчив своє житє.

„То була людина ориґінальна і талановита, які не раз трапляють ся в історії славянського відродження і перших проявів народности — з такими чи иньшими рисами загального типу. Вийшовши в більшости з лона самого люду вони тягнуть до нього завдяки горячому, хоча неясному інстинктови; вони

задержують з ним зверхні звязки — в простоті звичаїв, що виникає з постійних відносин з ним, і звязки внутрішні: їм дорогі прикмети народнього побуту та сьвітогляду, які вони намагають ся пізнати і ввести в літературні круги, де вони бажають народніми образами і фарбами заступити штучну чужу поезію, і в сферу історії, яка здаєть ся їм непевною і хибною без її народнього елементу, в чому вони часто відгадують правду. Поява таких людей буває якоюсь загадкою на літературному полї. Щó викликає їх діяльність, коли, здавалось би, нї обставини матеріяльні, нї осьвіта не вела їх на сей шлях?

„Об'яснити се можна хиба впливом стихійної історичної сили, яка висуває наперед людей, коли настане потреба нового морального напряму суспільства[1]). Лишаєть ся ще додати, що поява такої людини з посеред польського суспільства тим дивнійша, що в ньому лишень за останнїх часів починають з'являти ся працьовники на полї народознавства того типу, репрезентантом якого був Ходаковский. Як що ми маємо в першій половинї XIX в. факти зближення польської інтелїґенції з українським людом, то се звичайно бувало не стільки виливом дійсного інтересу до сього останнього, до його духовного скарбу, скільки — реакцією проти польсько-шляхетського укладу життя. Згадаймо хоч таке „балагульство“ за часів Ходаковского і трохи пізнїйше [2]).

Діяльність Ходаковского ще за життя його робила велике враження на сучасників і сприяла появі, чи посередно вплинула на не одного з визначних опісля діячів в сфері української етноґрафії. Не кажучи вже про Максимовича, який стояв в тісних відносинах до Ходаковского і користав ся згодом чимало з його рукописів, згадаємо нпр. Вацлава Залєского, відзив якого про Ходаковского, яко етноґрафа, наводили ми вище і який дуже поважав його, вважаючи за ідеального записувача етноґрафічних матеріялів. Дуже можно також, що не без впливу Ходаковского почав з'являти ся в молодих польських кругах Галичини інтерес до галицько-руської народньої поезії, зразки якого коло 30-х років починають вже з'являти ся в польських часописях та збірниках ще до появи великої збірки Вацлава За-

---

[1]) Пыпинъ, Истор. русской этногр. т. III. Этнографія малорусская, 67.

[2]) Див. І. Франко „Король балаґулів“ (Записки Наук. Товариства ім. Шевченка т. LVII).

леского [1]). Пізнійші покоління говорили про Ходаковского з великим подивом: „Людина, якій будучина поставить памятник, наш племенний апостол і пророк — Адам Чарноцкий, чи як инакше його звуть Зоріян Ходаковский“, пише оден з польсько-русинських народників в 60-х рр.: „Він перший підняв стяг будучности, перший вказав нам її конешну мету — нарід; перший підняв ся до вікової праці і усїх кликав до неї. Честь йому і слава на віки! І не вважаючи на свою великість, покинув сьвіт не знаний, без признання його ґенїя, і ще тепер люде, які займають високе становище в науковім сьвіті, говорять про Зоріяна з якимсь жалем, немов про вередливу дитину, свавольні пустощі якої не вимагають кари, але всеж таки вони вередливі пустощі. І проте славянство мало не багато таких людей“ [2]).

„Панеґірик занадто вже сильний. Та всеж, не вважаючи на багато хиб в дїяльности Ходаковского: довільність висловів, фантазуваннє, без чого не можна обійти ся на початках усякої нової науки, запал і надмірність, — заслуга його та, що він „перший заявив про потребу іти між люд не тільки, щоб збирати там етноґрафічні матеріяли, але щоб зрозуміти народню душу і природу, які творять народню вдачу і поезію. Все отсе разом і заставили потім згадувати з поважаннєм імя Ходаковского, не вважаючи на усї його помилки, не вважаючи на те, що реальна вкладка в науку, яку лишив він, була дуже незначна. Він власне й цікавий тим, що в його панславістичному завзяттї бачимо і потребу наукову і живе почуттє любови до народу, почуттє, яке мало досягти дїйсних здобутків для полїтичної і моральної користи сього народу... Він був першим речником такого настрою, де починав ся етноґрафічний рух, який згодом цїлком змінив напрям історіоґрафії і самої лїтератури“ [3]).

---

[1]) Див. в „Pielgrzymie Lwowskim“ (1823) „Ueber Galizische Volkslieder“ — дещо про руські та польські піснї в Галичинї; в „Pątnik Narodowy“, Львів, 1827 р. — статя про народнї піснї — польські та руські; „Lud Polski, jego zwyczaje, zabobony L. Gołęmbiowskiego, при ятеля Ходаковского, Warszawa, 1830; його ж „Gry i zabobony rożnych stanów etc. Warszawa, 1831.

[2]) Див. згадки про Вагилевича Стахурского-Свенціцкого в часописї „Sioło“, 1866, вип. I, 79—80.

[3]) Пипін, стр. 68—69, 76—77.

II.

Діяльність Ходаковского на полї етноґрафії, археольоґії і лїтератури можна подїлити на два періоди. Перший, початковий, до р. 1817, період етноґрафічний — коли він збирав лише пісні, і взагалї етноґрафічні матеріяли, збирав їх, так мовити, інстинктовно, добачаючи в них великий духовий скарб народу, на підставі якого можна було б багато дечого зробити для зрозуміння минувшини славянства, і другий період від р. 1817 — власне вже археольоґічний, коли на Ходаковского звернули увагу більші люде і він мав змогу потроху приступити до зреалїзування своїх замірів і гадок та робити наукові виводи із зібраного ним матеріяли. З сього часу етноґрафія для нього вже річ другорядна, а на першому місцї — памятки славянської старовини, ще з часів поганства. Вже коли лише прибув він до Пулав, у нього в голові був плян, чи краще — перші його зариси, які поволи ширшали і по повороті його з Сіняви цїлком достигли. Виконаннє сього пляну відірвало Ходаковского від початкової працї в напрямку етноґрафічному і перекинуло його на північ Росії, де за хвилю морального вдоволення, після тяжких пригод, він заплатив своїм житєм.

Першою лїтературною працею Ходаковского, написаною під час його побуту в Галичинї, була розвідка „O Słowiańszczyznie przed Chrześciaństwem“[1], де він між иньшим вказав на вагу народнїх пісень і перший подавав приклад і зразок їх збирання.

Та цїкаво попереду застановити ся над тим, які лїтературні впливи можна прослїдити на лїтературній дїяльности Ходаковского. Почнемо з лїтератури західньо-европейської. Відомо, що Ходаковский не знав жадної чужої мови, окрім ла-

---

[1]) Надрукована вперше в „Pamiętniku Umiejętności“ т. IV, 220 і далї. Примірник її, рукописний, присьвятив Ходаковський Олександрови I під час його побуту в Варшаві — „Czołem bijąc na moście ze trzciny usłanym Żoryan Dolęga Chodakowski czteroletnią podróż i pracę z niniejszym jej rysem – ze stalą ochotą jej dokończenia i wierne służby swoje poświęca“. Примірник, безперечно, був призначений для Олександра I, але очевидно, не дійшов на властиву адресу, і згодом якимсь чином опинив ся у Максимовича, який в р. 1845 подарував його Свидзинському з написом: „Сьвидзинскому отъ Максимовича 1845 Кіевъ“ (Див. Raw. Gawr. 123—124).

тинської; тим то головні джерела, сучасні йому, як піснї Оссіяна, Fingal (1762), Temora (1865), піснї Нібелюнгів (1751, 1782), не були йому приступні. На шкільній лаві ледви чи запало що небудь в сім напрямі в його душу, — вперше він зійшов ся ближче з народом під час побуту на селї, під час подорожі до Омска і назад. Але ся близкість була припадкова, без якогось уложеного наперед пляну, викликана спеціально цікавістю його натури. Коли Ходаковский відбував свою „podróż bez chęci" до Омска, в Европі зазначив ся вже ширший рух в напрямі обслїдовання народнього сьвітогляду та давньої старовини. У Нїмців дали йому початок брати Яків та Вільгельм Ґрімми, а в Сербії Вук Караджич. Перші видали в Берлинї Kinder und Hausmärchen (3 т. 1812—1822), а потім Deutsche Sagen (2 т. 1816—1818); разом з тим Вук Караджич видав збірку сербських народнїх пісень „Мала простонародна песнарица" (1814). Та Ходаковский не знав нї німецької, нї сербської мови, — хиба що міг про них щось чути в Порицьку або Кремінцї, то й то не певно. Пізнїйші дослїдники славянської старовини — Копитар, Ганка і навіть Колляр та Добровский не могли мати й найменьшого впливу на етноґрафічну працю Ходаковского, бо їх діяльність припадає на самий кінець діяльности його; після 1818 р. він зайняв ся переважно археольоґією перед-історичною, поганською, збираннє ж пісень народнїх, за невеликим виїмком, закінчило ся між роками 1813—1817; в рр. 1817—1818, під час подорожі в Галичину, Ходаковский зібрав вже небогато. Про збірники пісень: силезькі, чешські, моравські і угорсько-славянські „не можу нїчого сказати, ще не знаючи їх, але стараю ся про се", — пише він в р. 1818 в розправі „O Słowianszczyźnie". Та тодї майже й не було нїяких друкованих збірників пісень.

Що до польської лїтератури, то й тут не можна вказати жадного джерела, яке мало б вплив на Ходаковского. Виїмком міг би бути лист Гуґо Коллонтая, ще з початку р. 1802, писаний до книгаря краківського, Яна Мая, в якому Коллонтай, перший в Польщі, звернув увагу на значіннє народнїх звичаїв, пісень, переказів, і дав навіть вказівки, яким чином найлїпше збирати їх. Але лист сей був видрукований тодї, коли Ходаковского не було дома, та й те ще дуже непевно, чи познайомив ся він з ним хоч опісля в Кремінцї чи взагалї де на Волини. Та вже тодї власні погляди Ходаковского що до ваги

і потреби етноґрафічного обслїдовання люду давно сформулювали ся і є підстава гадати, що етноґрафічні проби його зачали ся ще як він був в Слуцьку[1]), себ-то до р. 1803. Додамо ще, що в р. 1819, в „Tygodniku Wileńskim“[2]) з'явили ся „Obrzędy weselne ludu wiejskiego w gub. Mińskiej, w pow. Borysowskim“, матеріял до яких зібраний був в рр. 1800—1803, як раз в тій місцевости, де пробував тодї Ходаковский і як раз в ті часи. Чи не стояв невідомий сей збирач в яких відносинах з Ходаковским, і чи не під його впливом робили ся й самі записи?

Що до лїтератури української та росийської, та за браком ще першої, впливів на етноґрафічну діяльність Ходаковского шукати-мем лише в останній, хоча Равіта-Ґавроньский не вагаєть ся сказати, що „wówczas książki w jezyku rusińskim, którym mało nasza literatura interesowała się (а богато тих книжок було!), dochodzić mogły chyba przypadkowo. Zresztą miał już nasz badacz wskazówki daleko szersze od Kołłontaja“, — катеґорично заявляє він[3]), сам висловивши незабаром перед тим (стр. 106—107) сумнїв що до можливости знайомости Ходаковского з листом Коллонтая. В росийській же лїтературі в той час тільки й було два видатнїйші збірники, що містили українські піснї, се: Григорія Калиновского „Описаніе свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ, въ Малой Россіи и въ Слободской Украинской губерніи, также и въ великороссійскихъ слободахъ, населенныхъ Малороссами, употребляемыхъ“ (С. Петербургъ, 1777)[4]), а друга „Молодикъ съ молодкою на гуляньѣ съ пѣсельниками“ (Спб. 1790)[5]). Що до першої, то Р.-Ґавроньский висловлює сумнїв, чи знав її Ходаковский і, певно, має всяке право до того. З рукописів нїде не видно, щоб Ходаковский знав про неї. За то цїлком певно, як видно з тих самих рукописів, що Ходаковский добре був обзнайом-

---

[1]) Принаймнї, в рукописях знаходимо записи пісень біля Слуцька, в якому він, виїхавши з Мінськ. ґуб. в р. 1803, здаєть ся більш не бував.

[2]) Ч. 130, 15 stycznia; Ч. 132, 15 lutego 1819.

[3]) Стор. 109.

[4]) Передрукована вперше в „Архивѣ“ Калачева, а недавно вдруге в „Харьковскомъ Сборникѣ“, 1889, вып. 3, — усього на 12 сторінках.

[5]) Цитую за показчиком „Литература украинского фольклора“ Б. Гринченка, стр. 6, ч. 3. Ходаковский сю книжку (коли дійсно її!) цитує инакше.

лений з иньшим якимсь виданнем з р. 1790, яке Ходаковский цитує так: „Собраніе народныхъ русскихъ пѣсенъ 1790 г.“ і виписує звідти в свій збірник 25 пісень великоруських (весільних та хороводних) і кілька українських. Не відаю, чи докладно поданий заголовок видання „Молодикъ съ молодкою“ — в показчику д. Грінченка, не згідний з заголовком видання з тогож таки року у Ходаковского, але се, в усякім разї не може бути книжка Попова „Новѣйшій всеобщій и полный пѣсенникъ, или собраніе всѣхъ употребительнихъ, доселѣ извѣстныхъ новыхъ и старыхъ отборныхъ пѣсенъ лучшихъ въ семъ родѣ сочинителей, въ шести частяхъ Спб. 1819“, — раз тим, що Ходаковский докладно скрізь нотує її „1790 р.“, а друге, згадує її в своїй розвідцї „O Słowianszczyźnie“, написаній в р. 1818 (до появи збірки Попова): „На Русі північній при кінці XVIII ст. зібрано співи і оголошено друком; видавець захваляє широку її одностайність по всїх округах, але поетичну висшість признає за малоросийськими, себто піснями південної Руси. Згоджую ся на се з власного переконання, коли через Дніпро заглянув трохи в Полтавщину. Треба сказати правду, що в тій дванадцятитомовій збірцї не видно сталої цїли; видно що старали ся більш про гучні ноти або „kalinuszki posępne“, ніж про саму річ; займали ся сим невідомі особи, не зроблено жадного вибору“. Отже маємо вказівку на 12-томову збірку; чи се той „Молодикъ съ молодкою“, згаданий вище, чи яка иньша росийська збірка, незнана нам — не відаємо. Додамо лишень, що в рукописях єсть ще дві пісні виписані з „Карманныхъ пѣсенъ“ (Москва, 1817) і один вірш під заголовком „Древніе праздники“ (изъ Рушера) — узятий з часописи „Улей“, ч. 2.

Отсе і все, що ми знаємо про літературні джерела що до української етнографії, з якими був зазнайомлений Ходаковский.

Окрім розвідки „O Słowianszczyźnie“, за жития Ходаковского були видруковані ще ось які працї: „Разысканія касательно русской исторіи“ (надруков. в „Вѣстн. Европы“, 1819, жовтень, 277—302), — перша праця написана їм по росийськи в Гомелї, в липні р. 1819; далї „Проэктъ ученаго путешествія по Россіи для объясненія древней славянской исторіи“, — написана 18 марця 1820 р. в Петербурзї і надрукована в „Сынѣ Отечества“, 1820, ч. 63—64 (т. XXXIII—XXXVI, XXXVIII—XL), відповідь Ходаковского з приводу статї Ма-

карова і замітки Бояркіна в „Вѣстнику Европы“ 1821, ч. CXVI, ч. 4, 322—327; звістка про подорож Ходаковского, по його листах (Сѣв. Архивъ, 1822, ч. II, 314—318; лист з Москви, де оповідаєть ся про старинности в ґуб. Московській та Тверській („Сѣверн. Архивъ“, 1822, ч. II, 465—471); замітка про „Гуляй-городъ“ — ibid. 1823, ч. 5, 309—37); нарешті дві грамоти: Свидригайла і Вітовта, видобуті з бібліотеки в Пулавах, а також і замітка „Опытъ изъясненія словъ: князь, xiądz“ (ibid. 1824, ч. IX, 14—18 і X, 219). Була ще якась статя Ходаковского в „Украинскомъ Вѣстникѣ, що виходив в Харкові, але ближче нічого про неї не знаємо.

В році 1825 Ходаковский вмер, лишивши заповіт, щоби після його смерти усі його папери були віддані до рук Н. Полевому, що й було зроблено. Вдова Ходаковского думала, (а може хто з боку вклав їй сю гадку!), що їй в сих рукописях дістав ся цілий скарб, але Полевой не дуже був зацікавлений працями Ходаковского і не дуже квапив ся робити з них який ужиток. Тимчасом вдова, певно з чиєїсь намови, подала скаргу на Полевого до ґенерал-ґубернатора, обвинувачуючи Полевого в тім, що він зразу обіцяв видрукувати рукописи її чоловіка, а тепер пропонує їй забрати їх назад, бо певно вибрав з них для себе що краще й цікавійше. Полевой вияснив всю справу перед ґенер.-ґубернатором, доказав, що книжки й рукописи цілі, і нарешті просив його узяти від нього їх[1]). Згодом, в р. 1836 вони опинили ся в руках Поґодіна[2]), який почав їх друковати в „Русскому Историческому Сборнику“, виданню Моск. Товариства Исторіи и Древностей“[3]). В першому томі його була видрукована цікава статя Ходаковського „Комунікацийні шляхи давної Руси“ (власне видані), М.

[1]) Хоч судова справа скінчила ся для Полевого як найлїпше, проте в літературі ще не раз можна було зустріти напади на нього і обвинувачення за те, що він ніби присвоїв рукописи Ходаковского і видавав його праці з руської історії за свої; таке обвинуваченнє виставляв між иньшим Н. Надеждин, а пізнійше і М. Максимович (див. „Записки“ К. Полевого, 1888, 213—219).

[2]) Після смерти Поґодіна перейшли разом з його рукописами до Публичної Бібліотеки в Петербурзі.

[3]) Ще ранійше хтось видрукував в „Вѣстнику Европы“, 1829, ч. VII, 244—250 15 пісень („Изъ Сборника Ходаковскаго“) під заголовком „Нѣсколько народныхъ пѣсенъ, извѣстныхъ за Днѣпромъ и въ Галиціи“.

1837 (1838), т. I, кн. I, 1—50; в 3-му томі: „Історична система Ходаковского“ — уваги про ґеоґрафічний матеріял руської старовини та про городища (т. I, кн. 3, 2—109); се відповідь на книжку Калайдовича, який своїм відзивом убив пляни Ходаковского; далї „Уривок з подорожи Ходаковского по Росиї — Ладога, Новгород“ (т. III, кн. 3, 131—200); ще: „Реляція про перші успіхи в Росиї Зоряна Долуга Ходаковского, з Москви 13 липня 1822 (т. VII, М. 1844, с. 378). Ще були видруковані: „Подорожні записки Ходаковского“ (в Ж. М. Н. Пр. 1838, т. 20, грудень, 479—527), далї (по словам Лелевеля) статя в „Московск. Наблюдателї“ про стан славянських могил; нарештї лист Ходаковского до Карнеєва (18/VI 1819) — в „Кіевск. Старинѣ“, 1891, т. XXV, 469 і далї. Ото і все, що побачило сьвіт з праць Ходаковского[1]).

Згадаємо ще, що рукописні працї та матеріали, які доховали ся до наших часів, розглядав в Публичній біблїотецї д. А. Пипін. Порівнявши те, що тепер є, з тим, що було там в р. 1841[2]), маємо такі наслїдки: 1) Словник назв городищ та сїл, у мові польській, 4 томи. Се чотири величезні фолїянти з заголовком „Stare Sta“. З сих матеріалів черпав Ходаковский до своєї „Реляціи“, але усього не вичерпав; 2) Нотатки ґеоґрафічні та мітольоґічні, про які було зазначено, що вони у Поґодіна. Останнїй справдї згадує, що в нього було „Кілька шпарґалів, що належали до ґеоґрафії та мітольоґії руської“; тепер їх в Публичн. біблїотецї нема; 3) Докладна мапа Росиї з помітками Ходаковского, бракує 4—5 мап; 4) Гербовник з розвідками — про нього занотовано, що він зберігаєть ся у Максимовича. Далї ще згадуєть ся, що у когось повинні бути на схованцї: 6) Зшиток славянської мітольоґії і 7) Мапа розміщення славянських племен; про них більше нїчого невідомо; 8) у когось, на думку Лелевеля, повинна знаходитись (коли задержала ся) та записна книжка, яка розкрила біоґрафію Чарноцкого-Хо-

[1]) Додамо ще, що мабуть в 30-их рр. зняте було питаннє про виданнє його пісень. Запитували Лелевеля, чи матимуть вони збут в Польщі; Лелевель відповів, що матимуть, коли надруковані будуть латинськими буквами (Максимович тодї вже видрукував свої піснї російським правописом).

[2]) Див. статю С. Р. (Савелева-Ростиславича) в „Энциклопедич. Дексиконї“ Плюшара, т. XVII, 97—102.

даковского; далї 9) є в Публ. бібліотецї „Донесеніе“, писане рукою самого Ходаковского (с. 275) і 10) брульон листа від 19/VII 1823 до якогось Михайла Тадеєвича, управителя Городненської ґуб. Нарештї 11) Савелєв (в р. 1841) згадує про зошит українських пісень (не вказуючи нїчого близше), — по Пипіну, „мабуть той самий, що набув згодом Максимович“[1]). Дійсно, в передмові до другого видання своїх пісень (в р. 1834) Максимович згадує, що „набув відому збірку народнїх пісень Зоряна Д. Ходаковского, дуже богату на піснї обрядові і особливо весїльні“, а пізнїйше, в новому виданню (1849 р.) знову пише, що в сей збірник увійшли піснї „переважно волинські“ із збірки „купленої у вдови Ходаковского“. Але очевидно, що коли Максимович набув збірку Ходаковского перед р. 1834 і мав її у себе і в р. 1849, то се не міг бути той зошит, що в р. 1841 Савелєв бачив в Публичній біблїотецї в Петербурзї. Ясно, що то був якийсь иньший шмат цїнної збірки Ходаковского, а та збірка, з якої користав Максимович та яка доховала ся й до наших часів, подібно до иньших матеріалів Ходаковского, не попала в Публичну біблїотеку, а мандрувала десь по руках, поки в 1880-их рр. не дійшла до рук редактора „Київської Старини“ В. П. Науменка, який дозволив ласкаво нам переглянути її.

З приводу сеї збірки (двох зошитів) ось що писав свого часу д. Науменко до А. Пипіна[2]): „Максимович в передмові до свого видання пісень з р. 1834 згадує, що він набув відому збірку народнїх пісень З. Ходаковского, богату піснями обрядовими і особливо весїльними. Незадовго перед сею друкованою заявою писав він про туж таки збірку до Гоголя, що видно з листа Гоголя до нього з 9 падолиста р. 1833, а власне: „я дуже тїшив ся, почувши від вас про богатий набуток пісень із збірки Ходаковського. Як я бажав би бути тепер з вами та переглянути їх разом. Та, я вас прошу, зробіть ласку, дайте переписати усї піснї, які є у вас, виключаючи друкованих та тих, що я удїлив вам. Зробіть ласку, і пришлїть сей примірник менї“ (Письма Гоголя къ Максимовичу, по подлин. исправл. и дополнен. С. Пономаревымъ. Спб. 1877 г., с.

[1]) Пипинъ, стр. 170.

[2]) Лист сей уміщений в його історії української етноґрафії, стор. 86—87, передруковано у Рав. Ґавроньского, ст. 177—180.

3). Дійсно, рукопис Ходаковского був опісля переписаний, але чи специяльно для Гоголя, чи Максимович сказав переписати щоб зручнійше було користати ся піснями для свого видання, рішити не беру ся; але певнійше останнє, бо в переписаному примірнику пороблені поправки тексту, і з сими поправками надруковані ті ж пісні в його виданню. Коли рукопис був переписаний, Максимович пообіцяв його Гоголеви, що видно з листа останнього з 29 марця 1834 р.: „Пісню твою про Нечая одержав учора. Се й все, що маю від тебе замісць обіцяних якихось книг“ (ibid. с. 6). Незабаром, одначе, Максимович сповнив свою обіцянку, бо в листї Гоголя з 20 квітня читаємо: „Дякую тобі за пісні. Я тепер читаю твої грубі книжки: в них є богато красоти“ (ibid. с. 9)[1]). Що дійсно сей переписаний примірник був у Гоголя в руках, видно з кількох пісень цинічного змісту, власноручно ним вписаних в рукопис на відвороті аркушів[2]). Рукопис, знати, довго був у Гоголя; в листї його до матери, з Риму, з 5 лютого р. 1838 пише він: „Ще я забув спитати вас: чи відіслали ви дві товсті рукописні книжки у Київ до професора Максимовича або відвезли їх самі, бувши в Київі? Зробіть ласку, сповістїть мене про се“ (Сочин. Гоголя, изд. Кулиша, т. V, с. 303—304)[3]). Куліш подає в примітцї, що мова тут про „українські пісні, зібрані Зоряном Ходаковским“. Сам Максимович про сей примірник вперше (та здаєть ся й в останнє) сказав в передмові до видання пісень р. 1849.

„Але коли було відомо хоч що небудь про переписаний примірник, то про автентичний рукопис Ходаковского нічого ясного ніхто ніде не сказав, та й самий слїд її був згублений. Порядкуючи бібліотеку Максимовича в початку 80-их років,

[1]) Що сей переписаний примірник (в двох грубих книжках) післаний був в Петерб. в р. 1834, сьвідчать самі сї книги, на однїй з яких стоїть на оправі: „Книгу сю слѣдуетъ возвратить Максимовичу 1834, марта 7. Москва.

[2]) Гоголь, як знаємо, надавав чимало ваги пісням цинїчним. В листї до Максимовича з 9/XI 1833, коли сам працював над істориєю України, він писав: „Ви не можете уявити собі, як менї помагають в історії пісні. Навіть неісторичні, навіть п... (похабні) — вони все дають якусь нову рису в мою історию, усе розкривають яснїйш і яснїйш — і минуле житє... і минулих людей (Сочин. и письма Гоголя, изд. Кулиша, 1857, V, 188—189).

[3]) Вернено їх в р. 1840: помітка про се є на заголовному аркуші.

я знайшов тільки переписаний примірник в 2-х великих частинах, писаних in folio, російським правописом, і так, що кожда пісня написана на окремому аркуші, і аркуші переплетені по нумерах підряд[1]). Через кілька років потому менї пощастило набути з приватних рук і самий ориґінал, про який я скажу поки кілька головнїйших даних.

„Рукопис містить ся в 2-х полєтурованих зошитах, писаних польським правописом. Один, списаний in 4⁰, зберіг ся цїлком і має заголовок „Spiewy Sławiańskie pod strzechą wiejską zbierane“. Епіґраф узято з Красіцкого „Swięta prostoto, ktoż cię uwielbić zdoła“. Усїх нумерів в сьому зошитї 1017, з яких лишень деякі піснї великоруські, польські та чеські, а решта все українські[2]). Записані піснї твердим письмом, досить гарним, але загальний вигляд зошита робить вражіне брульона: записують ся піснї у дві шпальти; дуже тїсно йдуть одна за одною, так що можна подумати, що записи зроблено в якійсь хронольоґічній наступности, в міру того як Ходаковский надибував ту чи иньшу пісню; а се було б дуже важне для уставлення самого шляху, який пройшов Ходаковский. Се доводить до виводу, що записував піснї Ходаковский спершу або на клаптиках, або в яких записних книжках, звідки згодом вже атраменгом переносив у сей зошит, мішаючи записи усякого часу[3]). Далеко не кожда пісня має вказівку, де вона записана, але всеж дат сих досить і врештї можна буде уложити приблизну мапу тих місцевостей, де побував Ходаковский“[4]).

---

[1]) Додамо лише, що в 1-ій частинї вирізаний 7 аркуш, так що нема 8 ої піснї; так само вирізані аркуші 42 і 43, — і нема 51-ої піснї, а далї почавши з аркуша 46 нумерація докладна і повна. В першій частинї усїх н-рів 558, а виключивши 2 вирізані — 556; в 2-ій частинї трохи меньше (в обох коло 1000 пісень).

[2]) Фактично, на 1017 пісень сього зошиту припадає: великоруських 24, білоруських 128, польських 187, чеська 1; решта (677) — піснї українські.

[3]) Всеж таки знати, що сей зошит останнїй хронольоґічно: в ньому містять ся записи пороблені в р. 1819—1821 в Білоруси та на півночи Росії, хоч з початку богато ще й матеріалів галицьких та українських.

[4]) Се ми й зробили, о скільки було змоги, в попереднїй частинї сеї статейки. Правда, Ґавроньский не безпідставно зауважає, що правдоподібність такої мапи була б дуже сумнївна через те, що Ходаковский „pod pieśniami kładł miejscowości nie tylko tedy, gdy sam ją

Другий зошит, писаний in folio, зберіг ся ледви на пів, тяжко тепер знищений. Хтось понумерував в нїм пісні, і на останнїй з сторінок стоїть 887 пісня, а на першій 273. Письмо в сьому зошиті таке точнісїньке, як і в в першому, та й пісні такого самого змісту. Що до сього останнього, то пісні стрічаємо найріжнороднїйші, при тім історичних — найменьше, а обрядових і особливо весїльних — значна більшість[1])

Але вернемо ся назад до історії сих рукописів. Отже, як ми бачили, сї два ориґінальні зошити щось иньше, як той, про істнуваннє якого в Публичній Бібліотецї в Петербурзї сьвідчить д. Савелєв. Питаннє лишень, чи то який окремий (третїй) невідомий нам зошит, чи брульон сих двох (що сумнївно!), чи правдоподібнїйше, — як раз шмат знищеного зошита д. Науменка,

---

zapisał, lecz gdy zapisywali inni, a Chodakowski był pewny miejscowości", бо, як знаємо з його кореспонденції, він удавав ся з просьбою збирати пісні до богатьох осіб; отже через те можна сьміливо твердити, що не все він сам записав, що зрештою роблять і иньші діячі (l. c. 179, пр. 1).

На се можна відповісти, що зовсїм не так богато було таких осіб, до яких він звертав ся в сїм напрямі (та ще чи й вийшло що з того?): два-три, та й усї. В рукописах дїйсно є пісні записані не Ходаковским, але він їх або просто вклеював в свій зошит (иньшою рукою писані і на иньшому папері), або иньші особи (між иньшим одна жіноча рука) вписували власноручно. Такі пісні „Pieśń świtowa" („А вчора звечора стала ся новина: котрась дївчина привела дитину") і потім одна „Колядка" (знищений зошит, ч. 329 і 330), — вліплені аркушики; Ходаковский зверху їх занотував: коло першої — „w Porycku", коло другої „w Porycku i koło Ostroga"; пісня „Ой місяцю місяченьку, не сьвіти нїкому" теж вліплена, писана чужою рукою (нема вказівки на місцевість, ibid. ч. 317). В цїлому зошитї (ч. 862) вписана жіночою рукою пісня „По що ти ходив на тую мураву, де красна дївчина мала забаву" і підписано І. Р. Пісня досить покалїчена. Ходаковский дописав „w Medżybożu". Як що було й більш окремих пісень, поданих кимсь иньшим (про систематичне записуваннє в цїлій околиці не може бути й мови), то се не має й найменьшого впливу на можливість неправдивости згаданого вище напрямку подорожі Ходаковского. До того, кожда місцевість згадуєть ся десятки, а часом й сотнї разів (Порицк, Острог), -- отже тяжко сумнїватн ся, щоб Ходаковский не сам робив там записи.

[1]) Усїх історичних пісень (з варіянтами) в обох зошитах коло 70, а обрядових та иньших (окрім весїльних) більш меньш коло 200. Спеціально в сьому другому зошитї великоруських пісень 25, польських 12; решта (478) пісні українські. Усїх українських пісень в обох зошитах 1254.

в якому бракує початку (272 пісень) і не знати скільки кінця (уриваєть ся на 887 пісні). Не бачивши власними очима — годі щось певне сказати.

Друге питаннє, яким чином й коли попали ориґінали Ходаковского до Максимовича. Д. Равіта-Ґавроньский не вагаючись висловлюєть ся, що Максимович їх присвоїв ще за житя Ходаковського. „Порівняймо, — каже він, — дати: в р. 1827 Максимович ще не мав збірки“ (тільки бачив її), в р. 1834 вже набув. Від кого? „Від вдови“, — каже Максимович. Тим часом вдова після смерти чоловіка не мала відразу в своїх руках рукописів, бо вони були усї заповіджені Полевому і перейшли до нього. Знаємо се з процесу Ходаковскої contra Полевой. До Поґодіна рукописи перейшли лишень в р. 1836, — яким же чином Максимович міг купити їх у жінки в р. 1834, коли вони були ще в руках Полевого? Се тайна Максимовича“ [1]).

Отже з усього того він приходить до виводу, що Максимович перед смертию Ходаковского позичив на якийсь час його збірку для перегляду і набув її, будучи фактичним властителем усеї збірки. До сього „набутя“ признав ся він аж по р. 1827, себто після першого видання своїх пісень. „Не маючи під руками невиданих досї збірок Ходаковского, не можемо сказати, що з тої збірки увійшло і чи увійшло дійсно до видання Максимовича з р. 1827. В передмові до видання пісень з р. 1834 Максимович згадує, що в його збірці, яку він мав, вже до 2½ тисяч пісень та уривків [2]).

Отже переглянувши рукописи Ходаковского і порівнявши їх з виданнєм Максимовича з р. 1827, можемо запевнити д. Равіту Ґавроньского, принаймнї що до пісень історичних, що в се виданнє не увійшла нї одна пісня із збірки Ходаковского [3]). Очевидно, що Максимович правду казав, що він лишень бачив збірку Ходаковского, бо коли б він позичив її ще перед р. 1825 (перед смертию Ходаковского) і присвоїв, то чо-

---

[1]) l. c. 175. [2]) Ibid. 176.

[3]) Про те, що в р. 1829 Максимович не мав в руках рукописів Ходаковского, можемо бачити ще й в автобіоґрафії його: „В січні 1827 р. я здав маґістерський іспит... узяв відпустку на 21 день і відгуляв масниці на Вкраїні в батьківській хаті і повернув ся в Москву з богатим жнивом українських пісень... Потом друковали ся мої „Малороссійскія пѣсни“ (Кіев. Стар., 1904, IX, 331.

му-б було йому не покористати ся з неї до першого свого видання?

Справді, може бути, що Ходаковский дійсно давав Максимовичови переглянути свої піснї, як се він мав звичай робити, охоче ділячи ся своїми здобутками з людьми, що справді щиро цікавились тою самою справою, що й він. Знаємо, що ще під час свого побуту в Галичинї, в Сіняві, він позичив був усю свою збірку пісень Lachowi Szyrmie, який на підставі одної з українських пісень (в двох варіантах) Ходаковского видруковав перерібку їх „Jaś i Zosia" та „Zdanek i Halina" під широкозвучним заголовком „Dumki ze śpiewów ludu wiejskiego Czerwonej Rusi"[1]). В листї до редактора часописи (Dziennika Wileńsk'ого) з Сіняви 29/III 1818, саме тодї коли Ходаковский писав розправу „O Słowianszczyźnie", Лях Ширма між иньшим пише: „Складаю подяку шановн. панови Ходаковскому, який не тільки вказав менї джерела, але й сю свою збірку сільських пісень, мозольно зібрану, дав менї до перегляду". Знаємо також, що українському історикови Д. Бантиш-Каменському подав Ходаковский свою замітку про Купала, і він скористав з неї в т. III своєї історії[2]). Тим то нема нїчого дивного, що він міг дати свою збірку на перегляд і Максимовичови, але дуже сумнївно, щоб саме перед своєю смертию, так що вона тодїж стала фактично власністю Максимовича.

Відомо, що рештка паперів Ходаковского „після довгих митарств" перейшла до Поґодіна, а від нього й в Публичну бібліотеку, і що вже тодї мало не половини паперів бракувало. Гербовник лїчив ся за Максимовичем, дневники та иньше — не знати де. Бракувало цілком і наших двох зошитів пісень, які не знати у кого були, хоча у когось такого, що не присвоїв їх собі, бо перше — вже в р. 1829 хтось видрукував був в „Вѣстн. Европы" 15 пісень „Изъ собранія Ходаковского", а друге, й Лелевель згадує (на жаль не знаємо, про які саме часи, але вже після першого видання Максимовича), що було зняте питаннє про виданнє пісень Ходаковского. Очевидно, що збірка пісень Ходаковского ще не була „под спудом", і як що в р. 1829 видрукував 15 пісень з неї не Максимович, то

[1]) Dziennik Wileński, 1818, май 31, ч. 5.

[2]) Исторія Малой Россіи, т. III, 81 і далї, вид. 1842 р.

ще не була власністю сього останнього. Чи не можна ще припустити, що вона разом з иньшими паперами перейшла була дійсно до Полевого, а Максимович вже у сього останнього узяв її для наукових цілей, і бажаючи її мати своєю власністю, увійшов в пертрактації з вдовою, від якої й дійсно її набув. Се стало ся безперечно не ранійш р. 1829[1]) і не пізнійш, як знаємо з листів Гоголя, р. 1833.

Ніяк не можна собі уявити, на що Максимовичови, який сповістив про таку новину Гоголя, очевидно яко про сьвіжу новину, було б таїти ся з сим такий довгий час (по Р. Ґавроньскому виходить, цілих 8—10 літ!)? А набувши їх в р. 1833, він зараз і заходив ся до нового видання пісень, що вийшли в р. 1834, і тут вже значно покористав ся із збірки Ходаковского: без малого не половина усіх історичних пісень увійшла в виданнє р. 1834, не кажучи про иньші! Тепер зрозумілим стає, що то за $2^1/_2$ тисячі пісень Максимовича, про які він говорить в передмові до сього видання: десь коло 2000 (коли може був цілий і нинї знищений зошит!) Ходаковского, до 200 пісень Гоголя[2]), а решта щось може і з своїх записів.

„Про те, що таке виданнє (пісень Ходаковского) потрібне, сумнїву не може бути уже через те, що збірка Ходаковского — інтересна сторінка з історії нашої етноґрафії, бо вже на початку 20-их років, коли мікроскопічна збірка Цертелева вважала ся вкладкою в науку, уже можна було видати величезний збірник, в якому містилось би до 2000 пісень, але випадково сьому збірникови судило ся явити ся на сьвіт (та й чи явить ся?) тільки через 70 літ уже яко матеріал, що має релятивну вартість більш для історично-літературних міркувань“, — писав д. Науменко[3]). Тим часом збірцї сїй не судило ся й досї побачити сьвіта через те власне, що етноґрафія наша за той час сильно розвинула ся, матеріал Ходаковского

---

[1]) Водяні знаки на папері в переписаному примірникови пісень Ходаковского з р. 1829.

[2]) „Я вам надішлю свої пісні, яких буде до 200, і що дивно — богато з них подібні цілком на антики, на яких лежить печать старинности, але які зовсїм не були в ужитку і лежали закопані“ (Сочин. и письма Гоголя, изд. Кулиша, 1857, V, 188—189). А згодом (9/XI 1833) пише: „дайте переписати усї пісні, які є у вас, виключаючи друкованих та тих, що я удїлив вам“ (Письма Гоголя къ Максимовичу, Спб. 1877, с. 3).

[3]) А Пыпинъ, с. 87.

в значній більшости вже видрукований, будучи записаний згодом иньшими збирачами, і тепер друкуючи його, треба до кождої пісні подати найпевнійшу бібліоґрафію. Ся справа власне й затримала до сього часу виданнє збірки Ходаковского. Тепер майже вже готовий відділ історичних пісень. Отже з приводу сього відділу можу сказати, що з усеї кількости (58 пісень, а з варіантами 66, при тім є кілька таких, що містять ся лише в ориґіналї, а в переписаному примірникови їх нема, і навпаки) тільки 5 пісень (і уривків) незнані й досї в лїтературі, а власне: оден варіант пісні про Волиночку, пісня про Потоцького („З Балти до Крутих поїду“), „Ой ви пани-Ляхи, що ви учинили?“ „Ой утїкав король польський з під Варшави“, „Зарізавесь Поляків своїми руками“; решта мають вже варіанти в лїтературі.

Цікаво зазначити в якій кількости яка пісня має сих варіантів. Отже не більш 5 варіантів мають 18 пісень: про Морозенка, про Ґонту (два варіанти), про Володаря (Воротаря), про Волиночку, про Венцеслава[1]), „Докіль ходили на Україні козаки з рогами“, „В Гайсинї вітер віє, а в Умані тихо“, „Гей від Висли до Києва (сї три передруковані у Максимовича, а варіантів не мають), Про Сербина, „Наїхали комісари перед царські врати“, „За ворітьми там ялина стояла“, „Шумить вода, гуде вода, камінь обливає“ (про ґенерала Радзиминського), „На Вкраїнї всього много — меду і горілки“, Скарга українців, „Зашуміли луги понад битий край“, Про коцюбу, „У містї Новгородцї, пють мед-вино молодцї“. Не більш 10 варіантів — 14: „Про Харка, про Залїзняка, про Богдана, Передчуте походу, Відпочинок татарський, Сторожа біля Чорного лїсу, „Гордий наш молодче, хвалив ся ж конем перед королем“, „Зажурилась Україна, що нїгди ся дїти“, „Чорні галки круту гору вкрили“, „Не ходи, журавельку, до озера пити“, „Гей мала вдова сина сокола, вигодовала — в військо віддала“, „Іде Ляшок зпід Варшави“, Про Потоцького, „Утїкай, сину, в Волощину“. Від 20 до 30 — 15: Про Хмельницького, Володар (Воротар), Чорноморська („тысяча сѣмсотъ девяносто третього году“), про Чурила, Полон і осліплене Ко-

---

[1]) Д. Грінченко (Этнографическіе матеріалы, т. Ш, 732) вважає її фальсифікатом. Тим часом вона записана в р. 1814—1817, коли ще не було нї Ржевуского (Ревухи), нї „Запорожської Старини“ та иньших сьвідомих фальсифікатів.

валенка, Вмираючий козак та кінь, гайдамацька: „Ой горе, горе! Нещаслива доле!“, „Кінь біжить — трава шумить, а в тій траві козак лежить“ (2 варіанти), Про Сербина, „Ой у лузї калина весь луг іскрасила“, „На морі на синеньким, там плавала біла лебедонька“, „Та чогось менї тяжко, на серденьку важко“, „Добре було нашим батькам на Вкраїнї жити“, „Нехай мене не ховають нї попи, нї дяки“. Від 20 до 30 — 4: Про Байду, Козак та кінь, „Заказали на войноньку всїм панам-отаманам“ (уривок піснї про „Дївчину-вояку“), „Горе менї на чужинї, що не вкупі брати мої“. Від 30 до 40 — 6: про Саву Чалого, Нечая, Морозенка, Бондарівна та Потоцький, Вмираючий козак та кінь, „Чорні галки круту гору вкрили“ (другий варіант). Більш 40 — Про Мазепу.

В українській етноґрафічній лїтературі з записів Ходаковского відомо досї зовсїм не богато. В виданню Максимовича з р. 1834 з 66 історичних пісень Ходаковского видруковано лишень 26, та не меньш знов иньших. Декілька пісень з видання Максимовича передрукував Лукашевич, а звідти Антонович і Драгоманов. 15 пісень хтось видрукував ще в р. 1829 в „Вѣстнику Европы“[1]), чимало дрібнїйших річей (переважно перезваних пісень) видруковано в I томі „Материялів до укр.-руської етнольоґії“ під редакциєю Хв. Вовка[2]); нарештї дрібницї історично-етноґрафічного змісту із рукописів Ходаковского уміщені нами в „Кіевск. Старинѣ“[3]). Але усе се не складає й десятої долї того, що лишило ся ще невидрукованим. Сподїваємо ся, що незабаром матеріали Ходаковского нарештї побачать таки сьвіт.

---

[1]) Ч VII, 244—250: „Нѣсколько народныхъ пѣсенъ, извѣстныхъ за Днѣпромъ и въ Галицѣи изъ собранныхъ покойнымъ Ходаковскимъ“, як зауважає редакція. Вираз „за Днѣпром“ неначе вказує, що видавець їх — лївобережець. Піснї все обрядові — весїльні та одна колядка.

[2]) Львів, 1900, посмертна статя Максимовича.

[3]) „Кіев. Старина“, 1904, кн. IX, с. 86—89.

Лїтература до біоґрафії Ходаковского.

1) Ćwiczenia naukowe, N. 5, відд. II (1818 р. в Кременцї) (Розправа „O Słowianszczyznie przed Chrześciańštwem"; вдруге видрукована Суровецким, втрете Равитою-Ґавроньским).

2) Pamiętnik Warszawski, 1819, N. 5 (критика на „O Słowianszczyznie").

3) Pamiętnik Lwowski, 1819 (те саме).

4) Вѣстникъ Европы, 1819, жовтень, 277—302 (лист Ходаковского до Ґолїцина.

5) Академическія Вѣдомости, 1820, N. 40, стр. 490 („Обозрѣніе критики Ходаковскаго на исторію Карамзина, Соч. Р.).

6) Письма Калайдовича Алексѣю Федоровичу Малиновскому объ архивныхъ изслѣдованіяхъ въ Рязанск. губ. Москва, 1823.

7) Матеріалы для исторіи просвѣщенія въ Россіи, собираемые Петромъ Кёппеномъ. N. II. Бібліографическіе листки 1825 г. Спб. 1826; 562—569.

8) Pamiętnik Umiejętności, moraln. i literat. 1830, t. IV.

9) Kuryer Polski, 1830. N. 259.

10) Ludwik Dębicki. Puławy (1762—1830), t. III.

11) Z. D. Chodakowskiego „O Słowianszczyźnie przed Chreściańštwem i W. Surowieckiego Zdanie o piśmie temże z dodaniem krótkiej wiadomości o Chodakowskiem i korrespondencyi jego. Kraków, 1835.

12) L. Siemieński. Dzieła, t. IV. Друге виданнє у Варшаві, 1881. (Див. „Przygoda podróżnika", переклад на росийське в „Денници" П. Дубровина). В другому видання, т. I, також див. „Księżyć w archeologii, poezyi, sztuce".

13) Pamiętnik naukowy, 1837, t. III.

14) Encyclopedia Powszechna, видан. Одиниця у Вильнї, 1838, IV, 270 272.

15) Журн. Мин. Нар. Просв. 1839, т. 22, від. VI (С. Строєва перегляд відзива Калайдовича про працю Ходаковского).

16) Сынъ Отечества, 1839, т. II, ч. V; т. VIII, ч. VI.

17) Dziennik Poranny Warszawski, 1840, N. 15 (статя L. Wojniłowicza: Kto był mianowicie Zoryan Dołęga-Chodakowski?).

18) Енциклопедическій Лексикон Плюшара, 1841, т. XVII, 97—102, статя П. В. С. (Савелєв-Ростиславич ?).

19) Przegląd naukowy, 1842, t III, N. 26.

20) Athenaeum (Wilno), 1842, II, zesz. II i t. IV.

21) „Москвитянинъ", 1843, ч. I, N. 1 (лист Карамзїна до Ходаковского з р. 1822-23).

22) Maciejowski W. Piśmiennictwo Polskie, t. I. Warszawa, 1851.

23) „Библіотека для Чтенія", т. 112, науки, стр. 95 і далї. (Старчевского „Русская историческая литература въ первой половинѣ XIX ст.: Карамзинскій періодъ въ 1800—1825 г.).

24) Teka Wileńska, 1857, N. II, 27—53, 277-303 (статя Dominika Chodźka Wzmianka o życiu i pismach Adama Czarnockiego).

25) Teka Wileńska, 1858, N. 6, 243—253. 457—467 (статя H. Skimborowicza. Jeszcze o Zoryanie Chodakowskim czyli Adamie Czarnockim, — korresp. z Warszawy).

26) Dziennik Literacki (у Львові), 1859, N. 941—944 (статя Joachima Lelewela „Adam Czarnocki“).

27) Записки о жизни и сочиненіяхъ Н. А. Полевого, составленныя братомъ его, Спб. 1860, ч. I; теж Спб. 1888 (в 3 частинах).

28) Спомини про Вагилевича Стахурского-Свенціцкого в часописї „Sioło“, 1866, ч. I.

29) Biblioteka Warszawska, 1866, t. II, zesz. 5; t. III, zesz. 5 (листи Ходаковского до Кропиньского і Ґолембіовского).

30) Вѣстникъ Европы, 1886, N. XI (статя А. Пыпина „З. Доленга Ходаковскій“).

31) Н. Дашкевичъ. Отчетъ о XXIX присужденіи Уваровскихъ наградъ. Спб. 1889.

32) Русскій Архивъ, 1889, N. 5—7 (Листи митр. кіевск. Евгенія Болховитинова до В. Анастасевича).

33) А. Н. Пыпинъ. Исторія русской этнографіи. Т. III. Етнографія малор. Спб. 1891, стр. 38-87.

34) Кіевская Старина, 1891, т. XXX, 469 і далї (лист Ходаковского до Карнеева).

35) Przewodnik naukowy i literacki. Lwów, 1897, N. 4—5 (праця Fr. Rawita-Gawrońsk'oro. Zoryan Dołęga-Chodakowski, jego życie i praca; відбитка окремою книжкою, Львів, 1898).

36) Записки Имп. Харьк. Университета. Д. Багалѣй. Опытъ исторіи Харьковск. Университета, 1902, кн. 2, стр. 48. (відбитка: Опытъ исторіи Харьк. Университ. т. II, 730).

37) В. Доманицкій. Историко-этнографическія мелочи изъ матеріяловъ З. Д-Ходаковскаго („К. Старина“, 1904, IX, 87—89).

Причинок до історії переселення „турецьких Запорожців“ на Кубань.

Подав **Симон Петлюра.**

Зруйнованнє в червні 1775 р. Запорожської Січі і заведеннє росийським урядом на території Запорожа нового політичного, громадського та економічного ладу, що як найрадикальнійше розходив ся з ранійшим, виробленим на Запорожі в продовж цілих століть, і нищив всї „права та вольности“ Запорожців, викликав, як відомо, досить значну еміґрацію серед останнїх. Невеличка ґрупа еміґрантів знайшла захист, правда на деякий час, на польській території, а власне в повітах Київського та Брацлавського воєводств [1]), але головним пунктом еміґрації була, безперечно, Туреччина. Натуральні багацтва дунайського района, призначеного Портою для поселення Запорожців, традицийне невтручаннє турецького уряду у внутрішне життє еміґрантів, що давало можливість останнїм жити відповідно тим традиціям та орґанізацийним формам, які вироблені були на Запорожі і в основу яких клались як найширші автономні права одиниці і цілої січової орґанізації, економічна незалежність, особливо на перших порах, свобода від державних податків, вільне користаннє землею — все се давало занадто привабні умови для еміґрації Запорожців власне до Туреччини, як найблизшої, сусїдньої держави, що забезпечувала еміґрантам і de facto i de iure майже всї ті права, якими вони користались в рідному краю ще за лїпших часів істнування Запорожа.

[1]) П. Ивановъ „Къ исторіи запорожскихъ казаковъ послѣ уничтоженія Сѣчи“. — Зап. Одес. Общ. Истор. и Древн. т. XXV, стр. 20.

І от з огляду на те все, що для „свободолюбних“ Запорожців було змістом цілого життя, conditio sine qua non його, і чого тепер не признавав російський уряд, і повстала еміґрація Запорожців в Туреччину, як цілком натуральний акт реакції проти нового ладу життя, який почав заводити на Запорожі російський уряд, як перший спосіб зберегти від гнобителів все те, що було найбільш сьвятим і неминуче потрібним в очах пригноблених.

Повставши з таких мотивів, як бачимо політично-економічних, еміґрація чим дальше все більше і більше розросталась. Не дивлячись на те, що уряд російський вживав всїх можливих способів, аби затримати еміґрацію і в тій цїли збільшував залоги в Сїчі і в иньших містах Запорожа, розставляв по Богу та Днїстрі чимало полків „для охорони кордону від Кримсько-турецьких земель і для унеможливлення утечі в сї землї Запорожців“[1]), по шляхах та дорогах ставив застави і взагалї вживав „всѣ лучшіе осторожности и изслѣдованія“[2]), — не дивлячись на всї сї репресиї, еміґрація прийняла такі розміри, що уже за рік після зруйнування Сїчи, а власне до липня 1776 р. число еміґрантів-запорожців в Туреччинї сягало 7000 чоловіка[3]).

Поголоски про те, що „добре буде Запорожцям і під Турком жити“, що „Турчин нас добре знає“ і тому прийме до себе і що

„Ой изходились да у кінець Дунаю
„Та до купи лимани,
„Бо там наших Запорожців
„Сорок тисяч проживали“ —

мали широке росповсюдненне серед народнїх мас на Запорожі і дійсно не були самим лише утвором народньої поетичної творчости без живого реального змісту, але мали під собою більші-меньші фактичні підстави. А як такі, вони, укупі з сьвідомою аґітацією тих еміґрантів, що повертали з Туреччини на Запороже зі спеціяльною місією ширити думки про еміґрацію з Запорожа в Туреччину[4]), відогравали ролю помічного фактора в збільшенню числа еміґрантів.

Все се не могло не завдавати клопоту російському урядови, а самий факт осїдання еміґрантів в землях, що сумежили

---

[1]) Скальковскій. Исторія Новой Сѣчи, ч. III, стр. 200; Дубровинъ — Присоединеніе Крыма къ Россіи, т. I, документ з 9/IX 1776 р.

[2]) П. Ивановъ, цитов праця, стр. 24.

[3]) Ibid. стр. 27. [4]) Ibid. стр. 29.

з российським кордоном, був цілком небезпечний з політичного боку і грозив в недалекій будучности викликати досить небажані і неприємні явища. І от ми бачимо, що з огляду на сю небезпеку, российський уряд уживає ріжних способів, щоб з одного боку унеможливити еміґрацію — і для сього вживає всіляких репресалій, згаданих нами вище, а з другого — заходить ся також над тим, аби повернути назад тих, що вже виеміґрували в Туреччину. Вже за рік після зруйновання Запорожа кн. Потьомкін радить кн. Прозоровскому[1]), що проєктував „вимагати“ від Порти видачі запорожських еміґрантів, піклуватись „всѣми ласкавыми образами привлечь ихъ къ возвращенію въ отечество“[2]). Але заходи сї „ласкавыми образами“ полагодити справу, вкупі з видаваними царицею Катериною II в роках 1779 і 1780 маніфестами, в котрих вона обіцяла повну амнестію „бѣглецамъ... самовольно отлучившимся за границу“[3]), мали не багато успіху. Повертали ся одиниці, в ліпшім разї десятки. Решта — тисячі — не слухали закликів уряду і свого боку піклувалась про те, аби скорше і формально стати підданими Порти і таким робом на все позбавитись „тиранической руки Россіи“[4]).

Не вважаючи на се, российський уряд всеж не залишає своїх намірів намовити до повороту „невірних Запорожців“ — такий епітет придбали еміґранти в устах уряду в противенство „вірним“ козакам, що залишились на території зруйнованого Запорожа і увійшли потім, як головний кадр, в т. зв. „чорноморське козаче військо“. До здійснення сих намірів уряд іде новими шляхами: засилає до еміґрантів спеціяльних аґентів, на обовязку яких лежало переконати „заблудшихся безумцов“ повернути назад в Росію[5]), видає до них проклямації, в яких — як се робить Потьомкін, в імени цариці обіцює „прощеніе за оставленіе отечества“, а від себе „защиту и покровительство“ і користаннє тими правами, якими наділено було військо „вірних козаків“ чорноморських[6]), нарешті заохочує старшину сих останнїх допомогти йому можливими способами в тій справі.

---

[1]) Кн. Прозоровский був начальником військ, що кватирували в 1776 р. в Азовській та Новороссийській ґуб.

[2]) Дубровинъ, Военно-историч. матеріалы, вип. IV, стр. 95.

[3]) Полн. Собр. Зак. Рос. Имп. 1779 г. N. 14,780, 5 мая, N. 18,006.

[4]) П. Ивановъ, цит. праця, стр. 37.

[5]) П. Ивановъ, стр. 37; примѣч. 4.

[6]) П. Короленко „Черноморцы“ Ист. моногр., с. 4—6; пор. його ж „Предки Кубанскихъ казаковъ на Днѣстрѣ“ с. 12.

І дійсно, старшина „вірних козаків“, особливо кошовий Чепіга і військовий судія Головатий силкують ся з свого боку ужити всїх способів, аби допомогти урядови і таким робом заслужити „ласки та вниманія“ цариці та вищого російського начальства[1]). Способами сими старшина не перебирає. Досить ілюструвати се нехтуваннє старшини моральними мотивами прикладом Антона Головатого, котрий під час війни Росії з Турцією 1787—1788 р. пустив поголоску, що „по заключеніи съ Турками мира, всѣ турецкіе Запорожцы будутъ выданы Россіи, какъ военные дезертиры“[2]). Поголоска не мала, звичайно, під собою жадного фактичного ґрунту, але певний вплив на еміґрантів і еміґрацію вона відограла: поголоска ся, як сьвідчить один офіціальний історик чорноморських козаків[3]) не одного „черноморца удержала отъ постыднаго (sic!) перехода за Дунай къ невѣрнымъ козакамъ и гибельно подѣйствовала на нѣкоторыхъ, принявшихъ законъ Магомета. Эти отступники отъ вѣры христіанской, по выраженію казаковъ, потурчились, чтобы не считаться русскими козаками и навсегда уже остаться въ турецкой державѣ безъ выдачи русскимъ при заключеніи мира съ Турціей“.

Спосіб, на який зважив ся Головатий, щоб „заслужить ласки и милостей“ від російського уряду, нагадує анальоґічне поводженнє в подібній же справі не меньше відомого кошового Гладкого, котрий для привернення „турецьких Запорожців“ на свій бік і виводу їх з Турції, пустив „вымышленные слухи о томъ, что по случаю предстоящей войны съ Россіей, Султанъ намѣренъ переселить Запорожскую (Дунайську) Сѣчь въ Египетъ“[4]). Сей — так характеристичний для морального образу і діяльности двох віддалених один від другого цілими десятоліттями проводирів і діячів „вірних“ козаків, стає улюбленим і для всїх иньших, хто силою ріжних умов брав участь в приверненню назад „під могучую руку Россіи“ турецьких Запорожців.

Не зайвою, а досить характеристичною ілюстрацією таких заходів — такої сьвідомої брехнї, може стати один епізод

---

[1]) Дмитренко. „Сборникъ Историч. матер. по исторіи Кубан. казач. войска, т. III, стр. 55 і далї.

[2]) Короленко. „Предки Кубанскихъ казаковъ на Днѣстрѣ“, стр. 107—108.

[3]) Короленко.

[4]) Русская Старина 1881 г. кн. 2, стр. 383.

діяльности херсонського воєнного ґубернатора, відомого Дюка-де-Рішельє, що відкриває новий бік в діяльности визначеного „устроітеля“ Новоросийського края.

Треба зазначити, що ті „печені голубці“, якими уряд силкував ся привернути назад „безумцовъ“ і „затвердѣлыхъ въ грубости“ еміґрантів і які виставляв він перед ними в конкретній формі повної амнестиї „за самовольное оставленіе отечества“, користання тими „благами“ і правами, якими було надїлено військо чорноморських козаків, і нарештї в формі „пожалованія имъ чиновъ и милостей від императрицы“[1]), були пустою фразою без жадного реального змісту для цїлої маси еміґрантів, що раніш на власній шкурі пересьвідчились в щирости такої полїтики. Але всеж ся полїтика мала позитивні наслїдки, хоч би тілько що до одиниць з поміж еміґрантів. Ловлячись на гачки такої полїтики поодинокі еміґранти повертали назад в Росію, приносили спокуту в „самовольномъ оставленіи отечества“ і здебільшого „опредѣлялись на службу въ Черноморское войско“, звичайно з осторогою „что впредь за подобное взыщется по всей строгости законовъ“.

Таким еміґрантом був певно і Йосиф Білецький. Як видно із спеціяльного „діла“ кубанського військового архива[2]), Білецький проживав раніш на Дунаю; але року 1804 — з яких мотивів, невідомо — він повернув ся в Росію і звернув ся до одеського воєнного ґубернатора Дюка-де-Рішельє, головного начальника чорноморського війська, з проханнєм приняти його в се військо. Рішельє відослав Білецького до таврическького ґубернатора Мертваго, щоби той полагодив якось справу. Очевидно, Білецький показав ся Мертваго чоловіком небезпечним; дуже може бути, що він прийняв його за післанця від турецьких Запорожців до чорноморських козаків зі спеціяльним дорученнєм перемовити останнїх в Туреччину, можливо також, що Мертваго хотів пересьвідчитись в щирости симпатий Білецького до Росії, але будь що будь останнїй на допиті „внушилъ подозрѣніе“ і на підставі сього „задержанъ подъ стражею“. Як довго довелось сидїти „під стражею“ Білецькому, із „діла“ не видко,

---

[1]) Дмитренко. „Сборникъ Истор. матеріаловъ по исторіи Кубанскаго казач. войска, т. I, стр. 61—62, 63—64 і далї; т. II стр. 39 і далї.

[2]) „Дѣло о наблюденіи за бывшимъ турецкимъ Запорозцемъ Іосифомъ Бѣлецкимъ, присланнымъ въ войскѣ сіе въ поведеніе“. Войск. Арх. Куб. каз. войска Общ оп. 492; св. 35, кн. 109.

але видко що на волю його випущено 30 червня 1804 р., і власне на основі наказу міністра внутрішних справ, до якого, очевидно, Мертваго удавав ся за близшими інформаціями що до полагодження справи Білецького [1]). На основі тогож таки наказу міністра, Білецькому дано пашпорт і відправлено „для причисленія его въ число Черноморскихъ казаковъ“ і певно з наказом, як се вживалось в подібних випадках [2]), „чтобы слѣдовалъ поспѣшнѣе не проживая праздно нигдѣ“ по дорозї. Укупі з сим Мертваго конфіденціяльно наказував Бурсакови, кошовому атаманови чорноморського війська, аби той піклував ся „имѣть непримѣтное наблюденіе за поведеніемъ сего запорожца Бѣлецкаго, не оскорбляя ни мало и не давая вида, что онъ подозрѣваемъ“. Колиб Бурсак зауважив щось такого „неблагомыслящаго“ з боку запідозреного, то в такім разї йому рекомендовалось „взявъ приличныя мѣры“, зразу ж повідомити про се його, Мертваго [3]).

З другого боку і Рішельє досить рішучо наказував Бурсакови, аби він навернув Білецького, щоби сей останнїй „отозвался къ брату своему, находящемуся между турецкими запорожцами объ оказанныхъ ему у насъ милостяхъ“, і колиб примітив „охотное къ тому расположеніе“ з боку Білецького, то щоб порадив йому, „что онъ — Білецький — можетъ изъяснить во ономъ письмѣ, что хотя и послѣдовалъ съ нимъ нѣкоторый и имъ извѣстный случай (себто той арешт), но сіе ошибкою или по какимъ либо недоразумѣніемъ учинено и что въ прочемъ онъ по войсковому пріѣму и по выгодности своего состоянія весьма доволенъ, и приглашаетъ и ихъ воспользоваться онымъ безъ всякаго сомнѣнія подобною монаршею милостію“ [4]).

Таким робом вищий уряд росийський в особі Рішельє і Мертваго давав в руки Бурсака цїлу програму поводження з Білецьким і головними цїлями тої програми було з одного боку упевнитись ріжними аґентурними засобами в щирости спокути Білецького, а з другого, покористувати ся ним в справі повер-

---

[1]) Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска кн. 109; общ. оп. 492; св. 35, л. 1.

[2]) Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска кн. 120; общ. оп. 530; св. 38, л. 68 і др.

[3]) Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска кн. 109; общ. оп. 492; св. 35, л. 1.

[4]) ibid. л. 12.

нення в Росію турецьких Запорожців. Бурсак досить ясно зрозумів і енерґічно виконав полїтику вищого уряду. А як та вся полїтика переводилась в дїйсности, видко, напр, хоча би з отсього листа, який Бурсак „по секрету" надсилав 29 червня 1805 р. полковому хорунжому Федоренкови, що виконував власне функції доглядача за Білецьким:

„Г—ну полковому Хорунжему Федоренку

„О нахожденіи въ Очуевскомъ рыболовномъ заводѣ сего войска козака Іосифа Бѣлецкаго, о наблюденіи за нимъ въ поведеніи его вы предварены моимъ предписаніемъ отъ 25 февралія сего года N. 202 съ тѣмъ, чтобы вы доносили мнѣ о поведеніи его каждомѣсячно; теперь же предписываю вамъ стороною пріобрѣсть его — Бѣлецкаго — къ себѣ довѣренность, удостовѣрить его о особливомъ къ нему благорасположеніи и всегдашнемъ попеченіи, чтобы онъ навсегда былъ въ благосостояніи; узнать также стороною, какъ онъ принимаетъ и чувствуетъ всѣ тѣ мои расположенія къ нему относящіеся; тогда уже, пригласивъ его къ себѣ, и наединѣ самимъ вамъ о всемъ вышеписанномъ отъ имени моего удостовѣрить, между тѣмъ войтить въ разговорѣ о прежнемъ его положеніи и, сравнивая оное съ нѣнышнимъ, дать ему почувствовать, что нѣнѣшнее превосходитъ то, въ каковомъ онъ былъ въ Азіи, мѣстѣ отдаленномъ отъ отечества, сродниковъ и знакомыхъ и не приносящемъ въ жизни никакого удовольствія, кромѣ частаго оскорбленія, чувствуемаго отъ тѣхъ, кому онъ только по одной своей волѣ принадлежалъ, безъ вниманія объ его состояніи и заслугахъ, словомъ безъ человѣколюбія; напротивъ того, показать, что здѣсь въ отечествѣ по всемилостивѣйшему вниманію Государя Императора и тѣхъ начальниковъ, коимъ представлено право, всегда простирается попеченіе о заслугахъ и уваженіи оныхъ во всякихъ состояніяхъ; съ тѣмъ вмѣстѣ сказать, что и всѣ тѣ товарищи его, кои нынѣ находятся въ Турецкихъ Запорозцахъ въ Азіи, воспользовались бы вышеписаннымъ вниманіемъ всемилостивѣйшаго Государя нашего и благосостояніемъ своимъ въ Россію къ совмѣстному съ онымъ Бѣлецкимъ здѣсь въ войскѣ жительству отъ столь гнуснаго азіатскаго порабощенія, въ коемъ нынѣ они находятся, — внявъ вниманію на сіе Бѣлецкаго и отзыву, ежели оной будетъ къ симъ наклоненіямъ согласенъ, тогда его именемъ моимъ удостовѣрить, что они приономъ вниманіи получатъ полное Всемилостивѣйшее прощеніе по возвращеніи своемъ сюда, яко люди имѣющіе совѣсть и приносящіе въ нѣкоторой

своей легкомысленности самовольное признаніе, на которое здѣсь сверхъ чего и законы полагаютъ тоже уваженіе, и онъ, яко ходатай о томъ, в особливомъ будетъ уваженіи, здѣлавъ примѣрную Государю нашему услугу, пріятную ему, Всевышнему и человѣчеству; и наконецъ, сказать, что все то безъ всякихъ затрудненій исполнить можетъ, подписавъ только письмо къ брату его, въ Азіи находящемуся, при семъ прилачаемое, которое сказать, чтобы было вѣрно къ нему доставлено: я буду просить нашего военнаго губернатора[1]), которому не упущу и его Бѣлецкаго всероссійскому престолу всеподаннѣйшаго въ ономъ усердіи описать, о подписѣ имъ коего письма наклонить вамъ его миролюбиво по вышеписаннымъ убѣжденіямъ, продолжая и впредь обхожденіе съ нимъ такъже благосклонное, удостовѣривать его при случаяхъ именемъ моимъ, что я особливаго продолженія попеченія моего о благосостояніи его и всѣхъ тѣхъ имъ приглашаемыхъ изъ Азіи на возвращеніи сюда никогда благодѣянія оставить не могу по должности моей, возложенной на меня отъ Всемилостивѣйшаго Государя по законамъ его. По подпискѣ имъ Бѣлецкимъ того письма, оное тогдажь прислать ко мнѣ при вашемъ рапортѣ чрезъ нарочнаго съ обстоятельнымъ описаніемъ исполненія имъ моего вамъ предписанія, наклоненія по оному отъ васъ Бѣлецкаго и его разговоровъ при соглашеніи на оное будущихъ“ [2]).

Очевидно і Федоренкови і иньшим небагато довелось покласти праці над тим, аби упевнити Білецького в величезній, навіть універзальній, по думці Бурсака, вазї для „Бога, Царя и всего человѣчества“, яку міг мати один підпис його ймення на виготовленім Бурсаком листї до брата Білецького і иньших турецьких Запорожців, проживавших в Азії „подъ гнуснымъ азіатскимъ порабощеніемъ“. Доволї єзуїтська полїтика, якій мусїв підпасти Білецький, скоро дали свої позитивні наслїдки, бо вже за два місяцї, а власне 24 серпня Барабаш, смотритель ачуєвських риболовних заводів, де проживав по наказу чорноморського військового уряду „бувший турецький запорожець Білецький“, відписував Бурсакови, що „присланное при предписаніи... письмо къ брату (Білецького), находящемусь въ Азіи, куреня Батуринскаго... козаку Игнату Ковалю, оной Бѣлецкій

[1]) Себто Дюка-де-Рішельє.
[2]) Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска общ. оп. 492; св. 35, кн. 109, N. 1125.

подписалъ и просилъ Вашего Высокоблагородія написать увѣрительное отъ себя письмо тамошнему кошевому Самѣлѣ Гаркушѣ, кой получа, увѣряетъ онъ Бѣлецкій, дѣйствительно пригласитъ и другихъ согласиться выйти"[1]).

Укупі з сим Барабаш повертав Бурсакови і зложений останнім лист до турецького Запорожця, брата Білецького, тілько за власноручним підписом самого Білецького. Текст сього в кождім разї інтересного листа такий:

„Любезный мой братецъ Игнатъ!

Возвратясь въ Россію, въ нѣдра нашего отечества, подъ скипетръ нашего Всемилостивѣйшаго Государя Императора, получа отъ него же въ коловратности моей прощеніе, здѣланной, какъ и вамъ извѣстно бытіемъ отъ законнаго Его Величества подданства въ Азіи, и находясь нынѣ на жительствѣ въ войскѣ Черноморскомъ, составленномъ изъ прежнихъ Запорожцевъ, жительствующихъ на Кубани, не могу нахвалиться довольно передъ вами о моемъ состояніи и изобразить, какъ спокойно жительствуютъ здѣсь оные наши сослужители, находясь подъ мудрымъ правленіемъ Всемилостивѣйшаго Нашего Всероссійскаго Государя Императора, всѣ имъ представлены здѣсь выгоды, какъ въ землѣ на всякую ихъ потребность, такъ и въ рыболовныхъ заводахъ и прочемъ, а я пожелавъ и прибывъ сюда, нахожусь по особливому о мнѣ попеченію Кошового здѣшняго въ рыболовномъ войсковомъ заводѣ въ Очуевѣ, въ мѣстѣ для меня выгодномъ и имѣю отъ трудовъ моихъ доходъ, который на всѣ мои труды есть довольный, а со временемъ думаю заводиться и хозяйствомъ и тако, жизнь мою не соединяю уже нынѣ ни съ какою моею коловратностью, есть для меня блаженственная, тѣмъ паче, что я нахожусь въ нѣдрахъ природно-любезнѣйшаго (sic!) своего отечества при моихъ соотчичахъ, воздаю предъ Всевышнимъ покаяніе въ прежней моей коловратности, подобно нынѣ вашей, полагаю, любезнѣйшій мой, что вы, я думаю, заключаете, когда произошелъ надо мной извѣстный вамъ случай, что содержимъ былъ подъ стражею, что я уже въ неизвѣстныхъ мѣстахъ нахожусь, но оной послѣдовалъ отъ тѣхъ малыхъ частныхъ начальниковъ, кои обо мнѣ не знали, но когда до вышняго дѣло дошло, то получилъ я тотъ часъ чрезъ донесенія ихъ Всемилостивѣйшему Государю нашему изъ подъ караула свободу и отъ всякаго меня наказанія за вѣроломность мою, что я по

---

1) Ibid. л. 18.

волѣ моей былъ въ Азіи, прощеніе, которое и вамъ, яко подобнымъ мнѣ, также оказано будетъ, ежели вы согласитесь возвратитесь въ свое отечество въ Россію, въ чемъ васъ Всевышнимъ Богомъ увѣряю, да и можетъ ли оное послѣдовать здѣсь въ Россіи, когда Государь есть истинно всемилостивѣйшій и законы его на приносящихъ въ легкомысленности своей, какова есть ваша, и моя была, самовольное признаніе, полагаютъ тоже уваженіе, о семъ, любезнѣйшій братъ, я увѣренъ отъ тѣхъ здѣшнихъ начальниковъ, кои мнѣ тоже при выходѣ изъ Турціи сюда сказали и въ томъ меня увѣрили; да я сверхъ того много и отъ другихъ слыхалъ, слѣдовательно, какое же есть въ томъ еще сомнѣніе и какъ можно противъ сего другого чего надѣяться отъ столь Всемилосивѣйшаго Государя, какъ только со всемилостивѣйшимъ благоволеніемъ призрѣнія и помилованія васъ приносящихъ признаніе въ легкомысленности своей и непріятноли Его Императорскому Величеству будетъ признаніе и возвращеніе ваше подъ скипетръ державы его.

И такъ единою истиною увѣривъ васъ во ономъ, прошу васъ усерднѣйше и прочихъ прежнихъ моихъ сослужебниковъ, находящихся и нынѣ въ Азіи внять совѣту моему, возвратиться отстоль постыднаго азіатскаго рабства въ Россію, въ нѣдра своего отечества и просить, у кого слѣдуетъ о повелѣніи васъ здѣсь въ Черноморіи вмѣстѣ съ вашими соотчичами тутъ съвидѣвшись съ вами, чего я искренно желаю, и нетерпыливо ожидаю; будемъ продожать спокойную жизнь и блаженствовать подъ скипетромъ природнаго нашего всемилостивѣйшаго Государя.

пребываю съ истиннымъ моимъ къ вамъ, любезнѣйшій братъ, почтеніемъ и усердіемъ, всегда любезный братъ и покорный и усердный Іосифъ Бѣлецкій.

Августа 1805 года.

Очуевъ въ Черноморскихъ предѣлахъ [1]).

Чи дійсно сей лист надісланий був в Туреччину до брата Білецького, і коли був надісланий, та які мав безпосередні фактичні наслідки, — певних вказівок на се в „ділї“ та і взагалї в кубанському військовому архиві, бракує. Так само бракує в історичній лїтературі і данних про зносини Дюка-де-

[1]) Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска общ. оп. 492; св. 35, кн. 109, л. 15—16.

Решіл'є з кошовим Самійлом Гаркушею, якого Білецький певно ототожнює з Самійлом Калниболотським [1]), котрий був кошовим у „турецьких Запорожців“ коло 1807 року.

Та будь що будь поданий нами зразок заходів Росийського уряду в справі повернення з Туреччини назад в Росію „безумцевъ“, „легкомысленныхъ“ и „закоренѣлыхъ въ грубости“ Запорожців являєть ся досить характерним для державної політики названого уряду, тої прехвальної політики „ласк“ і „обіцянок“ і „милостей“, що тілько має їх на папері, а наколи щось і реального дає з них, то лише з огляду на мотиви досить неморального порядку.

[1]) Кондратовичъ. „Задунайская Сѣчь“ Кіев. Стар. 1883 г. т. I, стр. 53, 270, 296.

Матеріали до історії торговлї Львова.

Подає Іван Крипякевич.

I.

Рахункова книжка Шольца і Боїма (1600-1604).

Від першої половини XIV в. звісний нам Львів як важна торговельна стація між сходом і заходом. Зі сходу приходили східні матерії, корінє, вино — з заходу сукно й промислові вироби; Львів передавав сї товари дальше, східні на захід, західні на схід. І такою головно торговлею transito стояв Львів, бо в місци небагато можна було перепродати і місцеві продукти (шкіра, віск, риба, збіже) в порівнаню з чужими в торговлї були слабше репрезентовані. Розвиток східної торговлї Львова був тїсно звязаний із розцьвітом чорноморських кольоній; їх катастрофа і упадок важко відчута була у Львові. Західна торговля була знов залежна більше від польського правительства, але торговельна полїтика правительства не виходила на здоровє львівській торговлї; прим. замкненє дороги до Прус 1410 р. (з полїтичних причин) підриває львівську торговлю, а крім того нищить її суперництво протеґованого правительством краківського купецтва.

До таких більш-менш виводів доводять дотеперішні праці, що дотикають торговлю Львова. Сї праці (назву В. Лозїньского Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie 2 вид., Jorga Relatiile

Праця зроблена для історичного семінара проф. М. Грушевського у Львові, на дану ним тему і по його вказівкам.

Comerciale ale terilor noastre en Lembergul i Studii istorice asupra Chiliei si Cetatii-Albe, С. Кутшеби, Handel Polski ze wschodem w wiekach średnich — Przegląd Polski 1903 і йогож Handel Krakowa w wiekach średnich — Rozprawy wydz. hist. filoz. akad. umiejętności т. 44)[1]) займають ся переважно торговлею зі сходом. Торговля з заходом, особливо XVI в. (для XV дає чимало згадана праця С. Кутшеби про львівську торговлю) висьвітлена далеко меньше. Тому, надіємо ся, не безцільним буде звернути близшу увагу на одну памятку, звісну вправді, але не використану близше — рахункову книжку львівської фірми Боіма і Шольца, що дає досить цінний матеріял до торговлї Львова західньої і внутрішньої, а то одним із головнійших його товарів — сукном.

Ся рукопись переховує ся в міськім архіві у Львові (манускрипу Ш А, 347); її повний заголовок: „Regestr kupowania y przedawania szukna szklepu pana Melcher Scholtz Wolffowitza y pana Pawła Boima potząwszi od 14 Augustij A⁰ 1600“. Нинї обіймає вона 131 непаґінованих карток in folio, кінцеві картки видерті, а з тексту видно, що й в серединї не стає якогось числа карток. Зміст рукописї се переписані на чисто рахунки з купна і продажі сукна від половини серпня 1600 р. до кінця мая 1604 р. Усе писане тою самою рукою, заголовки каліґрафовані великими буквами; в деяких місцях дописки иньшим письмом, може рукою Боіма. По сторонам зміст такий:

1 стор.: каліґрафований заголовок книги; 3 і 5 стор.: латинські і польські сентенції, що дотикають купецького житя; 7—12 с.: купованє сукна в часї від 14 серпня 1600 до 9 лютого 1601 р.; 19—32 с.: продаванє сукна по ярмарках; 33—62 с.: продажа в склепі від 1 падолиста 1600 до кінця лютого 1601 р.; 63 с.: Dlugi do tey liczbi przinalezące poplaczone A⁰ 1601 Adj[2]) 1 Marcij.; 65—67 с.: „spiszanie szukna pozostalego od datti 1 Martij A⁰ 1601“; 67—72 с.: купованє сукна між 20 лютого і 28 мая 1601 р.; 73—90 с.: продаванє по ярмарках; 91—114 с.: продажа в склепі в лютім 1602 р.; 117—119 с.: „spiszek szukien po rachunku pozostalich“ 1 марта 1602 р.; 119—121 с.: купованє від марта до кінця липня 1602 р.; 123—143 с.: продаванє в склепі від марта до липня 1602 р.;

[1]) Див. про них Записки т. LXI, бібліоґр.

[2]) Се скороченє Adj, Adi менї неясне; приходить дуже часто, все в датї перед днем місяця.

144 с.: виказ заплачених довгів; 145—158 с.: продаванє по ярмарках; 161—162 с.: „spiszek sukien pozostalych po strichunku“ 30 липня 1602 р.; 162—165 с.: купованє від серпня 1602 до лютого 1603 р.; 166—168 с.: продаванє в Сатанові від 1 серпня 1602 до 1 січня 1603; 169—183 с.: продаванє в склепі від 1 серпня 1602 до кінця лютого 1603; 184 с.: „pozostanie sukien po rachunku postnim“ 4 марта 1603; 184—185 с.: купованє від цьвітня до липня 1603; 187—195 с. і 206—208 с.: продаванє в склепі від марта до половини серпня 1603 р.; 196—206 с.: продаванє на ярмарках; 209 с.: „pozostanie sukien po rachunku letnim“, 25 серпня 1603 р.; 210—213 с.: купованє від серпня 1603 р. до початку марта 1604 р.; 215—239 с.: продаванє в склепі від 1 вересня 1603 до кінця лютого 1604 р.; 240 с.: віддані довги 17 марта 1604 р.; 241—244 с.: „pozostanie szukien po rachunku postnim“, 10 марта 1604 р.; 245—247 с.: купованє від марта до мая 1604 р.; 249—253 с. і 255—262 с.: продаванє в склепі від 4 марта до 25 мая 1604 р.; 254 с.: продаванє в Снятинї 8 цьвітня 1604 р.

Коли придивити ся близше до укладу сих рахунків, бачить ся, що він звязаний з поділом купецького року на дві нерівні части: маємо „лїтний рахунок“ від початку марта до кінця липня і „пісний рахунок“ від початку серпня до кінця лютого дальшого року. В часї, до котрого належать сї рахунки, себто від серпня 1600 до мая 1604 р. маємо 8 таких купецьких півроків:

1) від серпня 1600 до лютого 1601 р.;

2) від марта до липня 1601 р.; рахунків з продаваня сукна нема;

3) від серпня 1601 до лютого 1602 р.; рахунків з купна нема зовсім, рахунки продажі є лиш з лютого.

4) від марта до липня 1602 р.;

5) від серпня 1602 до лютого 1603 р.;

6) від марта до липня 1603 р.;

7) від серпня 1603 по липня 1604 р.;

8) від марта до липня 1604 р.; рахунки продажі лиш до кінця мая, дальше видерте.

В рахунках з кож ого півроку наперед обчислена скількість і вартість сукна, що лишило ся з попереднього півроку, потім записане купно за купном від початку до кінця півроку. Окремо

містять ся рахунки з продажі в склепі у Львові, і знов окремо рахунки з продажі по ярмарках. Сукно купує ся (а часом й продає ся) в „штуках“, „півштучках“ і „поставах“ — але в загальних рахунках усе зводить ся до ліктїв; у дрібній продажі міра лише на локоть. Замінною монетою злотий і гріш (1 зол. = 30 гр.).

Як видно вже з заголовка торговля веде ся спілкою; спільниками були Павло Боїм, син Павла, доктора медицини[1]) і Мельхер Шольц Вольфович, син купця Мельхера. В сих відносинах стояли оба спільники в сїй спілцї — не знати; з сеї рахункової книги виходило би, що якусь перевагу мав Боїм, або принайменше той, хто вів сї рахунки, був залежний лише від нього (пр. Боїма все зве коротко „паном“, не називає його по назвиску як Шольца).

Сукно купувало ся кільканайцять разів на піврік, від ріжних купцїв. На перший плян виступають 3 ґрупи купцїв: купцї з Кракова, з Хенцїн і з Ґданська. Перейду їх по черзї.

З краківських купцїв найчастїйше зносить ся з Боїмом Антін Францкович (Franczkowicz). Його достава представляє ся так:

1) 14 серпня 1600 р. (в Ярославі?) 815$^5/_8$ локот моравських сукон (Przeborskie, Iczinskie, Prosczie... (?), Olomunieczkie) за 142 зол. 7$^1/_2$ гр.; „Kirow z Siglowich“: 328 л. „Golberskich“ за 106 з.; 410 л. „Kirow Bonczlawskich“ за 140 з.; 471$^1/_2$ л. „Branczow“ 26 з. 15 гр.

2) 29 падолиста 1600 через слугу Ганля; 110$^3/_4$ л. моравських за 53 зол.; 225$^1/_2$ л. Бранчів за 57 з. 22$^1/_2$ ґр.

3) 4 сїчня 1601 в Перемишлю: 29 л. Maiszi (?) за 15 з.; 29 л. Iczinski за 15 з.; 82$^1/_4$ л. Przeborskich за 39 з. 22 гр.; 205 л. Bonczlawskich за 70 з.;

4) 12 мая 1601 р. у Львові: 375$^5/_8$ л. моравських за 191 з. 22$^1/_2$; 117 л. пшеборських за 54 з.; 574 бранчів за 154 з.; 480 л. Neuroczkich за 96 з.

5) 7 червня 1601 у Львові: 678$^5/_8$ л. моравських за 348 з.; 799$^1/_2$ л. бранчів за 214 з. 15 гр.;

6) 8 мая 1602 у Львові: 796$^1/_2$ л. моравських за 400 з. 22$^1/_2$ гр.; 200 л. „Gurskich“ за 70 з.

[1]) Див. В. Лозїньского: Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie, 2 вид., с. 117.

7) 26 липня 1602 у Львові моравських: 196 л. пшеборських за 91 з.; 164 л. Braczlawskich за 56 з.; 400 л. Broniowskich за 110 з.

8) 27 січня (?) 1603 р.: 522 л. моравських за 250 з.; 410 л. Kirow z Sig... за 140 з.;

9) 10 мая 1603 р. у Львові: 270 л. Karasij Gurskj за 160 з.; 392 л. моравських за 189 з.; 410 л. Kirow Bonczla(wskich) за 14 з.; 39 л. Grumberskich за 16 з. 15 гр.;

10) 25 серпня 1603 р. в Ярославі: 252 л. Iczinskich за 135 з.; 240 л. Prosczionskich (?) за 120 з.; 308 пшеборських за 154 з.; Kiri z Siglowe: 572 л. Grumberskich за 240 з.; 120 л. Golberskich z Sig... за 42 з.;

11) 6 падолиста 1603 р. в Мостисках: 460 л. Kirow z Sig. за 167 з. 26 гр.; 120 л. Branczow за 36 з.; 1000 Neuroczkich за 237½ з.

12) 5 мая 1604 р. в Ряшеві: 270 л. Karasij Gliskich за 160 з.; 574 л. моравських за 283 з.; Kiry z Siglowe: 206 л. Bonczlawskich за 70 з.; 220 л. Golbirskich за 83 з.; 97½ л. Grumbirgskich за 41 з. 20 гр.; 520 л. Niuroczkich за 123 з. 15 гр.

Другий краківський купець Мельхер Ґерстман подибує ся в рахунках три рази:

1) 4 січня 1601 р. в Перемишлю: 285⅛ л. моравських за 150 з.;

2) 10 мая (?) 1603 р. у Львові: 280 л. Branczow за 84 з.;

3) 5 мая 1604 р. в Ряшеві: 55½ л. Baye за 28 з.

Чотири рази продає сукно третий купець із Кракова Якуб Людвік:

1) 1 падолиста 1600 р. на ярмарку в Мостисках: 197 л. моравських за 118 з.;

2) 28 січня 1604 р. у Львові: 270 л. Karasij Gurskich за 162 з. 15 гр.; 460 л. Niuroczkich (?) z Sig... за 110 з. 20 гр.; 40 л. Golbirskich z Sig... 15 з. 15 ґр.

3) 5 марта 1604 р. (у Львові?) 317 л. моравських 167 з. 22½ гр.; 140 л. пшеборських за 70 з.

4) 16 марта 1604: 540 л. Braniowskich за 168 з. 22½ гр.

Краківськими купцями здаєть ся, треба уважати й Марціна Сьвєховича (Szwiechowicz) і Станіслава Sterneri; перший продав Боімови 1 падолиста 1600 р. на ярмарку в Мостисках (рівночасно з Людвіком) 196 л. моравських сукон за 97 з.

$22^1/_{10}$ гр.; другий продав 5 мая 1604 р. 135 л. Karasij Gliskich за 166 з.

З усього видно, що краківські купці торгують лише „моравським“ сукном (мабуть не лише з Моравії, але й зі Шлеска). Найчастїйше довозять сукно аж до Львова; часом доходять лише по Ряшева, Ярослава, Перемишля або Мостиск і тут купує від них сукно Боїм. Натомісць не видно, щоби Боїм їздив на Мораву або хочби до Кракова.

З хенцїнських купців найбільше сукна і то лише бжезїнського дає Себестіян Грапек (чи Храпек):

1) 4 січня 1601 р. в Перемишли: $475^7/_8$ л. за 279 з. 26 гр. (?)

2) 20 марта (мая?) 1602 р. у Львові: $454^1/_4$ л. за 165 з. 18 гр.

3) ? січня 1603 р.: $551^1/_8$ л. за 202 з. 26 гр.

4) 10 мая (?) 1603 р. (у Львові?): 248 л. за 87 з. 15 гр.

5) 25 серпня 1603 р. в Ярославі: $682^3/_4$ л. за 247 з.

6) (? січень—март) 1604 р.: $322^1/_4$ л. за 122 з. 12 гр.

7) (? січень — март) 1604 р. (другий раз): 437 л. за 161 з. 6 гр.

8) 5 мая 1604 р. в Ряшеві: $290^1/_2$ л. за 102 з.

Пять разів продає бжезїнське сукно другий хенцїнський купець Ян Ґолїє (Gollie):

1) 1 падолиста (?) 1600 р. (в Мостисках?): 578 л. за 215 з. 10 гр.

2) 10 цьвітня 1601 р. у Львові: 344 л. за 120 з.

3) 3 липня 1601 у Львові: $151^5/_8$ л. за 49 з. 15 гр.

4) 9 липня 1601: 223 л. за 81 з. $7^1/_2$ гр.

5) 20 грудня 1603: $172^7/_8$ л. за 60 з.

Крім тих двох головних купців подибуємо ще Станїслава з Хенцїн, котрий продає (14 серпня 1600 р. в Ярославі?) $343^5/_8$ л. бжезїнських сукон за 125 з. 10 гр. і „Krzistoffa s Henczin“, що продає 21 цьвітня 1604 р. у Львові 300 л. бечських за 63 з. $22^1/_2$ гр.

Хенцїнські купці, подібно як краківські, або довозять своє сукно до Львова або лише до Ряшева, Ярослава, Перемишля, Мостиск. Вони торгують краєвими польськими сукнами, бжезїнським і бечським.

В сім місци згадаю Міхала Рідлїча з Переворська, котрий (як Кшиштоф з Хенцїн), продає сукна бечські: у Львові в січню 1601 р. 420 л. за 100 з.

З Ґданська доставляє сукно чотирох купців: Крап, Роні, Фрон, Краус.

Достава **Крапа** виглядає так:

1) 20 падолиста 1600 в Люблині: $329^1/_2$ л. Falundiszow за 683 з. 15 гр.; 2050 л. Karasij за 1242 з.

2) 6 марта 1602 р. в Люблині: $281^1/_2$ фалєндишів за 618 з. $13^1/_2$ ґр.; 132 л. Liunskich за 212 з.; 1620 л. каразії за 990 з.

Інтензивнійше представляють ся зносини з иньшими двома ґданськими купцями Яхімом **Ронґом** і Генрихом **Фроном**. Спершу Ронґ виступає сам, від жовтня 1602 оба назвиска звязані разом („od pana Jachim Ronga i Henrich Frona ze Gdanska"):

1) 20 лютого 1601 р.: $821^1/_2$ л. фалєндишу за 1740 з. $16^1/_2$ гр.; 596 л. лунського за 922 з.; 2150 л. каразії за 1250 з.

2) „na swiątki" 1601 р. в Люблині: 334 л. фалєндишу за 848 з. $27^1/_2$ гр.; 100 л. Brettlestow за 133 з. 10 гр.; 198 л. лунських за 312 з.; 1898 л. каразії за 1224 з.

3) 6 марта „na Gromnicze" 1602 р. в Люблині: 869 л. фалєндишу за 2079 з. 23 гр.; $250^3/_4$ бретлєстів за 334 з. 10 гр.; 208 л. лунських за 328 з.; 260 л. каразії за 135 з.

4) 28 жовтня 1602 в Люблині: $1059^3/_4$ л. фалєндишу за 2580 з. $29^1/_2$ гр.; $296^3/_4$ л. бретлєстів за 415 з. $13^1/_2$ гр.; 114 л. Liunskich Gdanskich за 177 з.; 540 л. каразії за 330 з.

5) 28 лютого 1603 р. „na Gromnicze" в Люблині: 189 л. фалєндишу за 456 з. $14^1/_2$ гр.; 38 л. Nordrzu за 40 з.; $169^5/_8$ л. лунських за 285 з.

6) 25 серпня 1603 р. в Ярославі: $506^3/_4$ л. фалєндишу за 1194 з. 27 гр.; бретлєстів: 36 л. Nordrzu за 44 з., 102 л. бретлєстів за 142 з. 24 гр.; 234 л. лунських за 449 з.; $2160^5/_8$ л. каразії за $1450^1/_2$ з. (між ними: $278^5/_8$ з. „Karasye Griskie").

7) 6 падолиста 1603 в Люблині: $477^1/_4$ фалєндишу за 1152 з. $21^1/_2$ ґр.; 44 л. Norderu за 52 з.; 508 л. каразії за 339 з.

8) 8 марта 1604 р. в Люблині: $823^1/_4$ фалєндишу 1932 з. $25^1/_2$ гр.; $51^1/_2$ л. бретлєстів за 72 зол. 3 гр.; 101 л. лунських за 181 з.; 535 л. каразії за 353 з. $22^1/_2$ гр.

Раз лише згадує ся ще один ґданський купець, **Краус** чи Крауф: 28 жовтня 1602 продає в Люблині $116^1/_4$ л. фалєндишу за 261 з. $17^1/_2$ гр.

До Люблина належать два факти купна „ґданських“ сукон, де продавець не названий: 30 липня 1602 р. куплено 1506 л. каразії за 934 з. і 400 л. „Neuroczkich Sigl...“ за 70 з.; 26 липня 1603 р. $278^1/_2$ л. каразії за 160 з.

З визше приведеного виходить, що сі ґданські купці ніколи не приїздили до Львова, як се роблять краківські і хенцінські купці; свої сукна вони продають усе в Люблинї — лиш раз Роні і Фрон запускають ся аж до Ярослава. Сукна з Ґданська походженєм своїм або місцеві ґданські, або привозні як лунські (льондонські); про бретлєсти, фалєндиші й каразії, годі щось певного сказати.

В Люблинї стрічаємо ще купця з Познаня — „Jakuba Zida s Poznania“; він продає (в лютім чи мартї) 1601 р. $31^1/_4$ л. фалєндишу за 56 з. 10 гр. і 31 липня 1601 р. $155^1/_2$ л. „Baie“ за 76 з.

Одинока дата належить до Замостя: 1 жовтня 1602 р. куплено $1646^1/_2$ л. каразії за 1065 з.

Маємо ще кілька записок, при котрих не назначено де купно відбувало ся: 6 марта 1602 р. куплено 195 л. ґрамберського сукна за 80 з.; 11 вересня 1602 р. „od pana Mykolaia“; $29^3/_8$ л. ліонського за 48 з. $28^1/_2$ гр.; 27 січня 1603 р.: 1620 л. каразії за 1050 з.; 2 цьвітня 1603 р.: 20 л. ґольберського „z Sig...“ за 7 з. — Більшість сих записок, здає ся, треба віднести до Львова; у Львові куплено „od pana Jachima“ в лютім 1604 р. $65^1/_4$ л. бретлєстів за 78 з. 9 гр.

У всіх вище поданих випадках спілка бере сукно з заходу, з трьох осередків: з Кракова, Хенцїн і Ґданська; безпосередних звязків з тими містами нема: все роблять тамошнї купці, з котрими, спілка стрічає ся у Львові або в містах на дорозї до Львова. — Находжу лиш два виїмки. Перший: 12 липня 1602 р. куплено 189 л. каразії за 121 з. 15 ґр. від Яроша Бернатовича в Камінцю; очевидно, сі сукна зайшли там із заходу, може й через Львів; лиш якась незвичайна обставина спонукала Боїма, купити сукно так далеко на сході.

Другий факт цікавійший: на с. 71 маємо записку иньшим письмом, як писана ціла книжка: „kupilem od Pana Abrama von Amersford Angeczika w Elbiągu“ — $283^1/_4$ л. фалюндішу (ціна не подана). Се був би одинокий случай, де Боїм заходить по сукна аж над море до Ельбінґа.

Окремо хочу оглянути купецькі зносини обох спільників із їх родинами — зносини, що концентрують ся головно у Львові.

Передовсім звертає увагу торговля нашого Боїма з Дзюрдзї Боїмом, його батьком чи дідом[1]):

1) 14 серпня 1600 р. в Ярославі: $562\frac{1}{2}$ фалендишів за 1248 з. $23\frac{1}{2}$ гр.; $355\frac{3}{4}$ л. бретлєстів за 461 з. $13\frac{1}{2}$ гр.; 162 л. ґданських за 194 з. 12 гр.; $271\frac{1}{8}$ л. лунських за 412 з.; 2420 л. каразії за 1410 з.

2) 20 падолиста 1600 р. в Люблинї („przesz Sigmuntha Breslera z roskazania Pana Dziurdzie(g)o Pana oicza me(g)o“): $366\frac{3}{4}$ фалендишу за 790 з. 11 ґр.; $292\frac{1}{2}$ л. бретлєстів за 384 з. 20 гр.; $429\frac{3}{8}$ лунських за 680 з.; 432 л. каразії за 257 з.

3) „Na S. Mikolaj“ в Снятинї: 427 л. каразії за 243 з. $22\frac{1}{2}$ гр.

4) 28 сїчня 1601 р. у Львооі („przez Sigmuntha sługę oddane“): 88 л. фалендишу; 280 л. каразії; 24 л. ґданських. (Цїни не подані).

5) (? март—май) 1601 у Львові: 53 л. бретлєстів за 63 з. 18 гр.; $143\frac{1}{2}$ л. бранчів за 38 з. 15 гр.

6) (? март—май) 1601 р. у Львові (другий раз): 66 л. ліонських за 106 з.; 434 л. Neureczkich (?) за 100 з.

7) 28 мая 1601 р. у Львові: $33\frac{1}{4}$ л. фалендишу за 74 з. $20\frac{1}{2}$ гр.; 180 л. каразії за 66 з.

8) 5 червня 1601 р. (у Львові): 538 л. каразії за 323 з.

9) (липень?) 1601 р. в Люблинї: 400 л. Kirow за 120 з.

10) (липень?) 1602 р. у Львові: 130 л. лунських за 232 з.

11) (липень?) 1602 р. у Львові („od pana starego sklepu“): $44\frac{1}{2}$ л. фалендишу за 103 з. 25 гр.

12) 24 серпня 1602 р. в Ярославі („przesz Zygmunta“): 92 л. фалендишу за 223 з.; 154 л. бретлєстів за 194 з.

13) (вересень—жовтень) 1602 р.: 30 л. фалендишу за 73 з.; 213 л. каразії за 201 з.

14) 15 грудна 1602 р.: 540 л. каразії за 320 з.

15) (липень?) 1603 у Львові („od Zigmunta poziczono na oddanie“): 162 л. каразії за 111 з.; $199\frac{1}{2}$ л. бжезїнських за 45 з. 15 гр.

16) (лютий?) 1604 у Львові? („od pana Zygmunta Breslera“): 54 л. karasij Gurski за 32 з.

---

[1]) Боїми писали ся також Дзюрдзї-Боїмами (Лозїньский Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie 2 вид. с. 116); сей Дзюрдзї по гадцї Лозїньского (op. cit. c. 117, 118) є дїдом Павла. Але в рахунках кілька разів Дзюрдзї називає ся батьком Павла (с. 7, 56, 57).

17) 22 цьвітня 1604 р. у Львові („od pana starego sklepu“): 45 л. фалюндішу за 94 з. 15 гр.

18) (цьвітень—май) 1604 р. („od pana Zygmuntha“) 54 л. каразії. (Ціна не подана).

Колиб були докази, що Шольц й Боїм отворили свою торговлю в 1600 р., від котрого зачинають ся наші рахунки, можна-би сказати, що молода спілка була під спеціяльною опікою старого Дзюрдзї. Від серпня 1600 до лютого 1601 р. він дає сукна на ціну яких 6500 з., значить ся більше як ґданські і хенцїнські купці разом (ґданські дають за 5800 з., хенцїнські за 600 з.). Пізнійше, в міру як спілка ставала на свої ноги, зносини слабнуть, але все в потребі звертають ся до „pana starego“ купити або позичити меншу скількість сукна. Обі фірми стрічають ся найчастійше у Львові, два рази в Ярославі, раз в Люблинї, а раз навіть у Снятині, до котрого сукно дісталось певно зі Львова. У Львові має Дзюрдзї склеп; пізнаємо назву його головного субєкта чи пленїпотента: Жиґмунта Бреслєра.

Маємо ще кілька сьвідоцтв зносин спілки з родиною другого спільника Шольца-Вольфовича:

1) Мельхер Шольц Вольфович „старий“ продає 8 лютого 1601 р., $35^3/_4$ л. фалєндишу за 83 з. 12 гр.; 28 мая 1601 р. 83 л. kiru за 28 з.

2) Якуб Шольц через слугу дає 27 вересня 1600 р. $18^1/_2$ л. лунського сукна за 30 з. $6^1/_2$ гр.; 15 мая 1601 р. 243 л. каразії за 148 з. 15 гр.

3) Ян Вольфович дає (січень—март?) 1604 р. 20 л. броньовських за 6 з. 12 гр.

4) Войцєх Домаґаліч, мабуть також свояк Шольців[1]), віддає з Ярослава (липень?) 1603 р. 54 л. каразії за 34 з.

Про відворотні зносини — коли спілка продає сукно сим своїм крівнякам — буде згадано низше.

До перегляду купованя сукна по піврокам подаю окремо табличку (табл. 1). Можемо собі представити більше-менше який процент сукна приходить з кождої сторони. Порівную головних доставців: в першім півроці дають що до скількости: Краків 19%, Хенціни 8%, Ґданськ 34%, Боїм 35%; що до вартости: Краків 7%, Хенціни 4%, Ґданськ 40%, Боїм 46%.

За цілий час 1600—1604 рр. приплило пересїчно сукна: що до скількости з Кракова 28%, з Хенцїн 8%, з Ґданська

---

[1]) Див. В. Лозїньского Patrycyat вид. 2, с. 159.

Таблиця 1.

		серпень 1600 —лютий 1601		март—липень 1601		серпень 1601 —лютий 1602		март—липень 1602		серпень 1602 —лютий 1603		март—липень 1603		серпень 1603 —лютий 1604		март—липень 1604	
		лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.
Францкович	з Кракова	2706	665	3024	956			1756	727	932	410	1111	505	3072	1132	1861	761
Ієрстман	з Кракова	285	150	—	—			—	—	—	—	280	84	—	—	55	28
Людвік	з Кракова	197	118	—	—			—	—	—	—	—	—	770	288	497	405
Сьвехович	з Кракова	196	97	--	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Станїслав Sterneri	з Кракова	—	—	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	135	166
Краків:		3384	1030	3024	956			1756	727	932	410	1391	589	3842	1420	2548	1360
Грапек	з Хенцін	475	279	—	—			453	165	551	202	248	87	1441	530	290	102
Іоліє	з Хенцін	578	215	718	251			—	—	—	—	—	—	177	60	—	—
Станїслав з Хенцін	з Хенцін	343	125	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Кшиштоф з Хенцін	з Хенцін	—	—	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	300	63
Хенціни:		1397	619	718	251			453	165	551	202	248	87	1613	590	590	165
Рідліч із Переворська		420	100	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Крап	з Ґданська	2379	1925	—	—			2033	1820	—	—	—	—	—	—	—	—
Ронґ і Фроп	з Ґданська	3567	3913	2530	2518			1587	2876	2405	4284	—	—	4068	4824	1510	2540
Краус	з Ґданська	—	—	—	—			—	—	116	261	—	—	—	—	—	—
(Неназвані купці в Люблині)		—	—	—	—			1906	1004	—	—	278	160	—	—	—	—
Ґданськ:		5946	5838	2530	2518			5526	5700	2521	4523	278	160	4068	4824	1510	2540
Якуб Жид з Познаня		—	—	186	132			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
(Замость)		—	—	—	—			—	—	1646	1065	—	—	—	—	—	—
(Не назване місце походження)		—	—	—	—			195	80	1649	1098	20	7	65	78	—	—
Двюрдзї Боїм		6100	6555	1775	891			174	335	1029	1011	362	156	54	32	99	126
Мельхер Шольц Вольфовић		36	83	83	28			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Якуб Шольц		18	30	243	148			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ян Вольфович		—	—	-	—			—	—	—	—	—	—	20	7	—	—
Домаґаліч		—	—	—	—			—	—	—	—	54	34	—	—	—	—
Бернатович з Камінця		—	—	—	—			189	121	—	—	—	—	—	—	—	—
v. Amersford		—	—	283	500?			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		17300	14255	8842	5424			8293	7128	8328	8309	2353	1033	9662	6951	4747	4191

32%; що до вартости: з Кракова 13%, з Хенцін 6%, з Ґданська 54%.

Своє сукно продає Боїм в склепі у Львові і по ярмарках. Склеп у Львові був мабуть під рукою не самого Боїма, але сього субєкта чи кого, що веде наші рахунки. Раз згаданий в його заступстві якийсь Ясько.

Дохід з продажі сукна в склепі так представляє ся в золотих (табл. 2):

Таблиця 2.

	падолист 1600—лютий 1601	—	лютий 1602	март—липень 1602	серпень 1602—лютий 1603	март—серпень 1603	вересень 1603—лютий 1604	март—май
Готівка	2196		2174	2271	1564	1188	6068	1088
Віддані довги	732		973	110	637	83	60	—
Разом . .	2928		3147	2381	2201	1271	6128	1088

Приплив гроший отже в лїтнім півроцї 1—2000 зол., в зимовім 2—6000 з. Були також значні ріжницї: нпр. в лютім 1602 продаєть ся сукна за 3147 з., а від вересня до грудня того самого року „w powietrze“ лиш за 92 з.

До тих рахунків у склепі вчислена також продаж значнїйших скількостий сукна, котрі беруть свояки Боїма і Шольца. Наведу важнїйші факти.

Дзюрдзї Боїм бере небогато: 22 грудня 1600 р. „przesz pana Ernesta“ до Снятиня 47 л. фалендишу за 106 з. 16 гр.; 22 січня 1601 р. („dano... przesz Matisza hlopcza“): 68¼ л. бжезїнського за 28 з.; 4 лютого 1601 „przesz Sigmuntha slugę iego“ 28 л. фалюндішу за 83 з. 18 гр. і и.

Мельхер Шольц Вольфович „старий“: 1) 22 грудня 1600 р. до Снятина: 427 л. каразії за 243 з. 22½ гр., 33 л. лунського за 50 з., 40 л. бретлєстів за 48 з.; 2) 1 лютого 1602 („przesz Rozmusza slugę iego“): 126 л. бєчського за 33 з.; 3) в лютім 1602 (другий раз: „przesz pana Mikolaia“): 68 л. фалєндишу за 171 з.; 50 л. бретлєсту 70 з., 66 л. лунського 106 з., 513 л. каразії 304 з. 15 гр., 32 л. Вауе 22 з., 20 л. кіру 6 з. 15 гр., 102½ л. бранчів 28 з. 22½ гр., 42 л. бєчського 11 з.; 3) 6 марта 1602: 375¼ л. за 863 з. 13 гр., 151¾ л. бретлєсту за 212 з. 13 гр., 104 л. лунського 166 з., 457 л.

каразії за 278 з. $21^1/_2$ гр.; 4) липень 1602: 376 л. каразії за 235 з.; 5) липень 1602 р. (другий раз: „Rozmusz pana starego“); 6) серпень 1602: 405 л. каразії за 270 з. і ин.

Микола Вольфович: 18 лютого 1601 р. $43^1/_2$ л. фалендишу за 91 з. $10^1/_2$ ґр.; 84 л. бечських за 22 з.

Войцех Домаґаліч: 10 лютого 1602 р.: 10 л. фалендишу за 21 з. 10 ґр.; 200 л. найроцьких за 42 з. 15 ґр.

Сї родинні купецькі зносини (і сї де спілка продає сукно своякам і ті, де від них купує — порів. низше) показують, як купцї свояки оден одного спомагали в потребі і які були більші купна у Львові. Але склеп головно стояв продажею на ліктї. В книзї часто стрічаємо імена тих, що запомагали ся сукном у склепі: се переважно малі ремісники-міщани і и.; вони записані длятого, що беруть сукно „na borg“ й лиш частину цїни платять готівкою. — Цікавійші факти, що представляють дрібну торговлю Львова з доохрестними селами:

Gregori pop z Hrodislawicz 1 падолиста 1600 р.: 3 л. фалендишу брунатного за 10 з.; готівкою дав 9 з., решта за 3 неділї; в лютім 1602: $2^1/_4$ л. лязурової каразії за 1 з. 15 гр.

Wojcziech mlinarz s Cziszek 17 падолиста 1600 р.: 6 л. моравського сїрого за 3 з. 18 заплатить „na szwienta“ (Різдво).

Lesko mlinarz s Kocziczowa 22 грудня 1600 р.: $7^1/_2$ л. моравського сїрого за 4 з. 15 гр.; готівкою дав 3 з.

Jendrzij Raczko wzial Waszilowi (z) Zadworza 22 січня 1601 р.: 4 л. бретлесту за 7 з. 2 гр.; готівкою 5 з. 9 гр., решта за 6 неділь.

Szenko s Cziszek 29 січня 1601 р.: $9^3/_4$ л. сїрого моравського за 5 з. $25^1/_2$ гр.; готівкою 3 з. 15 гр., решта за 4 неділї.

Iakub tkacz (z) Zamarstinowa 27 січня 1602 р.: 12 л. сїрого моравського за 8 з. готівкою 3 з., решту „na srodoposczie“.

Sczesni Monia z Holowska wziął sukna в січню 1602 р.: $6^1/_2$ л. сїрого моравського 4 з. 10 гр.; заплатить „na kwietnę niedziele“.

(Ferens krawiecz brał Namiesnikowi S. Jurskiemu в лютім 1602 р.: 4 л. сїрого бжезїнського 1 з. 20 гр.).

Raczko Jendrzij Timkowi Melnikowi z Zadworza: $3^1/_4$ л. лязурового лїонського 3 з. 15 гр.

Matis z Grumna: $2^1/_2$ л. білого бжезїнського 1 з. $2^1/_2$ гр.

Pan Piotr konwiszarz bral Panu Jendrzeiowi Arczikowskiemu z Drewnian в лютім 1602 р.: 20 л. найроцьких.

Matisz z Grumna za Hawrila Halke 28 лютого 1602 р.: $3^1/_2$ л. „liunskiego modrego“ за 6 з. $12^1/_2$ гр.; заплатить на Великдень.

Szczesni Monia z Holowska: 6 л. чорного моравського за 3 з. 18 гр.

Iendrzey Raczko wziął do Zadworza: 20 л. „Gursky szary“ за 8 з. 10 гр.

Hriczko Kilka cieslia z Wolicze: в червню 1602 р.: 3 л. лязурового лунського за 5 з. 12 гр.; готовими 2 з. 27 гр.

Matisz z Grumna brał Staskowi Hriczowi в червню 1602: 6 л. сірого моравського: 3 з. 18 гр.; собі взяв: 6 л. чорного бжезїнського за 2 з. 15 гр.

Matysz cieslia z Brzezan brał czeladzi в липню 1602 р.: 17 л. білого бжезїнського; 18 л. сірого бжезїнського за 7 з. 24 гр.; 11 л. лязурової каразії за 7 з. 21 гр.; готівкою дав 2 з. 19 гр.

Mykolay Burmistrz bral Woitowi z Rokitney (липень 1602): 6 л. чорного бжезїнського за 2 з. 24 ґр.

Steffan Torkala Stoliarz bral (липень 1602) woitowi Proczikowi z Mokroczina: $5^1/_2$ л. сірого моравського 3 з. 20 гр.; Andruskowi krawcowi 5 л. сірого моравського 3 з. 10 гр.; $3^1/_4$ л. лязурової каразії 2 з. 12 гр.; Wojcziechowi Melnikowi: $3^1/_4$ л. лязурової каразії 2 з. 18 гр., 6 л. чорного бжезїнського за 2 з. 10 гр.; заплатить „na S. Michal“.

Jendrzey Raczko bral Taccze kaczmarcze s Korosna (липень 1602): 15 л. лязурової каразії за 11 з. 15 гр.; заплатить „na Panne Marią; брав собі: 5 л. брунатного фалєндишу за 12 з. 15 гр.

Jakub Tokarz Lidiski bral Kurilowi z Łopusney, Szczesnemu, Hriczkowi (липень 1602) (разом:) 20 л. бжезїнського за 8 з. $24^1/_2$ гр.

Steffan stolarz do Winnik (липень 1602): 7 л. чорного бжезїнського за 3 з. $4^1/_2$ ґр.

Liberman Zid z Nimirowa (січень 1603): $8^1/_2$ л. чорного фалєндишу за 26 з. $27^1/_2$ ґр. заплатить воском.

Ignat kramarz Rusin (z) Sniatina (лютий 1603): 8 л. червоного фалєндишу за 22 з. 20 ґр.

Sczeszni Monia z Holowska (март 1603): $4^1/_2$ л. сірого моравського 3 з.

Griegier Skotniczki z Zubrze (март 1603): 4 л. зеленого бретлесу 6 з. 12 гр.

Liberman Zyd z Niemierowa wziął Krzilowi Zydowi 9 л. чорного фалендишу за 22 з. 15 гр.; Jaczikowi Zidowi: 13 л. чорного фалендишу за 32 з. 15 гр.

Dawid Bogdanowicz z Niemierowa: 5 л. чорного фалендишу за 12 з. 15 гр.

Tisko z Baru bral: 7 л. чорного моравського за 4 з. 6 гр.

Mosko Munczin z Braslawia Zyd (жовтень 1603): 5 л. чорного фалюндішу за 13 з. $22^1/_2$ гр.; 5 л. бретлесту 9 з. 5 гр.; 28 л. моравських 23 з.

Kalman Smoilow Syn z Winicze (вересень 1603): $4^1/_2$ л. чорного фалендишу; готовими дав $11^1/_2$ гр.; решта 12 з. на львівський ярмарок.

Izaak zyd z Buska wziął $43^3/_4$ л. фалендишу; готовими 8 з. 28 гр., решту 99 з. „na S. Mykolay“.

Zachariasz kowal brał popowi Piotrowy Namiesznikowy z Zydaczowa (19 січня 1604): 5 л. чорного бретлесту; готових 4 з. 15 гр. віддасть „na pul postu“.

Jakub Zyd z Winicze (січень 1604) взяв сукна за 33 з. 5 гр., Lewko Zyd z Winicze за 61 з. 20 гр.; оба мають заплатити воском „na Panne Marią Zielną“.

Sczeszny Monia z Holowska: 5 л. „Gliskiego sarego“ за 2 з. 5 гр.

Zachariasz kowal bral Waskowy kramarzowy z Zydaczowa: $8^1/_2$ л. лязурової каразії за 6 з. $6^1/_2$ гр.

Sczesni Monia z Holowska bral dziewcze: $6^1/_2$ л. чорного моравського за 3 з. $20^1/_2$ гр.

Pani Puskarka brala Janiczkowi z Zubrzi i Marczinowi Lachowiczowi по 7 л. каразії за 5 з. 11 гр.

Iendrzey Raczko wziął Iwanowy Krawczowy (цьвітень 1604): 19 л. каразії за 13 з. 28 гр.; готовими 7 з. 28 гр., решту 6 з. „na S. Piotr“; brał Popowi: 5 л. сірого моравського — готового 1 з. 15 гр., решта 1 з. 25 гр. na S. Jur.

Zachariasz kowal bral Fedorowi kramarzowy z Zydaczowa (цьвітень 1604): $4^1/_4$ л. брунатного фалендишу за 11 з. $1^1/_2$ гр.; заплатить „na S. Mi Rusky“.

Matisz Szwiecz s Podlia (май 1604): $1^1/_4$ л. брунатного фалюндішу за 3 з. 4 гр.

Пізнаємо добре, хто їздить за сукном до міста. Бурмістр, війт, сільський сьвященик, мельник, тесля, столяр, коваль, швець,

ткач, кравець, малий купець, коршмарка, Жид — се все люди, що або стоять визше в суспільній єрархії, або займають ся якимось промислом — все, сказати-б, сільська аристократія. Згадані тут й хлїбороби-селяни — їх, здаєть ся, треба бачити у всїх тих Грицьках і Юрках — але вони показують менше підприємчивости: беруть сукно з другої руки, від ремісників. — Важна річ, що знаходять ся між купуючими і такі що купують більшу скількість сукна (й пізнїйше його перепродають), як Щасний Моня з Голоска, Андрій Рачко з Задвіря; згадують ся й правдиві крамарі як Івасько (Wasko) й Федір із Жидачева і Ignat kramarz Rusin із Снятина. Вартий уваги особливо останнїй: у Снятинї 8 цьвітня 1604 р. він купує від Боїма 108 л. каразії за 76 з. — очивидно не на власну потребу, а на розпродаж. Так само там купує більшу скількість сукна Яцко Попович зі Снятина: 107 л. каразії за 80 з.

Дальше подаю табличку (табл. 3) з переглядом ярмарків (по піврокам). У львівський ярмарок 22—28 січня продає спілка сукно і в склепі і ще десь окремо, мабуть в „будї"; там торгує на цїну 1—2 тисяч золотих. За Львовом два рази на рік ходить до Камінця: в марті або червню і в жовтню або грудню, і продає за 200—4000 зол. Два рази стрічаємо продаж на ярмарку в Язлівцю і по разу в Луцьку, Ярославі, Белзї, Острозї, Скалї, Снятинї й Сатанові. На с. 166 згадує ся також „przedawanie szukna w Satanowie począwszy od 1 Augusti do 1 January 1602" — дохід 1762 зол.; чи там мала спілка окремий склеп, годї сказати.

Наводжу дальше кілька виписок, що можуть дещо дати до опису ярмаркової продажі:

1) Wydatki jaroslawskie Melcher Scholtz Wolffowicza, spolnie s panem Pawlem Boim na wseliakie potrzebi y unkosti widane (14 серпня 1600).

Do budi dalem za 4 platwi . . .	f.	— „	24
Za 10 platew	f.	— „	26
Za 11 desczek	f.	— „	27½
Za 5 desczek	f.	— „	11
Za 50 latt dano	f.	— „	24
Za 50 kop gontow	f.	1 „	20
Za gwozdie y czwioczkj	f.	1 „	10

Таблиця 3.

серпень 1600—лютий 1601	14 серпня 1600 р.	Ярослав	436 з.	6490 з.
	11 падолиста 1600 р.	Луцьк	1398 „	
	(?) жовтень 1600	Белз	762 „	
	31 грудня 1600, „na S. Andrzej“	Каменець	1907 „	
	22—28 січня 1601	Львів	1987 „	
март—липень 1601	17 марта 1601	Каменець	903 „	903 з.
серпень 1601—лютий 1602	6 жовтня 1601	Каменець	2619 „	3740 з.
		„dlugi kamienieckie“	175 „	
	22—29 січня 1602	Львів	946 „	
март—липень 1602	7 марта 1602 „w szrodoposczie“	Каменець	4201 „	5392 з.
	?	Язлівець	1191 „	
серпень 1602—лютий 1603	„na S. Andrzej“	Каменець	566 „	566 з.
март—липень 1603	червень 1603	Каменець	744 „	2165 з.
	липень 1603	Скала	220 „	
	?	Острог	117 „	
	?	Сатанів	402 „	
	18 липня 1603	Каменець	189 „	
	23 липня 1603	Язлівець	493 „	
серпень 1603—лютий 1604				
март—липень 1604	8 цьвітня 1604	Снятин	254 „	254 з.

Od robothi cziesliom	f.	2	„	15
Od mieiscza dalem	f.	3	„	—
Za 2 stucze plotna dalem . . .	f.	4	„	5
Struzowi od strzezenia budi . . .	f.	1	„	6
Od wiązania belk	f.	1	„	2
Furmanowi na fure dalem	f.	15	„	—
Na strawę wziąlem	f.	10	„	—
Resti furmanowi od 27½ c... po 14 g. (?)	f.	7	„	—
Od wazenia bell	f.	6(?)		—
Od noszenia szukna z wagi . . .	f.	—	„	16
Summa wsistkie wydatki	f.	52	„	3½.

2) Spiszek widatkow jarmarku kamienieczkiego na S. Andrzej (грудень 1600):

Dano na fure do Kamiencza	f.	26	„	—
Jescze dano resti furmanowi w Kamienczu	f.	1	„	15
Dano na potrzebi do budi i do wiązania bel	f.	1	„	24
Dano furmanowi od iednj belli do Kamiencza Adi 9 Dec...	f.	10	„	—
Od placht do domu s Kamiencza dano .	f.	—	„	10
P. Burmistrzowi dano od kroiu . .	f.	1	„	—
P. Podstarosczіemu na zamek . .	f.	2	„	22½
Mitha kroliewskiego od 3 wozow po g 45	f.	1	„	15
Furi do Lwowa od 10½ c... po 48 .	f.	16	„	24
Na strawe na mieisczu od siebie po f. 2 za 6 niedz.	f.	12	„	—
Od parobka po 30 g. za 5 niedziel .	f.	5	„	—
Za miod w gospodzie za 6 niedziel .	f.	3	„	10
Od mieiscza dano przesz jarmark . .	f.	2	„	—
Na strawe do domu	f.	4	„	—
Suma czini .	f.	88	„	8½.
Wziąlem na potrzebi do kopieniaka .	f.	2	„	—

3) Vnkosti wseliakie do Łuczka (11 вересня 1600 р.):

Dano furi od 30 c... po 30 g. . . .	f.	30	„	—
Od miescza dano	f.	20	„	—
Na strawe w mieisczu i w drodze . .	f.	21	„	—
Do Łuczka iezdząc dlia mieisca strawy .	f.	4	„	—
Na juchti dano gotowich pieniedzi . .	f.	300	„	—
Zidowi machliarzowi od machliowa(nia) .	f.	7	„	—
Furi od juchtow do Lwowa z Luczka .	f.	25	„	—
Dano panu Pawlowi na ie(g)o potrzebi .	f.	15	„	9

4) Strawilem do Lublina jadącz i nazad i tho czom dal furi od siebie (кінець падолиста 1600 р.): . f. 11 „ 16

Dano furi od 3 bell, wazili 23 centarow, od centara po 30 g. . . .	f. 23 „ —
Strichilnego od 3 belli po 6 g. . .	f. — „ 18
Od wiązania z bell po 8 g. . . .	f. — „ 16
Od wagi y od noszenia z wagi . .	f. 1 „ —

5) Unkosti wsèliakie przemiskie thak na strawe iako y od szukna furi Adj 12 Januar A° 1601.

Od 28 postaw brzezinskich furi po 2 g. .	f. 1 „ 26
Od 17 postaw morawskich furi po 2 g. .	f. 1 „ 4
Od 10 postaw kirow bonczlawskich po 1½ g.	f. — „ 15
Na strawe w drodze y na mieiszczu s konmi	f. 6 „ —

З сїх записок досить добре можна собі уявити цїлу ярмаркову процедуру. Купець мусїв при вїздї до міста заплатити королївське мито, мусїв оплатити місце на буду, і крім того (мабуть вже не урядово) оплатити ся міським і королївським урядникам. Буду ставляє з дерева тесля; потреба платов, лат, ґонтів, цьвяхів. Буду пильнує (в ночі) платний сторож. У продажі помагає махляр - фактор, котрому дає ся заплату, мабуть „strichilne“. Сукно важить ся на вазї, вяже ся, кладе ся на віз і накриває ся полотном. Фіру платить ся від цетнара ваги більше або менше відповідно до дороги.

Що до тих, що купують на ярмарках сукно в більшій скількости, треба сказати, що вони беруть або на власну потребу або на розпродаж. Прим. в Ярославі бере белзький воєвода 272 л. сукна за 152 зол.; другий раз той сам воєвода бере 88 л. за 265 з. — на двірську потребу „na barwe“. На продаж бере в Снятинї згаданий Гнат Русин і Яцко Попович; в Луцьку „Nattal zid Lwowski we spolek z Aronem“ 540 л. сукна за 400 з. Дуже часто не знати близше, хто такий купує, нпр. P. Balczer Orzechowski котрий купує в Камінцю (жовтень 1600 р.) 72 л. сукна за 803 зол.

Цїни сукна в книзї подані звичайно за „штуку“ або „поставу“, але що сї міри зведені до ліктів, можемо обчислити кілько коштував локоть кождого сукна.

Найдорожші сукна, що приходять із Ґданська: 1 локоть фаляндишу коштує 63—77 гр., лунського 43—57 гр., бретлєсту

38—43 гр., каразії 15—20 гр. Не однакові ціною сукна з Моравії: нюроцькі коштують 6—7 гр. за локоть, бранчі $7^1/_2$—8 гр., броневські 8—9 гр., ґольберські, бончлавскі і браславські по 10 гр., пшевобрські 13—15 гр.; „моравські“ сукна взагалї, при котрих не назване місце походженя мають цїну $14^1/_2$—16 гр. Бжезїнські сукна коштують 10—11 гр., найбільш дешеві бечські, 6—7 гр. за локоть. У таких самих відносинах стоять до себе цїни продажі сукна.

В рахунках із продажі сукна завсїди подана цїна за локоть; дивна річ, цїни сукна на ярмарках у Камінцю, Луцьку і и. такі самі як у склепі у Львові, хоч, мовляв, на провінції цїни визші як у метрополї. З ґданських сукон фалендиш продає ся по 65—90 гр. за локоть, лунське по 50—60 гр., бретлест 44—48 гр., каразія 17—22 гр. Моравські сукна коштують 16—20 гр., бжезїнські 12—18 гр., бечські 9—10 гр.

Коли порівнувати цїни продажі з цїнами купна, бачить ся, що при дешевих сукнах заробляли 2 гр. на ліктю, при дорозших до 10 гр., значить 13—17%.

Більшу користь мала спілка при заміні сукна на иньші товари — при „штихованю“ сукна. Але таких „штихунків“ робила спілка дуже небогато, по більшій части купували і продавали сукно за готовий гріш. Раз маємо „spiszek sukien pozostalych po strichunku (sic) A⁰ 1602 Adj 30 July“, але самого контракту в рахунках не достає. В сїчню 1604 р. два Жиди з Винницї купують сукна за 95 зол. — мають заплатити в о с к о м. Иньшим разом покупець платить за невеличку скількість сукна л о є м.

Одинокий більший контракт наводжу в цїлости:

Adj 27 Septembris.

W imie Boze stichowalem z Marczinem Litwoszem w Łuczku.

Na 240 par juchtu moskiewskiego

Wzialem pare juchtu na stich po f. 5 .	f.	1200
Dalem na to iemu gotowemi . . .	f.	300
159 lok. Gdanskie(go) Falund. po f. 3 .	f.	477
20 postaw kirow farbistych po f. 8 .	f.	160
21 lok. falund(iszu) brunatne(go) po f. 3	f.	63
3000 lok. kraiek rozmaitich po 29 . .	f.	200
Summa czinj	f.	1200

Na to czo nasz kostuie

Naprzod gotowich dano	f.	300	
159 lok. gdańskiego falund po 36 . .	f.	190	„ 24
8 postaw Bonczlawskich po f. 7 . .	f.	56	
2 post. Golberskie z Sig. po f. 7 . .	f.	14	
2 post. Golbersk z Sig. po f. 6 . .	f.	12	
6 post. Brancz. farbistich po f. $5^1/_2$.	f.	33	
21 lok. Falund. brun od P. Mi po 70 g .	f.	49	
3000 lok. kraiek roznich po $1^1/_2$ g .	f.	150	
Furę do Lwowa furmanowi . . .	f.	25	
Od machlowania Zidowi	f.	7	

При кірах заробляє він тут 27%, при брунатнім фалєндишу 28%, при відрізках 33%, а при ґданськім фалєндишу аж 150%.

Для яснійшого представленя грошевого обороту спілки подаю табличку (табл. 4), де порівную ціле купно і продаж сукна з рештою, котра лишила ся і була записана кождого півроку

Таблиця 4.

	I серпень 1600—лютий 1601	II март—липень 1601	III серпень 1601—лютий 1602	IV март—липень 1602	V серпень 1602—лютий 1603	VI март—липень 1603	VII серпень 1603—лютий 1604	VIII март—липень 1603
Решта з попереднього півроку	—	2001	—	3333	2406	3607	1314	2346
Купно	14255	5424	—	7128	8309	1033	6951	4191
Разом .	14255	7425	—	10461	10715	4640	8265	6537
Продаж у склепі . .	2928	—	?3147	2381	2201	1271	6128	?1088
Продаж на ярмарках .	6490	903	3740	5392	566	2165	—	254
Разом .	9418	903	6880	7773	2767	3436	6128	1342
Решта	2001	—	3333	2406	3607	1314	2346	—

(вартість в золотих). Таке обчисленє не переводить ся в рахунках і длятого сї цифри можуть послужити до перевіреня, на скільки повні ті рахунки: коли відіймемо від суми купна суму продажі, одержимо цифру, котра повинна бути в приближеню

рівна цифрі, що записана в рахунках як „pozostanie szukna“. Рахунки з II, III і VIII півроку неповні; з пятьох иньших півроків показують ся докладними рахунки лише з IV, VI й VII півроку.

Може бути цікавою річю до чого яке сукно уживало ся; хоч звістки під тим зглядом досить бідні, подаю вязку фактів, із котрих можна зробити якісь висновки:

Woicziech sluga mieyski zonie: 4 л. чорного моравського 2 з. 15 гр.

Pany dano do plasczika: $^1/_2$ л. ґольберського кіру „z Sig...“ за 6 гр., $^1/_2$ л. чорного нордеру за 9 гр.

Panu na ubranie: $1^1/_4$ л. ґранатового фалендишу 4 з. $4^1/_2$.

Lukas krawiecz na zalobę P. Doktorowi: $8^1/_2$ л. ґольберського кіру за $9^3/_4$ з 12 гр.

Pani Marcella wziela Zoszi na metlik: 3 л. ґольберського 1 з. 6 гр.

Pan Woiewoda Belski wziąl na barwe: $88^1/_2$ л. ґранатового фалендишу за 265 з. 15 гр.

Pani wziela na zarekawie y do metlika: 2 л. чорного кіру 22 гр.

Szienski sluga wzial na krotką rusnice: $4^1/_4$ з. білої каразії 2 з. 8 гр.

Pani wziela do subki: $^1/_4$ л. чорного бретлєсту 10 ґр.

Bartosz Szumilo pod kopieniak: 3 л. червоного моравського за 1 з. 24 гр.

Panu na ubranie: $1^1/_2$ л. брунатного фалендишу за 3 з. 15 гр.

Woicziech sluga mieiski dziewcze Kiszyney: $3^1/_2$ л. лязурового лунського 6 з. $12^1/_2$ гр.

Bartosz Sumiło pod kopieniak: 4 л. червоного моравського 2 з. 12 гр.

Panu na siodlo: $5^1/_2$ л. жовтого кіру 20 з. $^1/_2$ гр.

Pan wziąl na zalobe: $8^3/_4$ л. чорного моравського 7 з. $11^1/_2$ гр.

Pan Woicziech Domagalicz dzieczięcziu na trumienke: 2 л. білого бранчу за 20 гр.

Dzieczieczіu na trumienke: $1^3/_4$ білого кіру $19^1/_2$ гр.

Pan Stanislaw Wilczek bral sobie y Pany na wypust: $2^5/_6$ л. брунатного фалендишу за 6 з. 17 гр.

Pany na zalobe: 14 л. ґольберського 5 з. 11 гр.; 4 л. бжезїнського за 1 з. 14 гр.; $^3/_8$ л. моравського за $6^1/_2$ гр.

Mykolay Skorkowicz sobie na zupan: $3^1/_8$ л. лязурового бретлєсту за 4 з. 5 гр.; 5 л. жовтого бранчу 1 з. 15 гр.

Pani wziela do subki: 6 л. чорного бжезїнського 2 з. 18 гр.

Paniey do subki: $^5/_8$ чорного бретлєсту 27 гр.; 1 л. чорного моравського 17 гр.; $^1/_2$ л. бжезїнського 3 гр.; $5^1/_4$ лязурового бретлєсту 2 з. $13^1/_2$ гр.

Panu na ubranie: $1^3/_8$ брунатного фалєндишу 3 з. $6^1/_2$ гр.; $1^3/_4$ л. ґрумберського $24^1/_2$ ґр.

Hlopczu Miskowi na zupanik y na ubranie $3^3/_8$ макового ґрумберського за 1 з. $14^1/_2$ гр.

Sczesni Monia z Holowska bral dziewcze: $6^1/_2$ л. чорного моравського 3 з. $20^1/_2$ гр.

Pieszak Zyd gluchi bral chlopczu: $1^1/_2$ л. сїрого моравського за 27 гр.

Коли будемо уважати торговлю Боїма типовою львівською торговлею початків XVII в., можемо дійти до деяких висновків.

Що до інтензивности ся торговля невелика. Треба аж спілки, щоби купити й продати на рік сукна за 20.000 золотих: порівняти лиш із тим великі контракти ще з другої половини XVI в. (Лозїньский op. cit. 2 вид., 2 глава), яка велика зміна! Торговля спеціялїзує ся: вже не торгують всї усїм (пор. ibid. 42 с.), лиш займають ся одною ґалузею, як тут самим сукном[1]. Із тим вяже ся й ся поява, що торговля перестає бути замінна, а відбуває ся готовими грішми.

Що до екстензивности торговлї можна бачити також певні зміни. Купець не кидає ся за товарами в ріжні сторони, лиш бере собі якийсь обмежений терен. Спілка доходить на захід і північний захід найдальше до Ряшева і до Люблина; тут уже

[1]) Можу вказати лише два відмінні контракти: 1) в падолистї 1600 р. купив Боїм у Люблинї 4 мішки перцю ваги 9 камінїв; 2) в сїчню 1601 р. післав „panu Fridrichowi Goltsmidowi do Poznania“ 139 шкір вартости 781 зол. і 2 бочки риби за 83 з. — таких фактів торгованя не сукном не стрічаю більше; їх можна би уважати свого рода культурними пережиланями.

границя її території з західними купцями. Можна сказати, що між Ряшевом і Львовом лежать мішані марки: тут стрічаємо і львівських купців і західних, навіть західні переважають. За те околиця Львова в проміні яких 50 км. і цілий схід на сотки кільометрів належать неподільно до Львова. Очивидно треба памятати, що такі висновки можна добути лише з рахунків Боїма; чи так було дійсно, покажуть ширші розсліди.

II.

Склепова книжка М. Гайдера (1617—34 р. і 1646 р.).

Ся книжка носить такий заголовок: Te xiengi intitulowane SCHULDBUCH w skurzie bialey introlygowane som mnie Maczieia Haidera naznaczone, na ktorich pisacz szie będą dluźnicy y creditorowie co dzien w dzien dla potocznich spraw handlu mego tu lwowskiego przypadacz bendą, ktorim sprawom niech Pan Bog raczy dacz poczontek dobry, szrodek lepszy i nadoskonalsze skonczenië na hwale iego szwientom ku uczcziwoszczi cziall i dusznego zbawienia i aby prowadzono ie szczęszliwie zawszie z iego nieskonczony dobrotliwoszczi, dobroczi i miloszerdzia od wszeliakich trudnoszczi i przigod zllich zachowacz raczill ku wczasowi dosziczvczinienia zpozitkowi wszitkemu i na hwale Troicy naszwientszej na wieki wiekuw. Amen.

Книжка має нині 149 карток in folio; находить ся в міськім архіві у Львові (рукопись Ш. А. 348).

Заховали ся самі рахунки з купна; в заголовку крім „кредиторів“ також довжники: з того можна думати, що книжка неповна і були ще рахунки з продажі. Рукопись ділить ся на дві частини, кожда з своєю паґінацією; перша займає 80 карток, друга решту. В першій частині кожді дві сторони, що собі відповідають, належать до одного продавця; на одній є заголовок „N N ma dacz“ і під тим записано, скільки й котрого дня сьому продавцеви заплачено, на другій стороні „N N ma miecz“ і підписано скільки ще йому належить ся. Записані тут тільки ті купці, що давали товар на кредит. Під такими самими заголовками записані також всї купна одно під одним, щоб обчислити скільки коштувало усе разом; але обчислене роблене не що року в означенім часї, лиш картка за карткою,

так що на кінци знаходимо, за яку суму куплено товару протягом цілого того часу з якого маємо рахунки. Важнійша друга частина, бо тут і записані всї купна і подана докладно скількість, ціна й рід сукна і імя продавця, але труднійше тут орієнтувати ся, бо кожде купно записане раз при саміи купованю, другий раз при плаченю довгу. Обі частини разом помагають сконтролювати кождий факт купна.

Гайдер, так само як Боїм, торгує майже виключно сукном. В порівнаню з рахунками Боїма одначе представляє книжка Гайдера меньший інтерес, бо тут, як вже було згадано, маємо рахунки лиш з купна, з продажі нема; за те знов маємо їх з довшого часу, з 18 років. Зачинають ся 1617 р.; дізнаєм ся що Гайдер мав перше спільну торговлю з Александром Убальдінї da Ripa: він платить йому 1 грудня 1617 р. „com mu zostall winienn (z) zpolnego handlu“ 321 з. 17 гр., а 27 січня 1618 р. 317 з. 7½ гр.[1]); з сеї торговлї лишили ся йому сукна вартости 3224 з. 11 гр.[2]). Від 1617 р. рахунки тягнуть ся до 1634 р.; з дальших років маємо кілька записок з 1646 р.

Приступаючи до вичислювання контрактів купна, мушу запримітити, що тут в порівнанню з рахунками Боїма знаходимо ся в гіршім положенню, бо до ліктів зведені лиш декотрі сукна[3]), иньші мірять ся на постави й штуки; длятого в порівнаннях і статистиці треба вдоволити ся самою ціною. Контракти приводжу відповідно походженя купців і в хронольоґічнім порядку.

А) Ельбінґ: Jirzy Schwarz na gromnice 1618 р. в Люблинї: фалендиші за 193 з. 8 гр.

Б) Ґданськ: I) Henrich y Irzi Turau:

1) 27 січня 1618 р. у Львові: каразії за 131 з. 7½ гр.

2) na gromnicze 1618 р. в Люблинї: фалендиші і бретлєсти 269 з. 14 гр.

3) na szwiontki 1618 р. в Люблинї: фалендиші 232 з., каразії за 674 з.

4) 22 серпня 1618 в Ярославі: фалендиші за 703 з. 82 гр., каразії за 201 з.

---

[1]) Пізнійше ще удержує Гайдер зносини з Убальдінї, про се низше.

[2]) „Do starego handlu“ платять ще гроші ріжні довжники; подаю замісцевих: Abraham voit (s) Soczawi 7 зол., Josef Krawiecz (s) Stria 14 зл. 22½ гр., hlopi (z) Zubrzy 4 зл. 24 гр., Piotr krawiec z Jazlowca 2 зл. 16 гр., Nissen Baran zid z Jazlowca 7 зол.

[3]) Інтересне, що до ліктів зведені лише ґданські сукна і то лише фалендиші і бретлєсти, а каразії йдуть на постави.

5) 24 серпня 1619 в Ярославі: фалендиші за 608 з. 22 гр., каразії за 313 з.

II) Filip Vegner y Jakub Demens (або Demenson)[1]:

1) na gromnice 1618 р. в Люблині: каразії за 30 з.

2) na szwiontki червень 1618 р. в Люблині: каразії за 105 з., фалендиші 347 з. 28½ р.

3) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: фалендиші за 122 з. 22 р., каразії за 117 з. 7½ гр.

4) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: фалендиші і бретлєсти за 458 з. 82 гр., моравські за 40 з.

5) 25 падолиста 1619 в Люблині: фалендиші і бретлєсти за 406 з. 12 гр., каразії за 115 з.

6) 25 лютого 1630 р. в Люблині: фалендиші і бретлєсти за 392 з. 1½ гр., шлеські каразії за 76 з.

7) 1 липня 1620 р.: бретлєсти за 135 з. 20 гр.

8) 26 серпня 1620 р.: фалендиші за 286 з. 13 гр.

9) 25 лютого 1622 р.: бретлєсти за 146 з. 6 гр.

10) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: фалендиші за 2466 з. 7 гр.

11) 24 лютого 1623 р.: фалендиші й бретлєсти за 2534 з. 23½ гр.

12) 24 марта 1623 р. в Люблині: фалендиші за 2012 з. 22½ гр.

13) 24 січня 1624 р.: фалендиші, бретлєсти, каразії за 5618 з. ½ гр.

14) 26 серпня 1624 р.: фалендиші й каразії за 3714 з. 8 гр.

15) 10 лютого 1625 р.: фалендиші й бретлєсти за 5010 з. 7½ гр., каразії за 320 з.

16) 10 марта 1625 р. (z Lublina poslane): бретлєсти за 444 з. 5½ гр., фалендиші за 615 з. 24½ гр.

17) 20 серпня 1625 р. в Ярославі: фалендиші за 3247 з. 12 гр., бретлєсти за 342 з., каразії за 1020 з.

18) 15 лютого 1626 р.: фалендиші за 939 з. 12 гр.

19) 6 липня 1626 р.: бретлєсти за 1233 з. 6½ гр., фалендиші за 443 з. 1 гр.

20) 10 січня 1628 р.: фалендиші за 2719 з. 4½ гр.

21) 20 лютого 1629 р.: фалендиші й бретлєсти за 5233 з. 14 гр.

22) 20 марта 1629 р.: французькі фалендиші за 740 з.

---

[1]) Від 9 позиції Деменс виступає сам оден.

15 гр., иньші фалєндиші за 323 з. 18½ гр., бретлєсти за 93 з. 10 гр.

23) 19 серпня 1630 р.: фалєндиші й баї за 3381 з. 1 гр.

24) 13 падолиста 1630 р.: фалєндиші за 1534 з. 29½ гр.

25) „Na Lwowski jarmarek“ (в лютім) 1631 р.: фалєндиші й каразії за 5183 з. 20 гр.; (другий раз) фалєндиші за 207 з.

III) Dionisi Sternberg (або Sternberger):

1) na gromnicze 1618 р.: фалєндиші за 475 з. 21½ гр., ріжні сукна за 269 з. 22½ гр.

2) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: каразії за 171 з.

3) 15 лютого 1620 р.: каразії за 309 з. 15 гр., вроцлавські баї за 15 з.

4) 25 лютого 1620 р.: фалєндиші за 314 з. 18½ гр.

5) 26 серпня 1620 р.: бретлєсти за 198 з.

6) 21 січня 1630 р.: фалєндиші й бретлєсти за 537 з. 25 гр.

7) 26 серпня 1630 р.: фалєндиші за 624 з.

8) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): фалєндиші за 650 з. 7½ гр.

9) в серпни 1631 р. (на ярославський ярмарок): фалєндиші за 898 з. 16 гр.

10) в лютім 1632 р. (на львівський ярмарок): фалєндиші за 4149 з.

11) в лютім 1633 р. (на львівський ярмарок): фалєндиші й бретлєсти за 1692 з. 11 гр.

12) в серпни 1633 р. (die Asumbtionis B. M. V.) в Ярославі: фалєндиші за 1696 з. 22 гр.

13) в січни 1634 р. (die Agnet.) у Львові: фалєндиші за 866 з. 25 гр.

14) в серпни 1634 р. (ярославський ярмарок): фалєндиші й каразії за 1664 з.

IV) Matis Kordes:

1) na gromnicze 1618 в Люблині: фалєндиші за 88 з. 15 гр., каразії за 301 з. 15 гр.

2) 15 червня 1619 (na szwiontki): фалєндиші за 673 з. 10 гр., каразії за 410 з.

3) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: фалєндиші за 475 з. 17 гр., каразії за 260 з.

4) 25 падолиста 1619 р. в Люблині: фалєндиші за 320 з. 22½ гр., каразії за 142 з. 15 гр.

5) 15 лютого 1620 р.: фалєндиші за 621 з. 9½ гр.

6) 1 липня 1620 р.: фалендиші зи 114 з. 11 гр., каразії за 232 з. 15 гр.

7) 26 серпня 1620 р.: фалендиші за 435 з., каразії за 129 з.

8) 27 мая 1621 р.: каразії за 144 з.

9) 28 серпня 1621 р.: каразії за 776 з., фалендиші й бретлєсти за 1076 з. 17½ гр.

10) 22 лютого 1622 р.: фалендиші й каразії за 1935 з. 12 гр.

11) 10 червня 1622 р. в Люблинї: фалендиші за 214 з. 28½ гр.

12) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: фалендиші й каразії за 1330 з. 26 гр.

13) 24 марта 1623 р. в Люблинї: фалендиші й каразії за 3306 з. 15 гр.

14) 26 серпня 1624 р.: фалендиші, бретлєсти, каразії за 958 з. 4 гр.

V) Walenti (або Foltin) Reizner з Ґданська:

1) na gromnicze 1618 р. в Люблинї: фалендиші за 509 з. 10½ гр.

2) na szwiontki 1618 р. в Люблинї: фалендиші за 110 з., лунські і каразії за 357 з. 22½ гр.

3) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: фалендиші за 805 з. 29 гр.

4) 30 падолиста 1618 р. (na Szimonis) в Люблинї: фалендиші за 639 з. 21½ гр.

5) na gromnicze 1619 р. в Люблинї: каразії за 655 з., фалендиші за 959 з. 1½ гр.

6) 15 червня („na szwiontki“) 1618 р. в Люблинї: фалендиші за 325 з. 27 гр.

7) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: фалендиші за 484 з. 17 гр., каразії за 450 з.

8) 25 падолиста 1619 р. в Люблинї: фалендиші і бретлєсти за 1657 з. 22½ гр., каразії за 327 з.

9) 25 лютого 1620 р.: фалендиші за 1406 з. 10 гр., шлеські за 93 з.

10) 1 липня 1620 р.: фалендиші за 287 з. 13½ гр.

11) 26 серпня 1620 р.: фалендиші й бретлєсти за 606 з. 28 гр.

12) 24 жовтня (?) 1620 р.: каразії за 538 з., фалендиші за 534 з. 14 гр.

13) 25 лютого 1622 р.: фалендиші за 605 з. 14½ гр.

14) 24 марта 1623 р.: фалендиші, бретлести, каразії за 2765 з. 22½ гр.

15) 26 серпня 1624 р.: каразії за 145 з.

16) 15 грудня 1624 р: фалендиші, бретлести, каразії за 1415 з. 3 гр.

17) 10 лютого 1625 р.: фалендиші за 2531 з. 26½ гр.

18) 15 лютого 1626 р.: фалендиші за 815 з. 6½ гр.

19) 23 серпня 1627 р: фалендиші й каразії за 1839 з. 14 гр.

20) 20 серпня 1629 р. в Ярославі: фалендиші й бретлести за 2339 з. 5½ гр.

21) 21 січня 1630 р.: фалендиші за 1080 з.

22) 14 мая 1630 р.: фалендиші за 934 з. 15 гр.

23) 26 серпня 1630 р.: баї за 122 з. 8 гр.

24) „Na Lwowski jarmarek“ (в лютім) 1631 р.: фалендиші й бретлести за 2524 з. 15½ гр.; (другий раз:) „z Lublina mi są przislane“ 25 падолиста 1631 р.: бретлести за 291 з. 7½ гр.; (третій раз:) бретлести за 1009 з. 10 гр.

25) в лютім 1632 р. (львівський ярмарок): бретлести, фалендиші, каразії за 3206 з. 6½ гр.

26) в серпні 1632 р. в Ярославі: фалендиші і ин. за 3133 з. 11 гр.

27) в січни 1633 р. (die Agnetis, на львівський ярмарок): бретлести й фалендиші за 1627 з. 25 гр.

28) в серпні 1633 р. в Ярославі: фалендиші й бретлести за 2266 з. 23 ½ гр.

29) в лютім 1634 р. (die Agnesis) у Львові: фалендиші за 1480 з. 24½ гр.

30) в серпні 1634 р. (ярославський ярмарок): фалендиші й бретлести за 5013 з. 12 гр.

VI) Walenti (або Foltin) Pretc у Mikolai Dest:[1])

1) 22 падолиста 1625 р.: фалендиші за 1130 з. 13 гр., каразії за 1124 з.

2) 15 лютого 1626 р.: фалендиші за 1179 з. 2 гр., бретлести за 934 з. 18 гр., каразії за 768 з.

3) 20 серпня 1626 р.: фалендиші й каразії за 2004 з. 12 гр.

4) 9 лютого 1627 р.: фалендиші й бретлести за 4767 з. 26½ гр, моравські за 70 з.

5) 23 серпня 1627 р.: фалендиші й бретлести за 472 з. 11 гр.

---

[1]) Оба купці названі лиш в 2 і 4 позиції, в иньших стоїть сам Прец; за сукна з 4 позиції платить Гайдер „p. Walentemu Precowy y Iyrzemu Destowy“.

6) 10 січня 1628 р.: фалендиші за 542 з.

7) 18 цьвітня 1628 р.: бретлести за 721 з. 18 гр., фалендиші за 127 з.

8) 20 серпня 1629 р.: фалендиші за 322 з.

9) 21 січня 1630 р.: фалендиші, каразії, бретлести за 2387 з. 22 гр.

10) 14 мая 1630 р.: фалендиші за 532 з. 11 гр.

11) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): фалендиші за 2087 з. 6 гр.

VII) Mikolai Hewel:

1) 10 січня 1628 р.: фалендиші й каразії за 501 з. 11 гр.

2) 12 марта 1628 р.: бретлести за 1021 з. 20½ гр.

3) 20 серпня 1628 р.: бретлести за 628 з. 12 гр.

4) 20 лютого 1629 р.: фалендиші за 2197 з. 26½ гр.

VIII) Jan Thomson:

1) в серпнї (Die Asumbtionis B. M. V.) 1632 р. в Ярославі: фалендиші за 1377 з. 29 гр.

2) в січни (die Agnetis) 1633 р. у Львові: фалендиші, бретлести й каразії за 2856 з. 12 гр.

3) в серпнї (d. Asumbtionis B. M. V.) 1633 р. в Ярославі: фалендиші за 1294 з. 21½ гр.

4) в січни (die Agnetis) 1934 р у Львові: фалендиші, бретлести, каразії за 2215 з. 20 гр.

5) в серпни 1634 р. (в ярославський ярмарок): фалендиші за 3311 з.

Б) Люблин. I) Karllo Goltszmidt y potomkowie Marczina Waltera:[1])

1) na gromnicze 1618 р. в Люблинї: фалендиші за 338 з. 5 гр., каразії за 31 з.

2) 28 серпня 1621 р.: шлеські за 429 з.

3) 22 серпня 1922 р.: фалендиші за 154 з. 15 гр.

4) 20 марта 1629 р.: фалендиші за 722 з. 18 гр.

II) Jakub Walter в лютім 1632 р. у Львові: фалендиші за 1198 з.

III) Od P. Tomasa Myrusa 15 грудня 1624 р.: бретлести за 118 з. 15 гр.

IV) V P. Kaspra Echorna 23 серпня 1627 р: каразії за 205 з.

V) Moszko zid 20 марта 1629 р.: бжезінські за 529 з.

---

[1]) Спадкоємцї Вальтера разом з Ґольдшмідом виступають лиш в першій позиції.

В) Замость. I) Fabian Horn y potomkowie Pawła Ritera:[1])

1) 27 січня 1618 р. у Львові: фалендиші за 210 з. 1 гр., каразії і бретлести за 153 з. 4 гр.

2) na gromnicze 1618 р. в Люблині: каразії за 84 з.

3) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: фалендиші за 171 з. 9 гр.

4) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: фалендиші за 531 з. 9½ гр.

5) 15 лютого 1620 р.: каразії за 866 з. 2½ гр.

6) 24 січня 1621 р.: фалендиші за 328 з. 8½ гр.

7) 25 лютого 1621 р.: фалендиші за 99 з., каразії за 270 з., шлеські каразії за 95 з.

8) 22 лютого 1622 р.: фалендиші, каразії, шлеські каразії за 2870 з. 16 гр.

9) 10 червна 1622 р.; фалендиші й бретлести за 1745 з. 2 гр.

10) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: фалендиші, бретлести й каразії за 4525 з. 15 гр.

11) 24 лютого 1623 р. у Львові: фалендиші і каразії за 2355 з. 2 гр.

12) 24 січня 1624 р.: фалендиші, каразії, баї за 1279 з. 18 гр.

13) 15 мая 1625 р.: бретлести за 457 з. 23½ гр., каразії за 120 з.

14) 20 марта 1629 р.: фалендиші за 1493 з. 20 гр.

15) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): фалендиші і ин. за 1234 з. 22 гр.

16) Die Asumbtion(is) B. M. V. в серпні 1632 р. в Ярославі: ріжні сукна за 961 з. 20 гр.

17) в серпни 1633 р. в Ярославі: каразії за 548 з

18) в лютім 1634 р. (die Agnetis) у Львові: каразії за 484 з.

19) 2 грудня 1634 р. в Люблині: фалендиші за 829 з. 2½ гр.

II) U pana Iana Szota:

1) 21 серпня 1621 р.: мешинські за 30 з.

2) 25 лютого 1622 р.: кіри за 370 з.

3) 10 червня 1622 р.: мешинські за 44 з.

III) Od Wilhelma Szota на львівський ярмарок 1631 р.: каразії за 243 з.

IV) Od Niewiernego zida 25 лютого 1626 р. Turinkow за 190 з.

---

[1]) Спадкоємці Рітера стоять лиш в 3 перших записках.

Г) Познань. I) Jendrzei Wrobel (або Frobel):

1) 25 лютого 1622 р.: фалендиші за 190 з. 25 гр.

2) 15 грудня 1624 р.: каразії й фалендиші за 902 з. 1 гр.

3) 20 серпня 1625 р.: каразії за 1080 з.

4) 20 серпня 1626 р.: фалендиші за 280 з., каразії за 100 з.

5) 20 серпня 1629 р.: фалендиші за 676 з. 2½ гр.

6) 21 січня 1730 р.: фалендиші за 1141 з. 9 гр.

7) 6 серпня 1630 р.: фалендиші за 714 з. 15 гр.

8) в лютім 1531 р. (Lwowski jarmarek): фалендиші за 1219 з. 13 гр. (другий раз:) фалендиші за 1222 з. 7½ гр.

9) в січни 1632 р. (die Agnetis) на львівський ярмарок: фалендиші за 626 з. 7 гр.

10) в серпни 1632 р. в Ярославі: фалендиші за 848 з. 22½ гр.

II) Abraham zid: 24 серпня 1619 р.: шлеські каразії за 186 з.

III) Leffek zid: na gromnicze 1618 р. в Люблині: каразії за 72 з., бретлести за 124 з. 23½ гр.

IV) Perczik y Izak Iakobowicz жиди:

1) 24 серпня 1619 р.: бретлести за 119 з. 18 гр.

2) 25 лютого 1620 р.: фалендиші за 469 з. 8 гр., каразії за 200 з. 15 гр.

3) 1 липня 1620 р. фалендиші за 210 з. 19 гр.

V) Perczik i Moszko:

1) 26 серпня 1620 р.: каразії за 223 з. 22½ гр.

VI) Mojzesz zid:

1) 28 серпня 1621 р.: бретлести за 120 з.

2) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: кіри за 600 з.

3) 21 січня 1630 р.: фалендиші за 419 з.

VII) Izak Mazur zid:

1) 25 лютого 1620 р.: шлеські каразії за 217 з. 15 гр.

2) 1 червня 1620 р.: каразії за 217 з. 15 гр.

3) 18 серпня 1621 р.: каразії за 697 з. 7½ гр.

4) 10 червня 1622 р. в Люблині: фаляндиші, бретлести, каразії, кіри за 1909 з. 15 гр.

VIII) Icik zid:

1) 9 лютого 1627 р.: баї за 100 з.

2) 10 січня 1628 р.: кіри за 443 з.

3) в січни (die Agnetis) 1634 у Львові: сховські за 663 з. 9 гр.

IX) Zid z Poznania:

1) 15 червня 1619 р. в Люблині: каразії за 255 з.

Д) Краків.

I) Valenti Merkell:

1) 31 грудня 1617 р. у Львові: моравські сукна за 117 з. 15 гр.

2) 27 січня 1618 р. у Львові: моравські і шлеські за 182 з.

3) 6 липня 1618 р. у Львові: моравські за 26 з.

4) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: моравські за 277 з. 10 гр.

5) 15 падолиста 1618 р. у Львові: моравські й шлеські за 169 з.

6) 2 лютого 1619 р. у Львові[1]): моравські й шлеські за 466 з.

7) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: моравські і шлеські за 761 з.

8) 14 падолиста 1619 р. (у Львові?): моравські і шлеські за 188 з. 22½ гр.

9) 26 лютого 1620 р.: баї і кіри за 36 з. 15 гр.

10) 24 січня 1621 р.: моравські і баї за 207 з.

11) 20 мая 1621 р.: (przez p. Mikolaia Szolza vidane): моравські за 210 з.

II) Stanislaw Rapp, raicza crakowski:

1) 31 грудня 1617 р. у Львові: шлеські за 599 з.

2) 27 січня 1618 р. у Львові: шлеські за 494 з.

3) 6 липня 1618 р. у Львові: шлеські кіри за 286 з.

4) 2 лютого 1619 р. у Львові: кіри за 312 з.

5) 28 мая 1619 р. у Львові: моравські кіри за 312 з.

6) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: шлеські кіри за 426 з.

7) 26 лютого 1620 р.: шлеські за 901 з. 7½ гр.

8) 16 липня 1620 р.: кіри й баї за 385 з.

9) 26 серпня 1620 р в Ярославі (?): моравські й шлеські за 624 з. 7½ гр.

10) 24 січня 1621 р.: моравські й шлеські за 1221 з.

11) 19 марта 1621 р. (przez p. Jana Alembeka widane): шлеські за 247 з.

12) 20 мая 1621 р. (przez p. Jana Alembeka widane): моравські за 574½ з.

13) 20 липня 1621 р. (przez p. Jana Alempeka widane): шлеські за 299 з.

---

[1]) „V pana Stanislawa albo Valętego Merkła z Krakowa“.

14) 21 серпня 1621 р.: моравські й шлеські за 492 з $22^1/_2$ гр.

15) 24 січня 1624 р.: шлеські за 821 з. $22^1/_2$ гр.

16) 24 мая 1624 р.: шлеські за 342 з.

17) 20 падолиста 1624 р.: моравські за 265 з.

18) 10 лютого 1625 р. (od p. Jana Rappa mlodego): моравські за 275 з.

19) 23 серпня 1627 р.: шлеські кіри за 598 з.

20) 10 вересня 1627 р.: шлеські кіри за 162 з. 15 гр.

21) 10 січня 1628 р.: моравські за 534 з.

22) 20 лютого 1629 р.: моравські кіри са 79 з. 15 гр.

23) 2 цьвітня 1629 р.: шлеські кіри за 418 з.

24) 20 серпня 1629 р. (v p. Jana Rappa na czas kupione): баї за 156 з.

III) Jan Franckowicz („молодий"):

1) 27 січня 1618 у Львові: моравські за 145 з.

2) 6 цьвітня 1618 р.: моравські й шлеські за 120 з.

3) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: шлеські за 364 з.

IV) Samuel Cirus[1]):

1) 27 мая 1619 р. („tu do Lwowa mi poslane"): моравські й шлеські за 565 з. $22^1/_2$ гр.

2) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: моравські і шлеські за 456 з. $21^1/_2$ гр.

3) 26 лютого 1620 р.: моравські за 143 з. $22^1/_2$ гр.

4) 10 липня 1620 р.: моравські за 374 з.

5) 26 серпня 1624 р.: моравські й шлеські за 1071 з.

6) 10 лютого 1625 р.: шлеські й шлеські за 1876 з.

7) 15 мая 1625 р.: моравські і шлеські за 1387 з. $17^1/_2$ гр.

8) 20 серпня 1625 р. в Ярославі: моравські й шлеські за 1859 з. $7^1/_2$ гр.

9) 15 лютого 1626 р.: моравські за 502 з. 20 гр.

10) 20 мая 1626 р.: шлеські й шлеські каразії за 1981 з.

11) 20 серпня 1626 р.: моравські за 766 з.

12) 20 серпня 1628 р.: моравські за 1071 з.

13) 10 падолиста 1628 р.: шлеські за 583 з. 10 гр.

14) 20 лютого 1629 р.: кіри за 624 з.

15) 3 мая 1629 р.: моравські і шлеські за 1550 з.

---

[1]) В 12 і 13 записці куплено „v pana Samuela y Franciszka Cirusa", а в 17-ій від самого Францішка.

16) 21 січня 1630 р.: шлеські за 611 з.

17) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): шлеські кіри за 621 з.; (другий раз): моравські й шлеські за 838 з.

V) Stanislaw Brikner:

1) 14 падолиста 1619 р. (у Львові?): шлеські каразії за 255 з.

2) 26 лютого 1620 р.: шлеські каразії за 240 з.

3) 20 падолиста 1624 р.: шлеські кіри за 714 з.

4) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): Bretlestow Libnerow за 1056 з.; (другий раз): бретлести й баї за 1466 з.

5) в січню 1632 р. (львівський ярмарок): кіри й баї за 1672 з.

6) в серпню 1632 р. в Ярославі: лібнери, кіри, каразії, баї за 2857 з.

7) в серпню 1633 р. в Ярославі: лібнери, баї і и. за 948 з.; (другий раз): кіри й баї за 938 з. 15 гр.

8) 3 цьвітня 1634 р. у Львові: баї, лібнери, моравські, бретлести за 799 з.

9) 16 липня 1634 р.: шлеські кіри за 789 з. 15 гр.

VI) Jan Brikner (умер 1631 р.):

1) 15 грудня 1624 р.: шлеські каразії за 200 з.

2) 20 лютого 1629 р.: баї за 48 з.

3) 16 серпня 1630 р.: шлеські за 753 з.

VII) Stanislaw Festa[1]):

1) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: шлеські баї за 48 з.

2) 24 лютого 1623 р.: шлеські за 1723 з.

3) 24 січня 1624 р.: шлеські за 379 з.

4) 3 мая 1624 р.: шлеські за 550 з.

5) 26 серпня 1624 р.: шлеські за 458 з. 15 гр.

6) 13 падолиста 1624 р.: шлеські кіри за 360 з.

7) 10 лютого 1625 р.: шлеські за 208 з.

8) 15 лютого 1626 р.: моравські й шлеські за 698 з.

9) 20 мая 1626 р.: моравські й шлеські за 203 з. 15 гр.

10) 20 серпня 1626 р.: шлеські за 440 з.

11) 9 лютого 1627 р.: шлеські кіри за 1511 з.

VIII) Marek Man, zid krakowski:

1) 20 марта 1629 р.: моравські за 434 з.

2) 20 серпня 1629 р.: моравські й шлеські за 785 з.

---

[1]) За сї сукна платить Гайдер 23 падолиста 1627 р. „P. Stanislawa Festi potomkum to iest Lorencowy, bratu iego“.

3) в серпню 1630 р. в Ярославі: моравські за 360 з.

4) в січню 1631 р. (на львівський ярмарок): моравські за 336 з.

5) в січню 1632 р. (die Agnetis — на львівський ярмарок): моравські за 450 з.

6) в серпню 1632 р. (die Asumbtionis B. M. V.) в Ярославі: моравські за 754 з.; (другий раз): моравські за 348 з.

7) в серпню 1633 р. в Ярославі: шлеські бретлєсти за 768 з.

8) 24 падолиста 1634 р.: моравські й шлеські за 840 з.

IX) Lefek Boczanowic, zid:

1) 20 серпня 1626 р.: моравські за 578 з.

2) 23 серпня 1627 р.: моравські й баї за 620 з.

3) 10 січня 1628 р.: моравські й шлеські за 782 з.

4) 20 серпня 1628 р.: шлеські за 760 з.

5) 20 марта 1629 р.: каразії за 453 з.

X) V pana Dominika Mantolupiego, 1 цьвітня 1619 р. баї за 64 з.

XI) V Jonasa zida 26 лютого 1620 р. каразіі за 136 з. 15 гр.

XII) V p. Jana Iwanowica 10 червня 1622 р. в Люблинї кіри за 325 з. 8 гр.

XIII) V Siskenta zida 10 червня 1622 р. в Люблинї шлеські за 590 з.

XIV) V P. Vojczecha Olchowicza 1) 22 серпня 1622 р. в Ярославі моравські за 112 з. 2) 24 лютого 1623 р. моравські за 812 з.

XV) Od P. Krzistopha Szobera в червню 1632 р. шлеські за 1100 з.

XVI) V Jakuba zida 20 марта 1629 р. лїбнери за 135 з.

XVII) Faiwel Lazarowicz zid в серпню 1634 р. в Ярославі моравські за 540 з.

XVIII) V zyda z Krakowa 27 січня 1618 р. баї за 24 з.

Е) Ярослав. Od p. Matisa Szupra з Ярослава 10 лютого 1625 р. каразії за 560 з.

Є) Бжезїни I) V Jendrzeja Litkowicza 1) 7 мая 1618 р. бжезїнські за 70 з. 2) 22 серпня 1618 р. бжезїнські за 78 з.

II) V pana Piotra Borzimiskiego 24 серпня 1619 р. бжезїнські за 180 з.

Ш) V Jendrzeia Mazura: 20 мая 1621 р. бжезінські за 183 з.

Ж) Хенціни: V Mathisa y Krzistofa s Henczin 27 січня 1618 р. бжезінські за 49 з. 15 гр..

З) Всхова („ze Schowa“) Abraham Peker (або Beker)

1) 20 серпня 1629 р. ріжні сукна за 1126 з. 27 гр.

2) 19 серпня 1630 р.: всховські за 678 з.

3) 8 грудня 1630 р.: всховські за 1435 з. 15 гр.

И) Львів. I) Gompricht zid 1) 18 цьвітня 1618 р. бжезінські за 52 з. 15 гр.

2) 24 серпня 1619 р.: каразії й моравські за 196 з.

3) 20 лютого 1629 р. шлеські каразії за 870 з.

4) 21 падолиста 1634 р.: сховські за 882 з.

II) Aleksander Vbaldini Daripa: 1) 22 серпня 1618 р. заплачене „za sukna ruzne w Lublinie na mnie kupione“ 1006 з. $1^1/_2$ гр.

2) 30 падолиста 1618 р. фалендиші й бретлєсти („ktore mi w Lublinie na Simonis na credit moj kupili“) за 360 з. 5 гр., каразії й бжезінські („za gotowe“) 497 з 30 гр.

3) 4 мая 1620 р. у Львові бретлєсти за 196 з.

4) 26 мая 1621 р. бретлєсти за 53 з. 22 гр.

5) 10 січня 1628 р. кримберські (?) за 360 з.

Ш) V Jana Mazura przedmieszczanina Lwowskiego:

1) 14 падолиста 1619 р. бжезінські за 68 з.

2) 28 лютого 1620 р. бжезінські за 102 з.

3) 10 червня 1622 р. бжезінські за 370 з.

IV) Piotr Wilhelmson:

1) 15 лютого 1620 р.: фалендиші і баї за 102 з. 19 гр.

2) 4 мая 1620 р. у Львові: каразії за 253 з.

3) 26 серпня 1620 р. в Ярославі (?): французькі за 182 з. 21 гр.

4) 26 мая 1621 р.: каразії за 70 з. 15 гр.

V) Jozef zid 27 мая 1621 р. фалендиші за 47 з. 20 гр.

VI) Wolf Kalisz zid 27 мая 1621 р. фалендиші за 538 з. $23^1/_2$ гр.

VII) Lefek Długi zid 27 мая 1621 р. фалендиші за 47 з. 20 гр.

VIII) Pawel Doctor Boim 1) 23 падолиста 1627 р.: фалендиші за 864 з. 28 гр. 2) 15 марта 1628 р. фелендиші за 138 з.

IX) Lazarek Niewierny zid 26 серпня 1630 р. фалендиші за 930 з.

X) Od Borucha niewiernego 9 вересня 1630 р. бретлести за 630 з.

XI) (не названий продавець) 15 червня 1619 р. у Львові бжезїнські за 92 з. 15 гр.

XII) od ruznich szonszadt 15 мая 1622 р, ріжні сукна за 728 з. $22^{1}/_{2}$ гр.

К) (Не назване місце походженя).

I) Od Jasnie oszwieconego X-a J. M. Jerzego Wisznowieckego 22 серпня 1618 р. („com mu gotowemi zaplaczill w Jaroslawiu go starego handlu przez P. Alexandra Vbaldina") 143 з.

II) Thomas Kiszolek:

1) 20 липня 1621 р. у Львові: фалендиші й каразії за 3224 з. $27^{1}/_{2}$ гр.

2) 25 лютого 1622 р.: фалендиші за 2015 з. 5 гр., каразії за 2013 з. 16 гр.

3) 21 жовтня 1622 р.: фалендиші й каразії за 1988 з. $13^{1}/_{2}$ гр.

4) 24 лютого 1623 р.: фалендиші й каразії за 4680 з. $10^{1}/_{2}$ гр.

5) 10 лютого 1625 р.: каразії й бретлести за 10500 з. 3 гр.

6) 6 липня 1626 р.: фалендиші за 559 з. $22^{1}/_{2}$ гр., бретлести за 168 з. 12 гр.

7) 23 падолиста 1627 р.: фалендиші за 507 з., анґлійські баї за 24 з.

8) 20 жовтня 1629 р.: фалендиші, каразії й баї за 1361 з. $13^{1}/_{2}$ гр.

III) V P. Silvestra Helbinga:

1) 28 серпня 1621 р.: фалендиші й караїїі за 960 з. $22^{1}/_{2}$ гр.

2) 25 лютого 1622 р. фалендиші за 190 з. 25 гр.

3) 24 марта 1623 р. в Люблинї каразії за 216 з.

4) 15 грудня 1624 р. в Люблинї каразії й бретлести за 242 з. 15 гр.

IV) V Melocha zida:

1) 26 сїчня 1620 р. каразії за 13 з.

2) 24 сїчня 1624 р. шлеські каразії за 144 з.

V) Bartosz Chmiel (або Chmiełowicz):

1) 21 серпня 1621 р.: шлеські за 126 з. 22½ гр.

2) 15 січня 1623 р.: фалєндиші за 333 з. 15 гр.

3) 15 грудня 1624 р.: бжезїнські за 135 з.

VI) Jan Krzczanowicz 1) 20 серпня 1621 р.: каразії й бретлєсти за 590 з з. 15 гр. 2) 15 січня 1623 р.: бретлєсти й моравські за 538 з. 20 гр.

VII) V IMP Pawła Voiankowskiego 1) 10 червня 1622 р в Люблинї шлеські каразії за 240 з. 2) 3 червня 1623 р.: фалєндиші за 186 з.

VIII) Krzistof Pfenik 1) 20 серпня 1626 р. фалєндиші за 818 з. 2) 23 серпня 1627 р.: фалєндиші й шлеські за 746 з. 22½ гр.

IX) Od P. Pawla Lawriszowica 1) 26 серпня 1630 р. сховські бретлєсти за 256 з. 2) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок) бретлєсти за 273 з. 4 гр.

X) Szimon Tromkowicz 1) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок) лїбрери, кіри, моравські за 1299 з. 2) в лютім 1632 р. у Львові кіри за 921 з.

XI) V zyda Boczana na gromnice 1618 р. в Люблинї шлеські каразії за 60 з.

XII) V Marka zida na gromnicze 1618 р.: бжезїнські за 88 з.

XIII) V p. Kaspra Kraiera, na ten czas sluga P. Reiznera, 25 падолиста 1619 р. шлеські каразії за 158 з. 7½ гр.

XIV) V Icka Mazurowicza 28 серпня 1621 р. бретлєсти за 76 з.

XV) Jakub zid 10 червня 1622 р. в Люблинї: фалєндиші за 740 з. 19 гр.

XVI) V p. Krzistofa Tomanowica (?) ormie(nina) 15 грудня 1622 р. каразії за 1841 з. 15 гр.

XVII) od Fridmana zida 12 мая 1623 р. бжезїнські за 144 з.

XVIII) V IMP Pruszkowskiego 3 липня 1629 р. бретлєсти, кіри, каразії за 1452 з. 12 гр.

XIX) V Jana Karwackiego 10 лютого 1625 р. бжезїнські за 300 з.

XX) Od Mazura 10 лютого 1625 р. бжезїнські за 243 з.

XXI) V Jana Krawca Stria (зі Стрия?) 22 падолиста 1625 р. бжезїнські за 187 з.

XXII) Od p. Marczina Farbacha в липню 1626 р. Tnzinkuw за 87 з. $7^1/_2$ гр.

XXIII) V p. Andrisza Fechlaua 23 серпня 1627 р. фалендиші за 223 з. 10 гр.

XXIV) V P. Jakuba Zidkiewica 23 падолиста 1627 р. бретлєсти за 372 з. 4 гр.

XXV) V Pana Jana Nieprochowicza 24 цьвітня 1628 р. каразії й баї за 502 з.

XXVI) V Pana Bonafe 10 січня 1628 р. бретлєсти й каразії за 404 з.

XXVII) V p. Wojczecha Boczkowica 3 липня 1628 р. каразії за 275 з.

XXVIII) V p. Hrehorego Ormienina 3 липня 1628 р. бжезїнські за 132 з.

XXIX) Od pana Stanislawa Szusky y Krzistopha Emricha в серпню 1631 р. (в ярославський ярмарок) фалєндиші за 703 з. $18^1/_2$ гр.

Так представляють ся усї записки з 18 років, впорядковані відповідно до походженя купців. До перегляду тих записок по рокам даю осібну таблицю. Тепер переходжу до загальних виводів.

Лишивши на боцї всї випадки, де не назване місце походження купця, маємо найбільше число фірм з Кракова — 18, з иньших міст значно меньше: з Позναня 9, з Ґданська 8, з Люблина 5, з Замостя 4, з Бжезїн 3 і т. и. Але не всї фірми собі рівні. Побіч великих фірм, що цїлими роками торгують з Гайдером, стоять дрібні торговлї, що являють ся раз, два рази і зараз зникають, уступаючи місце иньшим так само ефемеричним фірмам. В иньших відносинах станут до себе ріжні міста чи ґрупи купців, коли порівняти їх зі згляду на вартість товару, що від них приплив. Показує ся що в 1618—34 рр. найбільше сукна дав Ґданськ, бо майже 60% цїлої суми, Краків ледви третину сього, 20%, Замость дає до 8%, Познань 5%; иньші міста не грають важнїйшої ролї. З того також виходить, що найбільше сукна — більше як 70% — приходить з півночи, бо Ґданськ, Познань, Люблин, Замость дають ті самі сукна, правдоподібно анґлійські й нїдерляндські; далеко меньше приходить шлесько-моравських сукон, котрі дає лиш Краків й Ярослав, а краєві польські сукна лишають ся на самім кінци.

	1617 р.	1618 р.	1619 р.	1620 р.	1621 р.	1622 р.	1623 р.
Ельбінґ	—	193	—	—	—	—	—
Ґданськ							
Турау	—	2200	921	—	—	—	—
Веґнер й Деменсон	—	721	1019	889	—	2602	4547
Штернберґ	—	916	—	837	—	—	—
Кордес	—	390	2282	1532	1996	3580	3306
Райзнер	—	2422	4857	3465	—	605	2765
Прец й Дефт	—	—	—	—	—	—	—
Гевель	—	—	—	—	—	—	—
Томзон	—	—	—	—	—	—	—
разом	—	6649	9079	6723	1996	6787	10618
Люблин	—	369	—	—	429	154	—
Замость							
Горн й Ріґер	—	618	531	866	328	9605	2355
иньші	—	—	—	—	30	414	—
разом	—	618	531	866	358	10019	2355
Познань							
Вробель	—	—	—	—	—	190	—
иньші	—	196	560	1538	817	2509	—
разом	—	196	560	1538	817	2699	—
Краків							
Меркель	117	654	1415	36	412	—	—
Рап	599	780	1063	1910	2835	—	—
Францкович	—	265	—	—	364	—	—
Цірус	—	—	1022	517	—	—	—
С. Брікнер	—	—	255	240	—	—	—
Я. Брікнер	—	—	—	—	—	—	—
Феста	—	—	—	—	—	48	1723
Ман	—	—	—	—	—	—	—
Боцанович	—	—	—	—	—	—	—
иньші	—	24	64	136	—	1027	812
разом	716	1723	3819	2839	3611	1075	2535
Ярослав	—	—	—	—	—	—	—
Бжезіна	—	148	180	—	183	—	—
Хенціни	—	49	—	—	—	—	—
Всхова	—	—	—	—	—	—	—
Львів	321	2232	264	836	755	1098	—
(не подане місце походженя)	3367	148	158	13	4976	9028	6097
	5120	12025	14591	12815	13125	30860	21605

1624 р.	1625 р.	1626 р.	1627 р.	1628 р.	1629 р.	1630 р.	1631 р.	1632 р.	1633 р.	1634 р.
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9332	10999	2615	—	2719	5390	4916	5390	—	—	—
—	—	—	—	—	—	1161	1548	4149	3389	2530
958	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1550	2531	815	1839	—	2339	2136	3825	6339	3884	6494
—	1130	4886	5310	1390	322	2920	2087	—	—	—
—	—	—	—	2251	2197	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1378	4151	5526
11840	14660	8316	7149	6360	10248	11133	12850	11866	11424	14550
118	—	—	205	—	1251	—	—	1198	—	—
1279	457	—	—	—	1493	—	1234	961	548	1313
—	—	190	—	—	—	—	243	—	—	—
1279	457	190	—	—	1493	—	1477	961	548	1313
902	1080	380	—	—	676	1855	2441	1475	—	—
—	—	—	100	443	—	419	—	—	—	663
902	1080	380	100	443	676	2274	2441	1475	—	663
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1429	275	—	750	534	653	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1071	5122	3249	—	1654	2174	611	1459	—	—	—
714	—	—	—	—	—	—	2522	4539	1886	1538
200	—	—	—	—	48	753	—	—	—	—
1747	208	1341	1511	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1219	360	336	1552	768	240
—	—	758	620	1542	588	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	135	—	—	1100	—	540
5161	5605	5348	2881	3730	4817	1724	4417	7191	2654	2318
—	560	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1127	2113	—	—	—	—
—	—	—	864	498	870	1020	—	—	—	882
1973	11230	1633	1872	1313	1361	256	2275	921	—	—
21073	33592	15867	13071	12344	21843	18520	23460	23612	14626	19726

Що до родів сукна, то маємо тут такі самі сукна як в записках Боїма. З Ґданська і других міст приходять фалендиші, бретлєсти, каразії, зникають лиш лунські сукна а стрічає ся два-три рази новий рід „rasie“. З Кракова крім кірів й моравських находять ся ще шлеські. Сї назви міняють ся, так що трудно розпізнати котрі сукна дійсно походять зі Шлеська, котрі з Моравії; кіри є й шлеські і моравські. Крім загальних назв носять вони ще й спеціяльні: маємо iczinskie, olomunieckie, przeborskie, miedzeryczkie, zlotogurskie, broniowskie, nairoczkie, lemberskie, grimberskie, klockie, opawskie, baie, freistetery, — mnisze, barnadinskie, kapucziinery etc. З польських сукон крім бжезїнських бачимо всховські.

Ціна подана при одних сукнах за локоть, при других за постави; але в цїлім часї від 1617 до 1634 р. ціна не та сама. В роках 1617 до 1521 локоть фалендишу коштує 45—85 гр., бретлєсту 30—45 гр., постава каразії 14–20 зол., моравські й шлеські дешевійші 3—6 з., дорозші 13—20 з., бжезїнські 6 з. — В 1622 р. ціни нараз підносять ся майже у двоє і більш меньш удержують ся незмінно до 1634 р.: локоть фалендишу коштує 80 гр. до 300 гр., бретлєсту 45—70 гр., постава каразії 25—40 зол., моравські й шлеські дешевійші 12—14 з., дорозші 20 32 з., бжезїнські 12 зол.

Сукна купують ся або „za gotowe“ або „na czas“: в другім випадку пише покупець „markcetel“, „cerograf“. Купці стрічають ся лиш в 3 місцях: 1) у Львові, звичайно в другій половинї січня і в початках лютого, коло св. Аґнети (die Agnetis — 21 січня), 2) в Ярославі в другій половинї серпня, по Успенію (die Assumptionis B. M. V. — 15 серпня і 3) в Люблинї в лютім (na gromnicze, 2 лютого) і в початках червня (na szwiątki — Зелецї сьвята).

Крім торговлї сукном пробує Гайдер торгувати й дечим иньшим. 20 серпня 1628 р. записані великі купна волів: 1) od Wielmozni IMP. Ifroziny Szeniawski 202 волів, штука по 24 зол., разом 4800 з., 2) od Rachwala zida satanowskiego 51 волів, штука по 30 з., разом 1500 з., 3) od Waszila Popowica z Morachwy 30 волів по 26 з., разом 780 з. 4) od Maczeia Weselowskiego 27 волів по 23½ з., разом 634 з. Всїх волів було 310, разом коштували 9514 з. Сї воли посилає do Szwitnice slonski; дорога і удержанє волів коштують 1800 з. В Свидницї продає їх PP. Eliaszowi i Kasprowi kup-

cum z Lignice ca 8700 зол.; інтерес не удав ся: „vtraty na tich wolach“ 814 з.

Иньша записка дотикає шовкових матерій („jedwabnim materium“). Їх купує Гайдер die Asum. BMV. 1632 р. в Ярославі за 41232 з. $11^1/_2$ гр., od pp. Wincentego Barsoli, Bartolome... Battini i compani z Krakowa na czas... to iest cum ea conditione do dwu lat takowy handell obionc dla wprawienia szie do takowego towaru sprzedawania, a gdzieby mi szie takowy handel po wszem dwu lat na dalszie lata podoball a takowy dalej prowadzicz chczial, na dobry to woley moiey zostawa takze y PP.: moich creditorow zwisz mianowanich mnie creditu daley dawacz.

Крім докладних рахунків з 1617—34 рр. маємо в книжці Гайдера ще кілька записок з 1646 р., що кидають трохи сьвітла на дальшу торговлю нашого купця. Товар, котрим він торгує, досить ріжнородний: 1) платить Шимонови Зуховичови за сукна 752 з. 15 гр. 2) Янови Бенедиктови Савіолї за шовки (za blawaty). 3) P. Philipowi von Dike за селедцї 1940 зол. Але головну силу вкладав Гайдер, здаєть ся, не в купованє чужих виробів, а в продажу краєвих продуктів. Перше місце займає продажа поташу (попелу). Гайдер стоїть тут в спілцї з Якубом Деменсом. 14 грудня 1645 р. робить контракт з чернигівським воєводою Мартином Калїновским „na 179 beczek potaszu, ktore maią gdanski wagi wynieszc sziffuntuw 1023, kazdy sziff(unt) a f. 14“, — разом 14322 з. Але колиб „szia wiency pokazalo na wadze nad 1023 sziff(untow), powinien JM. bendę zaplacicz za pokazaniem extractu wagi gdanski“. Пізнїйше воєвода додає ще на той сам контракт „beczek 15 potaszu, ktore wazicz mieli sziffun(tow) $83^1/_2$ a f. 14“, — за 1169 зол. Крім сього воєвода дав „na zadatek furmanum do ronk p. Jakoba Dementsa“ 2800 зол. В тім інтересї правдоподібно їде до Гумана Деменсів син, Абрагам: Гайдер дає йому „na wyprawe“ 100 зол. Потім робить спілка контракт з Петром Гольстом, слугою Петра Генриха з Ґданська і своїм коштом посилають куплений поташ до Ґданська. Але на місцю 26 серпня 1646 р. „według popielni wagi i auszugu pisarza dworu popielnego P. Jana Wolnera“ найшло ся лише „netto sziffunt(ow) 1064 lisfunt(ow) 2; nie dostaie do wagi humański iako sziffuntuw 42, lesfuntow 8“. За 1064 шіффунтів дістав Гайдер 31923 з., по 30 зол. за шіффунт — значить ся два рази дорозше, як платив в Умани.

Друга продажа записана в книжці: в Ярославський ярмарок в серпню 1646 р. продає Гайдер Гольстови „wosku szmalcowanego, wagi lwowski wazil kamieni 176 p. 18¼ “ — за 3218 з. 18 ґр.

Про маєткові відносини Гайдера інформує добре „Inwentarz y dispositio dobr niebosczyka slawney pamięc(i) pana Macieia Haydera, rayce lwowskie(go) podlug testementu iego, osobliwym rescriptem krola JEMci approbowane(go), takze przewielebne(go) JEMci Xa Jana Tarnowskiego, arcybiskupa lwowskiego, o czym są pisma dostateczne“ (рукопись бібл. Оссолїньских ч. 2157). Гайдер умер 16 марта 1655 р. без спадкоїмців; реєстр його майна роблять „pany rayce iako dziedzice y exequtorowie“. Готовими грішми найшло ся 8442 зол., золото, срібло, перли, перстенї були варті 5600 з., одїж, постїль і и. 1760 з., стрільби, зелїзо і и. 600 з., вино[1]) й мід 1230 з. Гайдер мав в ринку половину камениці („Froniwenkowska nazwana“; друга половина була Александра Убальдіні), з котрої приходив чинш 2164 з. Мав ще „ogrod budowny z domem przyleglym na Psim Rynku, ktory potym Moskwa z kozakami 1655 spustoszyli“ й „osobny plac na Psim Rynku albo raczey na Wroblęcy ulicy“ (за нього „Jan Gospodarz“ дав 500 з). Крім сього тримав в посесії пасїку „z gruntami przyległemi za S. Sofią“. Там вів Гайдер сїльське господарство, мав 4 пари коний[2]), 30 штук товару, кури, гуси і и.; найшло ся також 50 кіп жита і 40 кіп гречки. Мав також зносини з сусїдними селами, „wziął był z Zubrze pszczoły, które spectabant ad collegam consularem[3]) y z tych rozmnozył pasieke“; записані також „długi y pozyczane pieniądze etc. v chlopow Zubrzeckich y Sichowskich“.

Місто було винне Гайдерови 12870 зол.; 1648 р. дав він на окуп Хмельницькому 3253 зол., 1655 року — 4170 зол. (остання сума вчислена в міські довги).

На с. 20 рядок 4 зв. замісць: пшевобрські має бути: пшеборські.

---

[1]) 21 січня 1630 р. купив Гайдер „9 beczek wina wengerskego“ за 1080 зол.

[2]) Певно з власної стайнї були конї, що Гайдер давав за сукна: 6 цьвітня 1618 р. Францковичови, в липню 1618 р. Мерклеви, 26 серпня 1620 р. Деменсови.

[3]) Гайдер був райцею від 1630 р., див. Зубрицького Kronika miasta Lwowa с. 272.

Miscellanea.

„Люди в пенезех“.

Стара термінольоґія не знала таких технїчних термінів, як нинїшнє право, й тому треба бути дуже обережним в ґенералїзації значіння старих виразів і назв. Коли певна ґрупа текстів дає нам певне значіннє для данного терміну, се не виключає можности, що він мав в дійсности значіння дещо відмінні, і на се може знайти ся иньша ґрупа документів з таким відмінним значіннєм. Отже катеґорично відкидати всякі иньші значіння даної назви, окрім представленого певними документами, небезпечно.

Такі загальні гадки викликає контроверсія що виникла між істориками литовського устрою. Проф. Любавский ототожнив був закупів литовського права з наймитами; проф. Ясинский то збив, а за те поспішив ся заявити, що проф. Любавский помиляєть ся, відріжняючи від закупів „людей в пенезех“, бо се теж саме, як показує ряд текстів [1]). Дійсно, тексти, вказані Ясинским, зближають понятя закупства з понятєм „бути у пенезях“. Але він зовсім неоправдано ототожнює абсолютно сї вирази і заперечує мов би документ, наведений у Любавского на доказ ріжницї сих двох виразів, такої ріжницї не містить.

[1]) Любавскій Областное дѣленіе и провинц. управленіе в. кн. Литовскаго с. 393—5. Ясинскій Закупы Рус. Правды и памятниковъ западно-русскаго права. (Сборникъ посвящ. Буданову с. 456—8). Див. про се також мою Історію України-Руси т. V с. 117—118.

З огляду що сей спірний документ досї наводив ся лише у витягах на виривки, а він сам по собі дуже інтересний для пізнання сеї термінольоґії, то я наводжу його в цїлости (Записи 12 л. 184):

Потверженьє Ленъку Өедоровичу Сасину на замену именья єго Свислочы а на имене Гнойницу з паном Иваном Анъдреєвичом обойга в повете Городенском лежачых на вечность.

Жыкгимонтъ — чынимъ знаменито симъ нашымъ листомъ, хто на него посмотрыт або чтучы услышыть, нынешънимъ и потомъ будучымъ, кому будеть потребъ того ведати. Прышодшы перед насъ обличъне подскарбий нашъ дворный державъца веленьский панъ Иванъ Андреєвичъ а дворанинъ нашъ Ленько Өедоровичъ Сасинъ поведили перед нами, ижъ они меняли межы собою именьи доброволне, и панъ Иванъ подскарбий дал Леньку Сасину именьє своє на имя Гнойницу со въсими земълями пашъными и борътъными и с сеножатьми и с прыкуплеными земълями и закупъными и зъ гаи и дубровами и с хоромами и со въсемъ будованьємъ, што колвекъ єстъ в томъ дворе, и со въсимъ с тымъ, какъ онъ самъ держал, ничого на себе не заставъляючы, кромъ челяди неволноє и закуповъ и наймитовъ и окромъ дву боярыновъ єго Богъданъца а Янеля Моисиєвича — тыи мають со въсими статъки своими за пана подскарбего пойти, а земъли свои Ленъку зоставити. И к тому панъ подскарбий поступилъ єму дву земль своих: нашоє данины на имя Торабовъщыны и што ся дотычеть, ижъ Унучъки не въ которую часть тоє земъли Тарабаровъщыны в поля и въ дубровы вдираются, панъ Иванъ маеть з ними о томъ право мети: єстъли тую земълю под ними зыщеть, тогъды маєть тую землю Ленъку подати, пакъли жъ панъ Иванъ того не зыщеть, тогъды Ленъко не маєть в тыи поля и дубровы уступати ся. А которыи люди прыхожии в том именьи были за паномъ Иваном у пенязех, тыи люди мають Ленъку служыти, а который бы человекъ не хотел єму служыти, и онъ маеть Ленъку пенязи отъложыти подле запису своєго и отъ него доброволне поити прочъ, а земъли их маєть Ленъко держати. А къ тому панъ Иванъ прыдал єму готовизною пятдесятъ копъ грошей литовъскоє монеты по десяти пенезей в грошъ, и которыи листы твердости и прывилья пан Иванъ на тое именьє Гнойницу мел, онъ тыи вси листы и прывиля Ленъку подавал. А Ленъко Сасинъ и зъ жоною своєю Ганъною и з детми своими пану Ивану подскарбему напротивъку того дали именьє своє въ Городеньскомъ повете на Свислочы, котороє именьє по жоне єго Ганъне єму ся было достало, и с тыми двема пустовъщынами, што на нас выслужыл: Некрашовщыну а Манъцевъщыну с прыкупъными земълями и закупъными. И на то Ленъко Сасинъ тыи вси листы твердости пана Ивановы и єго листъ меновъный перед нами

вказывалъ и билъ намъ чоломъ, абыхмо єму на то дали нашъ листъ и тоє именьє выше писаноє потвердили єму нашымъ листомъ на вечность. Ино мы з ласки нашоє на єго чоломбитье то вчынили, на то дали єму сес нашъ листъ и тоє именьє, мену єго, какъ выше в семъ нашымъ листе выписано, потвержаємъ симъ нашымъ листомъ на вечъность єму самому и єго жоне и их детемъ и напотом будучым их сщадкомъ со въсими земълями пашъными и бортъными и съ сеножатьми и зъ гаи и лесы и дубровами и з ловы зверынъными и пъташыми и со озеры и з реками и з речъками съ ставы и з млыны и их вымелки и з бобровыми гоны и з служъбами и въходы всих тых земль, и з даньми грошовыми и медовыми и бобровыми и куничъными, и з дякълы оржаными и овъсяными, и со въсимъ с тымъ, какъ ся тоє именьє выше писаноє Гънойница здавъна само в собе ся маеть, подле мены єго и листу меновъного, и воленъ Ленъко Сасинъ и єго потомъки тамъ двор себе збудовати, млыны и ставы справити и люди садити и прыбавити и розшырыти и къ своєму лепъшому и вжыточному обернути какъ сами налепей розумеючы. А на твердость того печать нашу казали єсьмо прывесити къ сему нашому листу. При томъ был державъца ушъполский и пенянский панъ Станиславъ Миколаєвичъ. Писанъ у Судомиры под лет Бож. Нарож. 1524 месеца сен. 3 день индыкъ 13.

Як бачимо в документї зовсїм виразно відріжнені: а) челядь невольна, б) закупи, в) наймити, г) люди у пенязех. Перші три катеґорії людей давнїй власник виводить з собою, „люди прихожи у пенезех“ лишають ся новому власнику. Отже „люди у пенезех“ не зовсїм і не завсїди значить теж саме, що закупи. Про закупа теж можна сказати, що він пробуває „у пенезех“, але не все, що може бути „у пенезех“, мусить бути закупом в значінню застава (може бути, як то я говорив в рецензії працї проф. Ясинского, в т. LXII с. 10, і понятє „закупа“ в дійсности було ширше, ніж розуміє Ясинский). В данім разї „люди прихожии“, що були „за паномъ Иваномъ у пенезех“, очевидно не люде заставні, а селяне прихожі, що осїли на ґрунтах „пана Івана“ й діставши від нього на господарство ріжне „успоможеньє“, видали йому „записи“ на певний грошевий еквівалент тої підмоги. Так зовсїм справедливо толкував Любавский. Припущеннє Ясинского, що тут „закупи“ означають тих закупнїв, що сидїли в дворі, „а люди в пенезех“ тих закупнїв, що осїли на панських ґрунтах, являєть ся виразним натяганнєм тексту, й власне в такім разї зміст документу міг би тільки викликати всякі непорозуміння супроти того, що всї закупи без ограничення мають бути виведені з маєтности давнїм властителем.

Ще більш штучне й довільне толкованнє його, що тут „люде в пенезех“ можуть означати закупів, що сидять на закупних, себто заставних (але не їх) землях; для чого з такого закупа в квадраті має вийти „чоловік в пенязях“, лишаєть ся зовсім незрозумілим. *М. Грушевський.*

Вірша про отця Негребецького.

Гумористично-сатиричне віршуванє на Україні при кінці XVIII в. було значно богатше і ширше своїм обємом, як ми доси думаємо. Далеко не всі плоди того віршуваня, про які до нас дійшли відомости, були опублїковані, хоч їм і пощастило попасти в рукописні записки; иньші ходячи з уст до уст попали в забутє або ждуть доси щасливої руки принагідного записувача. До числа таких вірш, що хоч давно записані, пізно появляють ся в друку, належить і отся вірша, яку подаю далї. Публїкую її тут із трьох копій, які з ріжних сторін дійшли до моїх рук. Ті копії йдуть також із ріжних жерел і виявляють деякі відміни в текстї; можна би навіть із деяким правом говорити про дві редакції: вчаснїйшу, польсько-українську, і пізнїйшу, чисто-українську.

Перша копія містить ся в бібліотецї Оссолїнських у Львові в рукописї ч. 4017, вписанім у інвентар під титулом „Wiersz popa Nehrebeckiego“, в самім текстї титул відмінний „Powieść popa Nehrebeckiego“. Рукопис на 10 картках великого 4° (велике листове folio), писаний одною рукою десь у початках XIX в., гарною латинкою, містить саму тілько сю віршу в 202 рядках, без ніякої передмови анї уваги, де, коли й ким вона записана. Перші 20 рядків зложені польською мовою, і се головний знак, який відріжнює сю копію від двох дальших, що записані остатнїми роками з устної передачі.

Друга копія зладжена українським артистом-малярем А. Сластьоном і мала бути надрукована в „Кіевской Старинѣ“, та российській цензурі наш старий віршописець видав ся занадто небезпечним і вона не допустила його віршу до друку. У мене під рукою щіткова відбитка тексту вірші п. з. „Отець Негребецький“, до якої д. Сластьон додав ось яку вступну увагу, яку наводжу в перекладі на нашу мову: „В і р ш а п р о у н ї я т с ь к о г о п о п а: Віршу про унїятського попа, отця Негребецького, яку отсе подаю на увагу читачів К. Ст., чув я уперве в місточку Копайгороді, подільської ґуб., шаргародського пов.

Се було в р. 1876. В Копайгороді я проводив літо у свого товариша по академії і там познайомив ся з місцевим молодим іще ксьондзом, що дуже гарно грав на ґітарі і ще краще співав українських пісень. Він власноручно записував для мене відомі йому пісні, і між усякими жартами та вигадками я почув від нього також відривки про о. Негребецького. Тоді я не надавав сим віршам ніякого значіня і не просив записати їх, а пізнійше й зовсім забув про них, аж ось три року тому мені пощастило записати їх уже в Петербурзї, від Подолянина, доктора Е. Грибинюка. Сим разом вірша про отця Негребецького записана, здаєть ся, в цілости, а про її літературну стійність та значіннє в ряді иньших подібних виплодів української сатири, мабуть початку минулого віку, лишаю судити самим читачам“.

Стільки д. Сластьон. З його уваг не видно, чи вірша війшла в уста простого народа; видно лише, що вона держить ся серед інтелїґенції, мабуть залюбки в польсько-католицькій сфері. Польським 20 рядкам першої редакції відповідає тут початкових 60 рядків; за те дальше оповіданє числить лише 130 рядків, із яких многі, переходячи з уст до уст, значно попсували ся та повкорочували ся.

Третій варіант прислав нам один непідписаний земляк із Петербурга з увагою, що саму віршу він записав у Полтавщині, але ті, що переказували її, чули її на Поділю, де вона ходить між народом. Наш дописуватель додає, що вірша сильно розповсюджена в деяких місцях і він чув її від рибалок понад Дніпром. Варіянт дуже близький до Сластьонового, декуди дає текст поправнійший, та переважно ще більше попсований.

Друкуючи сю віршу кладемо в основу найстаршу копію з бібліотеки Оссолїньских, заступаючи одначе її вступних 20 рядків українським вступом варіянтів другої редакції (С.-Сластьон і П.-Полт. ґуб.) і містячи польський текст у нотці. Для дальшого тексту виписуємо варіянти обох пізнійших копій та зазначуємо ті місця, що в них пропущені, лишаючи без уваги ті місця, де в копіі Оссол. є повні вірші, а в обох иньших неповні. Правопись і інтерпункцію модернїзуємо.

Отець Негребецький.

Є село Негрибка, воно на Подолї;
Там двір є, церква, парахвіян доволї;

Нарід все достатний [1]), бідних було мало,
Усї [2]) жили як Бог казав, що кому ся стало.
А скоро у згоді [3]) жиють добрі люде,
То там при них [4]) і другим добре буде:
Добре для попа, добре для прислуги,
Котра не знає нї біди нї туги.
Дяк, паламарь гладкі, тільки піп бідняка:
Хоч [5]) не старий і розумний, трохи був гуляка.
Не душив копійку [6]), не міг доробити[сь].
Бо частенько і гульненько любив веселитись. [7])
Раз якось [8]) захотїлось йому погуляти,
А [9]) не було за що — деж тут гроший взяти?
От він у цїм горі дав собі таку раду [10]):
Скликав [11]) до себе цїлую громаду
Тай [12]) каже: „Браття, ви знаєте [13]) сами,
Що вже літ до [14]) двадцять, як тут жию [15]) з вами,
А яка з того користь і який пожиток?
Ніби ви [16]) не бідні, маєте й добиток,
Поля, ниви, садиби заможні,
Декотрі з вас живуть [17]) як вельможні —
А нїкому й доси не прийшло [18]) згадати,
Що й о спасенії душі треба подумати.
Треба старатись, як і другі [19]) люде,
Нехай як у них, так і у нас буде.
Чиж то [20]) конечне в Почаїв ходити,
Колиж такий само празник [21]) можна осьвятити
І у нас в Негребках [22]), який там буває?
Нехай же кожен із вас подумає [23]),
Щоб і Богу було мило і для вас всїх сладко:
Зберімо ся [24]) разом та зробімо складку —
Так, невелику, але і немалу,
Щоб у час добрий, щоб [25]) менї ся вдало [26])

---

[1]) С. Людий все достатних [2]) С. Всї [3]) П. у пригоді [4]) П. у них; дальші два рядки vac. [5]) С. Хоць [6]) П. Копійки [7]) С. веселитись [8]) П. як [9]) П. Тай [10]) С. Таку собі в тім горі дав він раду [11]) С. Зібрав [12]) С. І [13]) П. Братія, знаєте вже [14]) П. за [15]) П. живу я [16]) С. Щосьте [17]) С. vac. [18]) П. пришлось [19]) С. як другії [20]) П. Чи тож [21]) С. Коли й в Негребках [22]) С. Такий самий празник [23]) П. Так от подумайте, погадайте [24]) С. Зберіте ся [25]) П. vac. [26]) С. удало

З вашими грошима [1]), з просьбою [2]) моєю
Виробить на празник для вас [3]) привелею.
А я з благочинним і з всїма попами
І з біскупом лучче ще, як з вами
Знаком і дам раду, а як буде треба,
Я готов зайти аж [4]) до неба:
Знаю я і в небі
Таких, що услужать в церковній потребі".
Громада се вислухала [5]), погадала,
Сто злотих зібрала і попові дала [6]).
Піп палицю в руки взявши [7])
І гроші тії [8]) сховавши,
Уставши [9]) раненько помолив ся Богу
Тай [10]) рушив в дорогу.
Пройшло [11]) дві недїлї, громада чекає,
На усї дороги-попа [12]) виглядає.
Чекають [13]), виглядають і думають люде,
Що як ся піп верне [14]), в селї празник буде.
А піп за очима добре празникує,
Анї гадки за привелею, так там бенкетує!
По свойому як знає, гуляє [15]),
А [16]) скоро складки громадської не стає [17]),
Скоро до копійки з гроший так ізвів ся,
Аж четвертої недїлї [18]) заледве вернув ся.
І скликав громаду, а сївши [19]) на лаву,
Із свого посольства таку здав [її] справу [20]):

---

[1]) С. грішми [2]) С. а прозьбой [3]) С. нас [4]) П. То я зайду і [5]) С. дод. подумала [6]) С. і йому віддала [7]) С. у руки узявши [8]) П. Тії гроші гарненько [9]) С. Встав [10]) С. І [11]) С. Минуло [12]) П. На всї шляхи [13]) П. дод. попа [14]) П. як піп вернеть ся [15]) П. Знай по своєму гуляє [16]) П. що [17]) П. не стане [18]) С. До недїлї четвертої [19]) П. Вернувшись, сївши [20]) С. Таку свого посольства здав справу; П. склав справу. Замісь сих 60 рядків у Оссол. читаємо:

Powieść popa Nehrebeckiego.

Jest wieś Nehrebka, gdzie dziedzice sami
Często bywają ruskiemi popami.
Z tych jeden zostawszy w tym stanie,
Miał do gorzałki wielkie przywiązanie,
A zmarnowawszy swój majątek cały,
Gdy się sposoby pijaństwa przerwały,
Przyrzeka, że odtąd pić poprzestanie,

„Як тілько-м [1]) вийшов помолившись [2]) Богу
В наміреную до Рожиск [3]) дорогу,
Зараз мня [4]) здибав секретарь біскупа
І рече: „Яка то у вас мисль [5]) глупа,
Аби сто злотих на привилей [6]) стало!
Там сто червоних [7]), і то еще мало“.
Як менї зачав о всем толкувати,
Скілько то кому потреба оплати
„То в консісторії, также до печати,
Канцеляристам также треба дати.
А біскупові? Он не возьме мало.
Также [би] твоїх сто злотих достало!“ [8])
Я му вклонившись против его мови
Експлїкував ся на то тими слови [9]):
„Що народ [10]) бідний, ледво що зібрали
І тих сто злотих котори-мнї [11]) дали.
Маю я надїю, що ми не одкажуть,
І милосердность якую покажуть“.
Секретарь на то: „Добре говорити,
Але кождому треба їсти, жити.
З чогож би вони в консисторії жили,
Щоб милосердность на вас положили?
Милосердія нема, тілько в небі;

Ale ażeby mu parafijanie
Sto złotych składki dali do koszyka,
A on przywiley na praźnik uzyskać przyrzeka.
Przedkładaiąc im, że funduszu mało,
Wiele by potrzeb w cerkwi się zdało,
Że się swym trudem do tego przychyli,
Bylc pieniądze na expens złożyli.
Gdy parafian swoią mową skruszył,
Zabrał pieniądze i z domu wyruszył,
Wszystkie przepiwszy po niemałym czasie
Wrócił napowrót wymokły iak w kwasie.
Aby przed ludźmi zakrył swoią winę,
Taką za prawdę udaie przyczynę:

[1]) П. Скоромно вийшовши; С. Скоро-м но вийшов [2]) Осс. помолив ся [3]) П. В нареченную; П. і С. дорожеств дорогу [4]) П. мене [5]) С. і П. яка в тебе мисля [6]) С. Як же би тобі сто золотих; П. Чи то б тобі [7]) П. Коли сто червінців; С. Таки [8]) Отсих шістьох рядків анї у С. анї у П. нема [9]) С. Я на такі слова і по такій мові відказав єму: „Говоріть здорові!“ П. Я по такій речі [10]) С. і П. у нас нарід [11]) С. і П. що менї.

Тут кождий о свей думаєт потребі
Нема тут за чим довго пробувати,
Бо ся не можна чого сподївати".
Думаю собі: „Дурно я трудив ся
І на дорогу не мало стратив ся![1])
А знавши добре входи[2]) і до раю,
Якось я преце і там ся запхаю.[3])
Відти вже близше до неба дорога —
Вже аж [я] піду до самого Бога".[4])
Пустившись іду[5]) а все мановцями,
Проходжу лїси, поля, гори, ями[6]),
А все[7]), день і ніч через[8]) дві недїлї,
Преце-м зобачив[9]) рай ще о дві[10]) милї.
Там чисте поле окрите цьвітами,
І аж до раю нема жадної тами.[11])
Прийшовши під рай[12]), аж там стоять сходи,
По тих[13]) до неба заходять народи.
Не так ми[14]) скучно доти було[15]) іти,
Але на сходи як прийшло влазити[16]),
Так ми ся здало[17]), же їм нема конця:
Вони стояли єще[18]) висше слонця.
А щож робити, колим ся затрудив!
Міркую собі: „Я не буду блудив,
Піду з другими, а в небі знакомі,
Пустять мя, приймуть, не будуть лакомі,
Аби що дати, бо они в роскоши,
Не потребують уже наших гроший".[19])
Передомною ішов[20]) Німець з краю;
Запитали ся подлуґ обичаю[21]):
„Хто входить з сьвіта?"[22]) Німець рече: „Ich!"

---

[1]) Отсих 12 рядків у С. і П. нема [2]) С. Знаю я входи аж; П. знаю я ход [3]) С. якось я і туди запхаю; П. допхаю [4]) Сих двох рядків у С. і П. нема [5]) С і П. Іду я до раю [6]) С. Там такі гори, лїси й ями; П. бо там такі лїси, гори та ями [7]) С. vас. [8]) П. Аж через [9]) С. П. Забачив я [10]) С. П. за дві [11]) Сих двох рядків у С. і П. нема [12]) С. Прихожу я до раю; П. Доходжу до [13]) С. і П. По котрих [14]) С. і П. менї [15]) С. і П. страшно було на них [16]) С. і П. Як прийшло на них влїзати [17]) С. і П. Я думав [18]) С. А вони стоять отак іще; П. бо вони [19]) Отсих 6 рядків у С. і П. нема [20]) С. Коло мене ішов; П. Зо мною [21]) С. сьвятий Петро спитав по своєму звичаю [22]) С. П. „Хто там сходе з того сьвіта до неба?"

То сьвятий Петро подумав[1]), що мніх,
Тай пустив Німця в небо як на сьміх[2]).
Зараз відчинив для мене ворота,
І мене війти теж взяла охота[3]).
Зараз мя пізнав, що не по німецьки[4]):
„О, як ся маєш, отче Негребецький!“
Реку: „Здоров єм за благословенєм
І перед Богом Вашим ся вставленєм“.[5])
„Що тя до неба такого загнало?[6])
До нас приходит з того сьвіта мало“.[7])
„Велика,[8]) отче, церковна потреба
Змусила мене прийти[9]) аж до неба.
У нас єсть церков, але на публїку[10])
Жадного в року[11]) нема в ней празнику.
Люди убогі і я не богатий, —
Щоб який преце з того профіт мати.
Щож, в консисторії як нема оплати,
Трудно убогим аби-що вскурати.
Біскуп без гроший тоже не зарадит,
Також убогий з ними що порадит?
Поміркувавши, що там не до ладу,
Самого Бога буду просить взгляду“.[12])
„Щож, ти знакомий, не довго забавиш, —
Рекл менї Петро, — і все діло справиш“.[13])
[І] запросив мня до свого фільварку,[14])
Казав горілки налляти ми в чарку...
Там то роскошно всї живуть небяни!
Вони богаті, як на сьвітї пани.[15])
Тут ми до пізна [собі] учтували,
Аж поки всї в небі спати полягали.[16])

---

[1]) С. П. Сьв. П. не дочувши та думав [2]) Осс. сей рядок vac. [3]) С. П. сих двох рядків нема [4]) С. А мня як уздрив, тай пізнав: це не по німецьки; П. А мене... бо се [5]) Отсих двох рядків у С. і П. нема [6]) С. і П. замісь сього рядка мають два коротші: Щож це таке там у вас стало, Що тебе аж сюди до неба запхало; П. А що там у вас таке... загнало? [7]) П. і С. того рядка не мають [8]) С. дод. перед сим словом: А я реку; П. vac. [9]) С. і П. Загнала мене з того сьвіта [10]) С. і П. У нас церква на посьміху [11]) С. Нї жадного року [12]) Сих 8 рядків нема анї в С. анї в П. [13]) С. Тут довго не забавиш і се діло справиш; П. О, се діло тут не забавиш, скоро справиш [14]) В Осс. і С. сей рядок стоїть на другім місцї; П. Тай зазвав мене [15]) Сї два рядки в С. і П. vac. [16]) Сї два рядки в Осс. і С. vac.

По учтї Петро казав рано встати,
Аби ще Бога без дїла застати;
Бо як бим трафив на другую справу,
То мою просьбу вкинулиб під лаву;
Але так треба, абим я застав,
Як тілько рано аби Господь встав.[1])
І я там, доволї наївшись, напившись
Лїг спати під стропом, в солому зарившись.[2])
Аж на завтра будять мене й дають знати,
Що пора вже йти до Господньої хати.[3])
Там то весело у небесах [4]), братї!
Такі палаци, що хата на хатї!
А так сияе ясно, бо єсть сьвічок сила [5]),
Як коли б наша [6]) коршма загоріла [7]).
Іду в палаци, где боже мешканя —
Сьвята Параска просить на снїданя,
Сьвята Кулина табаков [8]) частує, —
Аж ми ся серце од всего [9]) радує.
Другі знакомі также запрашають,
Що душі мило, всего досить мають [10]).
А я ся спішу, щоб ся не спізнити, —
Потому прийду, тепер треба іти [11]).
Входжу пребувши всї небесні чати
Аж до передови богової кімнати [12]),
І виджу дверима, що в великій хатї [13])
Бог Отець [14]) сидить на злотім варстатї;
Син божий близько сидить [15]) на полицї
На дуже прекраснїй, богатій [16]) столицї;
Дух сьвятий ніби нїчого не знає,
Сидить на пецу [17]) і горох дзюбає.
Призвавши мня Бог закричав на слуги:

---

[1]) Сих 6 рядків у С. і П. нема [2]) Оссол. сих двох рядків нема; П. І я теж наївшись [3]) Сих двох рядків у Осс. нема; П. що треба йти; С. додає ще: Привелеї зиськати [4]) С. От живють у небесї; П. От живуть небесні браття [5]) С. і П.: А сьвічок сила! [6]) П. Тьфу! Коли б наша [7]) Отсї 4 рядки в С. і П. стоять по нашім [8]) Осс. табаку; С. і П. табакою [9]) С. і П. Аж ся дух і серце від того [10]) С. і П. усього додають [11]) Сих двох рядків у С. і П. нема [12]) Замісь сих двох рядків у С. і П.: Прихожу я до Господньої хати [13]) Сей рядок у С. і П. vac. [14]) С. Аж Господь Бог; П. Коли [15]) С сї два слова а П. перше з них vac. [16]) С. і П. се слово vac. [17]) С. собі на припічку; П. сидить на припічку.

„Може пождати єще який другий!
Чом Негребецкий стоїть за дверима?
Я го доглянув своїми очима[1]).
Чом не приступить і не скаже діло?
Я єго справу вислухаю мило“.
Тут я прескромно через поріг влажу[2]),
Як єму тілько діло моє скажу[3]),
Що я на празник привілею прошу
І ото[4]) просьбу од людий приношу[5]), —
„А[6]) на якогож ти хочеш сьвятого?
У мене знайдеш для тебе готово!“
Я ся одизвав, що на Михаіла
З сили небесной, альбо Гавриіла[7]).
Зараз Михаіл убравши ся в шати
І меч до боку припасав богатий;
На нїм холошнї[8]) тонкі, замшовії,
По всїх швах злотом облямованії;[9])
Куртка понсова[10]) з злотими ґудзами,
Шапка злоцїста з білими перами,
В жовтих чоботях[11]), крила як у пави,
Став перед Богом подлуґ свеї устави[12]).
Я ся здумівши при порозї стою:
А то архангел! Своюо красотою
Нас не пошпетит, будет оборона,
Которий єго возьмет за патрона![13])
„Ото, Михайле[14]), Негребецький просить[15]),
І ото просьбу[16]) од людий приносить[17]),
Аби на твоє імя написати
І привилеї їм на празник дати[18]).
Та — рече Господь, — як же тото[19]) буде?

---

[1]) Замісь сих 4 рядків у С. читаємо: А я стою за дверима, Аж Господь Бог доглянув мене своїми очима, І каже: Чогож то Н. стоїть за дверима? П. ...забачив... [2]) Осс. І запитав ся од первого разу; П. смиренно і [3]) С. Наче раб смиренних своє діло кажу; П. Наче раб смиренний [4]) П. такую [5]) С. сей рядок vac [6]) П. Добре, а [7]) С. П. А я реку: На Гавриіла, А по силї небесній на Михаіла [8]) С. і П. холоші [9]) С. і П. золотом лямованії [10]) С. і П. злотяна [11]) С. і П. жовті чоботи [12]) С. і П. по своїй уставі [13]) С. і П. сї 4 рядки vac. [14]) С. Михайло, — крикнув Бог, — чуєш; П. Угу, Михайло [15]) С. і П. про се [16]) С. такую; П. такеє діло [17]) С. і П. приносе [18]) Сих двох рядків у С. і П. нема [19]) С. Тільки як воно буде; П. Тількож слухай, якжеж се воно так.

Чи знають тебе тамтейшії [1]) люде?“
„Но — рекл Михаіл [2]) — пресьвятійший Боже,
Негребецький мня [3]) познакомить може.
Як тілько зачав правтину (?) учити —
Я его знаю, добре будем жити“.[4])
„Пиши, Михайле!“ — Він зараз за крило
Вхвативши живо, аж мня удивило,
Таке золоте перо витягнувши
І коло стола Господня ставувши,
Добув чичуги, став темперовати [5]),
Взяв лист [6]) паперу і зачав писати.
„Поки напишуть — Бог сказав [7]) маршалку, —
Негребецького возьміть до фільварку,
Прийміть за гостя, дайте му [8]) вигоду,
Бо він струджений [9]) з далекого ходу“.
Ввели мене в [10])-пекарню, сів я на припічку,
Дали мені їсти пшеничну паляничку,
І схаб свинячий упечений, тлустий [11]),
І поставили на мисці капусти [12]).
Так заїдаю [13]), аж не знаю годї,
Аж менї смалець тече по бородї,
А тії кости [14]) на землю скидаю,
І ангелики ними [15]) забавляю.
Тілько поївши дали менї знати,
Аби до Бога іти вже до хати, —
Галас зробив ся, бють бубни до трвоги,
І я ся підняв, хтїв стати на ноги...[16])
Щось загриміло [17]), ударили в дзвони, —

---

[1]) П. тамошнії [2]) С. А Михайло каже; П. vac. [3]) С. Таки мене Н.; П. Та мене Н. [4]) Замісь сих двох рядків у С. і П. стоїть лише: Нехай і так! За сим рядком у С. і П. йдуть рядки (всїх 8) відповідні до наших рядків 154—157 [5]) Замісь сих пятьох рядків у С. і П. читаємо:

„Пиши!“ крикнув Бог. Всї ся здивували,
Коло стола Господнього ставали.
Схвативши за крило, таке золоте перо витягнувши,
Зняв ножик з очкура, став темперувати.

[6]) С. і П. аркуш [7]) С. і П. крикнув [8]) С. і П. Дати йому всяку [9]) С. ся струдив; П. струдив ся [10]) С. Взяли мене у пекарню; П. на пекарню [11]) С. і П. І схаба свинячого впеченого тлусто [12]) С. Поставили менї з мискою капусту; П. миску з капустою [13]) С. Я так їм; П. Їм я [14]) С. і П. А кісточки [15]) С. І тим ангеликів; П. Тай тим [16]) Сих 4 рядків у С. і П. нема [17]) С. Аж чую; П. Коли се чую.

Шум ся, крик зробив: „Ну, до оборони!“[1])
Зараз ся збігли Турки і Татари,
Калмуки, Греки, Козаки, райтари[2]),
Збройне шаталанство,
Ляхи, Жиди і всяке поганство:
„Чорти з Люципером збирають ся,
І вже в небо впирають ся!“
І я до свого пірвав ся костура,
Гонив за чортом, не бачив, де дзюра, —
Як на ню трафив, так оба поспολу
Аж до земного полетіли долу.[3])
А привілеї при такій недолї
Там ся у Бога остали на столї...[4])
Шкода, панове громада, ~~того~~[5]) опустити,
Єще би треба до неба раз піти;[6])
Як бисте єще ми сто злотих дали,
То би на тую дорогу ми стали[7]).
Я вже з дороги не буду звертати,
Просто вже піду до Господньої хати,
Щоб таки раз той привелей дістати![8])

Досить глянути на розмір сеї вірші та на її мову й рими, густо пересипані польонїзмами, щоб зрозуміти, що автором її був якийсь український Поляк, що бажав забавити веселе товариство коштом українського попа. Тай основна тема вірші — гумористично підмальована мандрівка душпастиря до неба в справі його духовних овець, була розповсюджена на заходї і в літера-

[1]) С. і П. Крик, галас підняв ся з всякої сторони [2]) Сих двох рядків у С. і П. нема. [3]) В С. і П. по нашім рядку 233 йдуть рядки 230—231, а далї читаємо:

Тут з гори янголи, бояри,
Жиди, Ляхи, Татари,
Все небесне панство
І всяке поганство
Ну-ж на оборону! І я схвативши палюгу
Гонив ся за чортом, не вважав, що дюра
Була в небі глубока,
Що як зиркнеш, не побачиш і оком,
І отак-осьмо посполу
Летїли з чортом аж до земського долу.

[4]) Сї два рядки в С. і П. vac. [5]) С. Аж, миле братя, шкода; П. Алеж, братя. [6]) Сей рядок у С. і П. vac. [7]) Замісь сих двох рядків у С. і П.: Як би ще хоць раз сто злотих зложити! [8]) Остатнїх трьох рядків у Оссол. нема.

турі і в устах народа. Полишаючи собі на пізнійше детальний дослід про ґенезу та мандрівку сеї теми, якої корінє треба шукати аж у апокріфічних анокаліпсах із перших віків християнської ери та їх пізнійших паростях (в роді Візії сьв. Павла, мандрівки сьв. Патрикія і т. и.) пригадую тут прегарне оброблене анальоґічної теми в „Листах з мого млина“ Альфонса Доде в відомім нарисі „Видінє пароха з Кукуняна“. Доде покликаєть ся при кінці свого нариса на провансальського поета Руманіллю, від якого він запозичив сю тему, — видно, що в Провансї вона й доси популярна.

Гумористичне оповіданє о. Негребецького з российського Поділя перейшло до Галичини, де також держить ся в устах інтеліґенції. Перед кількома роками в кружках академічної молодіжи у Львові дуже інтересно оповідав се прозою д. Гулеюк, тілько тут о. Негребецький перехрещений на о. Здерківського і додано деякі нові комічні риси. За оповіданєм д. Гулеюка сей жарт списав д. Д. Сембратович і помістив у календарі „Сокола“ на 1893 р. *Іван Франко.*

Недруковані вірші Маркіяна Шашкевича.

В рукописнім відділї бібліотеки „Народного Дома“ у Львові знайдено недавно знова дещо з письменської спадщини Маркіяна Шашкевича. Се невеличка пачка поодиноких карток, три зшитки грубого сірого або жовтого паперу, — усе переховане в значній частинї досить гарно. Сю збірку мав в своїх руках Яков Головацький, поробив на деяких автоґрафах свої замітки що до хронольоґії твору та зі своїми паперами передав і Маркіянові твори згаданій бібліотеці[1]).

Маркіянова спадщина обіймає його вірші, чи то друковані, чи не друковані, крім того виписки, які поробив собі Шашкевич з староруських памяток (Руської Правди, Слова о полку Ігоря, договорів Греків з Русинами), переводи деяких уступів і граматичний коментар до тих памяток, цїлий текст „Псальмів Русланових“ та вкінці кільканайцять народнїх пісень. Дещо з того було друковане в Русалцї Днїстровій (переводи із Коро-

[1]) ВП. д. Ф. Свистунови, директорови „Бібліотеки Народного Дома“, складаю на сїм місци подяку за се, що позволив менї покористуватись сими рукописями Шашкевича.

ледворської рукописі: „Китиця“, „Олѣнь“, „Лишена“, „Зазуля“. Русалка Днѣстровая стр. 109—112), дещо надрукував Іван Головацький в Вінку (вірш: „До***“ та „Псалмы Руслановн“. Вѣнокъ ч. I, стр. 80 і 60—66), три вірші („Сын любимомꙋ отцꙋ“, „Вѣрна“ і „Туга“) появились в двох останніх числах „Вѣстник-а Народного Дома“ (р. 1905 ч. 4 і 5), а кілька ненадрукованих до тепер подаємо понизше в ориґіналї. Що до тих трох віршів Шашкевича, які надруковано в „Вѣстник-у“, скажемо, що вони далекі від ориґіналу. Редакція подала сї вірші, як каже „съ исправленіемъ правописанія“, одначе на жаль мусимо зазначити, що на сїм її роля не скінчила ся. Редакція змінила значну частину слів ориґіналу, змінила, правда незначно, в кількох місцях його текст, а коли додамо до того невірне віддане Шашкевичевої мови, зрозуміємо, що така публїкація не має великої вартости. Через то ми подаємо на ново сї Маркіянові вірші, а в нотках важнїйші ріжниці між ориґіналом і публїкацією „Вѣстника“.

Усї поезії Шашкевича, які публїкуємо, написані в однім часї, в 30-х роках мин. ст. На се наводить нас сам рукопис та нотка Головацького.

1.

Сын любимомꙋ отцꙋ.

Галка моѧ якъ бꙋйний весною вѣтрец
Зводит-ся, легкимъ крильцем злѣтає
Несе-сь сторонами в далечь де отец
Голꙋбонько сивий пробꙋває.

Живе в печали, Боже! колиб в радости
Вѣкъ тихо весело ємꙋ проживати
В гараздѣ, здоровлю[1]), в любой солодости
Цвѣтами щастѧ житье огортати.

Отче! ох отче! сли-ся менѣ придало
Дни житѧ твоєг(о) полином згірчити
Сли коли око Твоє жальом[2]) запало
Слим бꙋв нещасен серце закервлити[3]).

Редакція „Вѣстника“ надрукувала: [1]) здоровью, [2]) жалемъ, [3]) закервити.

Прости ми Отче, прости! бачь! я ся каю
Жальом[1]) серце бѣдне моє прозябає
Твои ноженьки сл'озами[2]) зливаю
Ах! прости синови най не загибає.

2.

Вѣрна.

Зашѹмѣла дѹбровонька листом[3]) зашѹмѣла
Затѹжила дѣвчинонька серцем[4]) затѹжила
Тѹжит нічкѹ тѹжит нічкѹ[5]) тѹжит и день бѣлий
Бо из війни за[6]) три роки не вертає милий.

На могилѣ верховинѣ милого спращала[7])
Бѣле личко цюловала[8]) слѣзми[9]) проводжала.
Не плач не плач ластівонько даст' Бог звоиовати[10])
Я до твоєи соколеньком прилечѹ хати.

Не плачь не плачь голѹбонько не плачь не жѹри-ся
Подай рѹчкѹ бѣленькѹю; до домѹ верни-ся.
Вдариў коник ѹ копита заздвониў[11]) станлями[12])
Лишила ся сирытонька[13]) з жѹрними гадками.

Вдариў коник ѹ копита на вѣтр пѹстиў гривѹ.
За лѣсами за горами лишиў чорнобривѹ.
Край дѹброви на горбочкѹ сипана[14]) могила
Там дѣвчина из зорями що день виходила.

Виходила из зорями стояла до ночи
Свои чорні за миленьким видивила очи,
Ой ходила ой бродила зимами лѣтами
Видоптала битѹ стежкѹ бѣлими ногами.

3.

Туга.

Крутий берег, по березѣ трава зелененька
Серед трави край берега калина червенька
Свое гиля буиненкое сумна в воду клонитъ
Свое листя дрібненькое по водоньцѣ ронитъ.

Скоро смеркне-сь голубь сивый сюда прилѣтае
Ничку гуде нарѣкае ранкомъ излиняе

---

[1]) жалемъ [2]) слезами [3]) первісно: дѹже, [4]) дѹже, в „Вѣстник-у": серцемъ; тамже: [5]) тужитъ другу, [6]) вже, [7]) пращала, [8]) цѣловала, [9]) слезами, [10]) своевати, [11]) справлено на зазвонив, [12]) місто станлями = стремя пор. Словар Желехівського т. II, стр. 914, в „Вѣстнику" стопнями, [13]) сиротонька, [14]) всыпана.

Нічку плаче, жалкуе ся рясні сльози[1]) ронитъ
На розсвѣтѣ излиняє в темні лѣси гонитъ.

На темніи лѣси гонитъ, тай зворами блудит
Тамъ горюе унивае, тяжко серцемъ нудит
Весна одна перецвила, минула и друга
Вже и третя засіяла, не минае туга.

И все голуб прилѣтае на гѣлѣ[2]) сѣдае
И головку к листьом[3]) тулитъ плаче и ридае:
Де злетѣла-сь голубонько сивенька, миленька
Щезла-сь сними, лишила ся година сумненька.

Нѣ тя мишлями змыслити, нѣ думкоў[4]) здумати,
Нѣ очами тя глянути, лиш згадкоў[5]) згадати
Свѣт ми мерзкій, нічка мила голублю ся съ тьмами
Мари дружба, лѣси хата, гоню за зморами.

А бодай вы лихі води в лугахъ заблудили
Що вы мою ясну зорю та під себе вбили.
Люта бы вас буря в мраку та дрібну розбила[6])
Тай дрібну мраку розбила, слѣду[7]) не лишила.

А бодай вас жаркимъ лѣтомъ дуга випивала
А зимою студѣнь[8]) люта на вѣк ледом стяла.
Ей ты водо ты быстрая, лиха розлучнице
Поган татар нехай гидке в тобѣ мые лице.
Щастье мое перебилось, доля вже минула
Мов ластівка скорокрила въ безвѣсти злинула[9]).

4.

Мысьаченько кругл̆околий закриў-сьа хмаройȣ;
Чи так тобы зо мноў льȣбо, йак меньı стобойȣ.

Ой лысами, берегами былі сньıгн спали,
Очи мойі сивенькійі слозоньки зальали.

Вихор дикий стȣдененький, лопотит гыльами
Тьажко тьажко момȣ серцьȣ зсȣмними гадками.

В „Вѣстнику" ч. 5 надруковано: [1]) слези, [2]) гилье, [3]) листямъ, [4]) думкой, [5]) сгадкой, [6]) „Дрôбну мраку тай розбила..." [7]) в скопках в оріґіналї: каплѣ, краплѣ, [8]) студень, [9]) над заголовком находить ся в рукописї такий чотиростих, перечеркнений Шашкевичем:

„На зеленѣй полонинѣ
Вода быстра протѣкае
Покрай воды край быстрои
Калинонька гѣльом мае".

Ой йак тьажко побратиме тверд камыінь глодати
Ой шче тьажче бездольномꙋ в свѣтѣ пробꙋвати.

В гробы сꙋмно, в гробы тихо, сꙋмрак стꙋдененькій
Ой йак льажу серед него, тогди йа шчасненькій[1]).

5.

Д у м к а.

Ты конику воронику що ты задумався
Цы ты коню голодненькій, цы ты утомив-ся.
— Нѣ я пане голодненькій нѣ я утомив-ся
Лешень мене ты сумуеш, що ты зажурив-ся
И поводы-сь опустив, головоньку звѣсив
Волосѣчко въ нелад пало, и шапочку погубив —
Не дивуй ся вороненькій минѣ молодому
День бѣленькій вже померк, темна нôчка запала
Через лѣси дороженько до миленькои хати
Через лѣси дороженька и то не одная
Дороженька далекая а нôчь темненькая
Не журися молоденькій ще я . . . .
. . . .

6.

З короледвôрскои рукописы.

Я г о д ы.

(дослôвный перевôд.)

Йде́ моя́ ми́ла на я́годы,
В зеле́ну.дубро́ву
За́драсну́ла о́строў те́рнеў
Бѣле́ньку нôжку
Не мо́же моя́ мыле́нька
На но́женьку ступи́ти.

Ах ты те́рне, острый терне
Прощо́сь бôль здѣла́ло
Про те будеш острый терне
З бору вы́метено.

Ожидай мя мила в тѣни
В зеленых корчиках
Ско́чу я на одній нозѣ
По коника мого
Мого бѣленького.

Коничок ся на долинѣ
В густій travѣ пасе́
Моя́ мыла в холодочцѣ
Милого ожидае.

Стала мила в дубровонцѣ
З тыха нарѣкати
„Ах що скаже моя мати?
Я нещасна роба!“

Все́ ми говорила мати
Стережися хлопцѣв
Про щобы ся их стерегчи

Коли они добри люды.

И приѣхав на конику
Яко снѣжо(к) бѣлим

[1]) бꙋдꙋ йа шча... (перечеркн. Шашк.).

Скочив с коня, ввязав на сук
З серебню узду.
Обня́в дѣвча́, тисне к серцю,
И цѣловав в уста;
И забула красна дѣва
В нозѣ бо̂лый терен.

Понизше написав Марк. чорнилом:

Миловали мыся
Голубляли мыся
Соненько на западѣ
„Поѣдь, мылый, борзо до дом,
Соненько нам зайде!“
Скочив живо на коника
Яко снѣжок бѣлого
І взяв миленьку на руки
І поѣхав до дом с нею.

7.

Жяворонок.

Поле дѣва коноплѣ
Ȣ паньским городѣ
Жяворонок питає-сь
Чомȣ жялостива
Якбим могла рада бȣти
Малый жяворонче
Милого ми відвели
На [1]) камѣнний го́род
Кобим я пѣрце мала
Листец бим писала
Ти малий жяворонче
Тибись с ним полетѣў
Анѣ пѣрця нѣ болонки
Щоб листец писати
Поздоровь милого пѣньом,
Що тут горем нию.

Подав *Іван Созанський.*

[1]) первісно ȣ.

Наукова хроніка.

Етноґрафія в часописях за рік 1903.

(Докінченнє). *)

Hessische Blätter für Volkskunde v. A. Strack. B. II. Leipzig 1903, с. 248+182.

Нова етноґрафічна часопись, про яку ми згадували в попереднім огляді, не завела покладаних надій і зазначила свій поступ цілим рядом гарних статей. Деякі з них зачіпають важні методольоґічні питаня і кидають сьвітло на важнійші проблєми з обсягу етноґрафії. Вони будуть обговорені в огляді літератури за р. 1903—1904 (Dr. Hoffmann-Krayer — Naturgesetz im Volksleben? A. Strack, Das Einzelne und das Volk, R. Petsch, Volksdichtung u. volkstümliches Denken). Иньші не меньше цікаві, доторкають житя і бутя німецького народу широко використовуючи етноґрафію иньших народів.

Проф. R. Wünsch займаєть ся порівнанєм грецьких і ґерманських вірувань. На основі знаних студій дає він начерк грецьких поглядів на душу і на духів і зіставляє з ними важнійші німецькі повіря, що виказують нераз надзвичайну схожість. Автор вияснює се, приймаючи, що і грецькі і німецькі віруваня розвинули ся незалежно від себе з тих самих основних думок примітивного народу (с. 177—192). D. Haupt розбирає звичай т. зв. Kümmelklappen і Pfefferreiben в Росдорфі коло Дармштадту; звичай бити різками під час сьвят, що там заховав ся, звязаний, як виказує автор з вірою в животворну силу прута, про що находимо близші дані в звісній книжці Mannhardt'a „Wald u. Feldkulte" 1875, с. 251 і д. Друга замітка тогож автора займаєть ся обговоренєм місцевого переказу про камінь з сира в A'Leihgestern. O. Schulte умістив дві дуже цікаві розвідки: в першій з них стара-

*) Див. Записки т. LXIV.

єть ся він виказати по чім пізнає селянин з Фоґельберґу істноване Бога і його діла (с. 1—23); в другій виказує велике значінє сходин підчас пряденя (Die Spinnstube im Vogelsberge, 101—127) і описує усї дотичні звичаї. Гунзінґер подає спомини з перед 50 літ з селянського житя (с. 211—221) в двох окремих статях. L. Dietrich містить „Mitteilungen aus Königer Gültbüchern, Haberegistern u. Bürgermeisterrechnungen", a W. Diehl витяги з Меморіялу Мартіна Вальтера (1599—1620). Проф. Вінш оголошує сонник по місяци з рукописи 9 століття і замовлюванє від трясавиці, з річевими замітками. Dietrich займаеть ся також оденвальдською лексікою від 15 до 18 століття. З сирового матеріялу оголошено тільки загадки з Фоґельсберґ, з рукописної спадщини по однім чеськім сьвященику. До річника доданий дуже богатий огляд часописей за рік 1902, зложений спільними силами кількох учених.

Revue des traditions populaires, T. XVIII. Paris 1903, с. 616. До України нема нїчого. Зрештою дуже богатий матеріял, по більшій части в давнїйше зачатих збірках. До славянської етноґрафії належить статя М. Рибака „Traditions et coutumes chez les Tchécho-Slaves: De l' Avant à Pâques, II. Du nouvel au à Pâques. (с. 83 і д. і 319 і д.).

Folk-Lore, Volum. XIV. 1903, London 1903, op. 485, не приносить також нїчого для України. Зі статей важні слїдуючі: A. Lang „Notes an Ballad Origins", E. Sidney-Hartland „The voice of the Stone of Destiny" (28—60) і F. Elworthy „A Solution of the Gorgon Myth" (с. 260—91). Крім того уміщено між більшими розвідками: Henri A. Junod „Кілька фолькльорних заміток про Ba-Thonga" (с. 116—124), Atkison про народи тубильчі Нової Каледонії, A. Cook і A. Janet Peggs про тубильців з Зах. Австралїї з над Roebuck-Bay (324—367) і Macdonald „Old World Survivals in Ross-Shire" (368—384). В відділї бібліоґрафії находимо критику Nutta на працї Веселовського „Die Frage über d. Heimath d. Gral-legende" і Staerk'a „Über den Ursprung der Grall", і на Abboth'a: Macedonian Folklore" (W. Rouse).

Archivio perlo studio delle tradizioni popolari Rivista trimestrale diretta da G. Pitrè e S. Salomone-Marino. Volume XX i XXI. Palermo-Torino, 1901—1902 (c. 573+574).

Тепер удало ся менї дістати два останнї томи сеї цїнної часописи, тому хочу доповнити давнїйший огляд за р. 1900—1902.

Архів містить дуже ріжнородний і богатий матеріял, не обмежуючись границями Італїї (пр. статї Бедукі про африканські повіря і пересуди, статя Кармі про Пасийні драми в Обераммерґав і и.),: головно одначе присьвячений розслїдам рідної етноґрафії. Мій реферат мусїв би

значно розрости ся, коли-б менї прийшло ся згадати принайменьше по заголовкам уміщені статї і замітки, між якими значна часть припадає на оголошуванє сирого матеріялу. Тому обмежу ся лише до важнїйших праць. Збірки новель, оповідань і леґенд займають в збірцї найбільше місця. Амальфі оголошує 18 оповідань з Салєрно з численними паралєлями, Дж. Крочіоні 6 оповідань з Каністро; А. Іве публїкує продовженє своїх записів (IV—XVII). Леґенди подає Дж. Кальвія, Р. Маріні і Саль Ракуля. На увагу заслугує велика збірка Дж. А. Борджезе про великанів і вужів і складана праця кількох учених „Impronte meravigliose in Italia“ (Слїди чуд в Італії) Ч. 118—190. Фацеціями займають ся Санфіліппо, Амальфі і Кальвія. Повіря і забобони заступлені також богато: особливо богата збірка Маріна про духів і демонів (I—XV) і Ракулї про сицилійські молитви в Барцельонї. Згадаю іще статю Пітре „Il paternostro di S. Giuliano“ (XX). Звичаї сьвяточні описані в статї М. Пітре „Le feste di S. Rosalia in Palermo e dell' Assunta in Messina“. Піснї найшли досить збирачів. Найлїпша і найбогатша змістом збірка А. Іве „Canti popolari in Veglioto Odierno“ (XXI), де оголошено кількадесять довших і коротших пісень всїлякого змісту. В роздїлї шестім і семім уміщено 13 баляд і романц, одначе між ними анї одної нової піснї. Звертаю увагу на пісню під ч. 9 „L' anello caduto nel mare“, якої розбором займав ся C. Nigra в своїй великій і цїнній збірцї „Canti popolare del Piemonti“. Вона підходить дуже близько до цїлого циклю славянських баляд про виловлюванє утопленого перстеня. З иньших баляд стрічаємо тут також „Сузанну“, „Convegno notturno“ і „La bella Margherita“ розслїджені і порівнані у Нїґри. Крім збірки Іве маємо ще меньші причинки Троттера, Баллядора і и. Діточі піснї з Бельґії оголошує Colson. Крім того уміщено ряд студій про герби і приповідки.

Українцям не присьвячено нїякої спеціяльної замітки. До Росиї належать дві малесенькі замітки „Usi e superstizioni nelle scude“ і „Про один великодний звичай“. Полуднево-славянську етноґрафію заступає В. Вулєтіч-Вукасовіч, який подав кілька статей, про чарівницї (Vjestice presso gli Slavi meridionali XX), про „Bugarilije, ovvero Narikace presso g. Sl. m.“ (XX) і про прикраси у полудневих Славян. Тут належить також статя Massaro про болгарські герби в Новарі.

Mittheilungen der Schlesischen Geselschaft f. V lkskunde hrg. v. Th. Siebs. Breslau 1903, Heft I—V, с. 86.

Крім дрібнїйших заміток і матеріялів Wahner'a про потопельника в горішнім Шлезку находимо 3 більші розвідки, Siebsa про по-

цілунок і „Zur Rübezahlforschung“ і Zacher'a „Rübezahl und seine Verwandschaft“. В першій з них зібрано порівнуючий матеріял про розширенє поцілунка, його „роди“ і назви. В розвідції Цахера доказує ся, що постать рібецала занесли гірняки з Гарцу в середновічних часах і на початку нових часів і подаєть ся історію поглядів на основі старих творів.

Schweizerisches Archiv f. Volkskunde... v. E. Hoffmann-Krayer u. J. Jeanjaquet. VII Jahrg. Zürich 1903 стр. 319.

A. Rossat оголошує продовженє „Chants patois jurassiens“ (ч. 154—208), в якім зібрано сатиричні пісні. Німецьку збірку віршів і пісень дає Е. Фінкенгофер з Ентлебух (269—294). У нього знаходимо гарний матеріял діточих римів. Між піснями стрічаємо також варіянт пісні: Хлопець вислужив собі по черзі курку, когута, вівцю — а вкінци жінку, що знана загально чи не в усіх славяньських народів. Се наша „зажурив ся чоловік — як на сьвіті жити, купив собі курочку, щоб ся не журити“. Цікавий і ріжнородний матеріял находимо в розвідції F. W. Sprecher'a „Volkskundliches aus dem Taminathal“ (с. 143—159 і 210—224). В першій частині говорить ся про народній календар, про звичаї, обряди і віруваня. Дітий не приносить, як деінде, бузько, лише сам батько „vum Poppalistei“ т. є з великого, покритого мохом каміня, що лежить недалеко оселї. Сей погляд стрічаєть ся загально в Швайцарії (пор. Ploss, Das Kind. I B. 2 Auflage, 1882 стр. 8) і правдоподібно стоїть в звязи з гористим тереном. Знаємо про нього також з околиць чеських. Зрештою далеко частїйше подибуєть ся погляд, що діти походять з багон, з рік, з кирниць і взагалї з води і що їх приносить бузько, заяць, кавка (пр. у Чехів) і т. д. Згадуваний в розвідції пир по хрестї повтаряєть ся у богатьох народів м. и. і у нас та у Білорусинів. Звичайно дають на нїм їсти кашу. Про похорони говорить автор дуже мало: виглядає з опису, що Швайцарці беруть се з релїґійного лише становища. Осібний розділ присьвячений забавам. Найприємнїйші забави — санкованє і стрілянє. До недавна знали іще забаву, звану „Raffla“. Хлопці ходили в великий тиждень по селу і калатали деревляним калаталом. У нас задержав ся той самий звичай, тільки, що калатанє не тягне ся цілий тиждень. Місто калатал уживають також патиків і бють ними по парканах і плотах. В лїтї займають ся хлопції робленєм дудок і свиставок: особливо улюблені свиставки з стебел. На першого цьвітня обдурюють себе взаїмно і старші і діти: обдурений називаєть ся тут „Hornibock“ або „Merzafühli“. З иньших забав дуже розширені танції, хованка і „Ringschlaha“ т. є наша „пилка“, „мяч“. Парубки мають свої брацтва і тримають ся усюди купи. Залицянє до дївчат зачинаєть ся скоро і має назву „z' Stubati“ або „z' Hingertgu“. Хлопції відвідують

дївчата вечерами і ночію і перебувають з ними і до рана. Для відвідин є одначе свої днї: тільки в неділї і четверги можна сьміло приходити; в понеділок ходять лише „лихі“, в вівторок „вдівцї“, в середу „хлопцї“, а в пятницю всілякі „ледащо“. Сьв. Миколу сьвяткуєть ся, як і деінде: тодї дістають дїти дарунки і різки. На Різдво приносять „Christkindlein“, а на Новий рік ходять „anwünschen“ — щедрувати. В запусти перебирають ся хлопцї в жіночу одїж і потягають, кого побачать, сажою. Пасії грають ся рідше, хоч істнують. Важні днї в селї становлять іще празник і день ломаня конопель. В другій частинї змальоване і представлене житє селянина в дома і в лїсї, при роботї і при відпочинку. Головне занятє є розуміеть ся пастирство. Автор описує дуже докладно житє на полонинах і плеканє худоби а дальше спосіб вироблюваня цегол і льосованє дерева.

Звісний етноґраф G. Züricher подає до спілки з M. Reinhard'ом „Allerhand Aberglauben aus dem Kanton Bern“ (131—142). З 126 кусників заслугував би не один на увагу. Так пр. новонароджену дитину обвивають в сорочку батька, щоби була сильна. Коли молоді йдуть до церкви, то кожде з них стараєть ся скорше переступити поріг, бо се запевнює пановане в дома. Коли зьвізда спадає з неба, то усе сповнить ся, що хто собі задумає: так само, коли дві особи нараз вимовлять одно і те саме слово. У нас кажуть тодї — правду каже. Як пес виє, буде огонь, або хтось умре. Рук на охрест не можна подавати, а так само вставати лївою ногою з ліжка. Любов ворожать з цьвітів, обриваючи по одному листкови. Смерть заповідає, коли пукне шиба або який небудь знаряд.

З иньших статей заслугує на увагу збірка листів з початку XVIII столїтя, що відносять ся до копаня скарбів, оголошена Hoffmann-Krayer'ом (с. 1—22. J. Focke дає звістку про рахунки за молоко, виставлювані а радше вирізувані на дереві (с. 36—42). A. Küchler оголошує рецепту д-ра Єннера († 1786), де містить ся богато забобонів. Hoffmann-Krayer записує новий варіянт дїточої пісні про Наполєона (с. 58). Він же пише про „Neujahrsfeier im alten Basel u. Verwandtes“ (с. 102—130). Статя дуже цїнна, бо дає не лише опис звичаїв, але також їх минувшість, і евентуально жерела. Між иньшим обговорені тут такі звичаї: 1) сьвяточні обходи підчас сьвят, колядованє і перебиранє, 2) щедрованє, 3) пуканє до дверий (т. зв. bochseln), 4) перебиранє в жіночу одїж, в зьвірята і т. д., 5) „Bischöfe u. Könige machen“ (с. є перебиранє в епископів і королїв і звязаний з тим обряд), 6) сходини в цехових покоях (тепер не істнує), 7) даванє дарунків на сьвята. Автор вказує усюди на старі жерела і доказує, що усе те стоїть в звязи з римськими Сатурналїями і римськими Календами і не має нїчого

спільного з ґерманськими богами. При тім подає автор історію наших сьвят. В додатку (с. 187—209) оголошує автор старі звістки, що відносять ся до Сатурналій і Календ, починаючи роком 230 і кінчаючи XV столітєм.

Праця Г. К—а заслугує на те, щоб на ню звернути близшу увагу.

Крім того матеріялу, про який я згадав, уміщено іще в часописи богато дрібних заміток (пр. Von fünf Leiden Mariae), француську статю A. Dancourt'a „Traditions populaires jurassienes“ і бібліоґрафію видавництв за рік 1902.

Das deutsche Volkslied. Zeitschrift f. seine Kenntniss und Pflege — v. Dr. J. Pommer, Fr. Fr. Kohl und K. Kronfuss. 1903. Пятий річник. Відень, стр. 180.

Дуже трудно здавати справоздане з сеї симпатичної часописи; тілько статей і заміток, тілько нових і оріґінальних гадок, що годї вичерпати цїлий зміст і не поминути нїчого важнійшого. Побіч тексту заслугували б на увагу і самі піснї, оголошувані в кождім числї в великій скількости і порівнаня мельодій. Щоби не розширювати занадто рамок мого реферату, мушу обмежити ся лише до більших розвідок і найцікавійших заміток а усіх, що займають ся народною музикою або музикою взагалї відсилаю до самої часописи.

Найбільше розвідок вийшло з під пера д-ра Поммера, знаного знавця німецької піснї, знаного між иньшим з виданя двох гарних збірок альпейських йодлєрів, і з рухливої дїяльности в справі розширеня знаня народних пісень і про народні піснї. Пісня не є на те, щоби плїснїла в книжках, лише, щоби її співали, каже він в статї „Meine Ansicht vom Satze deutscher, namentlich älplerischer Volkslieder“. „Не співані піснї можна назвати хиба на пів піснями або навіть не давати їм і тої назви“ повтаряє він за Вільмаром і заохочує до плеканя і студіованя народної піснї і музики. Народна пісня має також свою історію і свою форму, так, як і творчість осьвічених верств. Нарід розвиває її на свій спосіб і має на ню свій власний погляд. Милить ся дуже сей, хто відказує простому селянинови здібности і почутя до музики і співу. І сей простий селянин відчуває при співі певне вдоволене, і він має свої вимоги і свій власний смак, який не завсїди відбігає від наших пересічних поглядів і годить ся дуже часто з тими критеріями, які нераз по довгих доводженях і мудрованях ставлять теоретики музики. Поммер наводить богато цікавих прикладів про сей простий смак неосьвіченого чоловіка (в статї: „Das Bewusst — Kunstmässige in der Volksmusik“) і розслїджує близшу технїку співу. Показуєть ся, що стирийські селяни уміють не лише співати одним голосом: у них знають і співанє на два, три, пять і більше голосів; знають всілякі способи співаня і на усе мають своє спеціяльне

технічне означенє. При тім не стоїть пісня ніколи, як то кажуть, на однім місци. І вона зміняєть ся так, як і текст пісень і тому не можна занадто пересуджувати незмінність народних мельодій. Дуже яркий примір тої появи подав F. F. Kohl в статї „Das Alpbacher Almlied und seine Abarten“, збираючи дуже відмінні варіянти одної мельодії. Автор зовсїм справедливо каже: „Ein Volkslied darf nicht als etwas Starres aufgefasst werden, es befindet sich in fortdauernder Umgestaltung der Weise und Worte, ein vielblütiger Zweig am Baume des Volksgesanges“ (с. 52). До того ще кождий нарід має свій специяльний смак і перемінює відповідно до нього пісню. Музика і спів кождого народу має в собі щось окреме. H. v. Holzogen звертає пр. увагу на деякі прикмети фінської музики і співу, де ритміка цїлком своєрідна. Годить ся тут запримітити, що і у Фінів подибуєть ся т. зв. припів або рефрен, співаний без слів, який стрічаєть ся мабуть, чи не усюди. Подібно, як у нас „ту ру ру ру ру“ або „ой ту руду, руду, руду“ і т. д. виспівують там „tunlan tei“ або „Hei, tunlia tunlia téi“ (с. 25) з наголосом на першім звуцї. У Німцїв стрічаємо ся з тим в йодлєрах пр. dara-darä-dari-darei-hadl-a (с. 23). Народня пісня змінюєть ся також і що до мови. Тому не належить занедбувати — як згадуєть ся на стр. 30 — діялектольоґії; варта тільки додати, що так, як в музицї, треба і тут свій предмет розуміти.

Часопись містила радо і сирий матеріял. Так уміщено в нїй невеличну збірку A. Воррешa з полудневої Моравії („Überreste deutschen Volksgesanges in Oberfröschen) і К. Кронфуса з Сальцкаммерґут („Geistliche Volkslieder aus S.“). Віденський етноґраф E. K. Blümml подає цікаву історію одної тепер дуже популярної пісні, знаної під заголовком „Wilhelmine“. Пісню сю мав уложити віденський поет Рачкі з кінцем XVIII століття. Так принайменьше подає Böhme. Нинї вона розширена по цїлій Німеччинї і Австрії. Автор додає кілька нових варіянтів. З дрібних заміток згадаю дискусію з нагоди дїточої пісні „Kinnewinne-winnchen“, оголошеної Поммером. З більших статей друковано іще в тім річнику продовженє праці небіщика F. Ditfurth'а „Poesie alten deutschen, noch jetzt fortbestehenden Volksglaubens, besonders in Bezug auf Brauch und Sitte“, в якім зібрано дуже ріжнородний матеріял.

До того розділу долучую і Archiv für Religionswissenschaft hrg. v. Dr. Th. Achelis. VI Band. Tübingen u. Leipzig, 1903, с. VIII+376.

Ю. Полївка доповнює цїнним матеріялом працю Карловича про ґерманські елементи в славянськім мітї і в звичаях що до підмінюваня дїтий чарівницями, богинями і дїдьками („Slawische Sagen vom Wech-

selbalg" с. 151—162). Автор виходить з німецьких верзій, зібраних в головній части і зіставлених у Ґріма і порівнує з ними славянські, починаючи від Чехів а скінчивши на Українцях, Білорусинах і Москалях. Найчистійша форма доховала ся у Чехів; тут виступає з цілою ясністю мотив про варенє води в лупинах з яєць. Чим дальше на схід, тим більше затрачували ся основні елєменти: слабі сліди найхарактеристичнійшого мотиву про яєчні лупинки подибуэмо іще в двох польських переказах і в однім білоруськім, деінде шукаємо вже його надармо. Взагалї знана віра в підмінюванє тільки у Чехів, Поляків, Лужичан, Литовців і північно-східних Славян. (Україн. паралелї: Чуб. Труд. I. 140, 195, Nowosielski, Lud. ukr. II, 160. Kolberg, Pokucie III, 100).

Найбільше статей дотикає релїґійних поглядів, званих давнійше мітичними і до самого розвитку релїґії. Ernst Böken старається подати нове обясненє потопу. (Die Sintflutsage. Versuch einer neuen Erklärung, 1—61, 97—150). Автор не годить ся на гадку Андре, що „оповіданє" про потоп повстало самостійно у всіляких народів з оглядом на подібні місцеві катастрофи і противить ся поглядови, що воно могло розширити ся через запозиченє. На його гадку не мають верзії про потоп нічого спільного з потопом; се лише поетичний образ, що спочиває на колишнїй вірі в культ сонця і місяця. Сей культ був знаний в правітчинї усїх народів і тому усї майже народи доховали його у себе. Про запозичуванє і т. д. не можна тут ніяк говорити. На попертє своєї гадки наводить автор численні арґументи і збирає увесь знаний матеріял. A. Zillessen трактує про старий і новий Ексодус. J. Dahse висказує деякі сумніви що до вихідної точки нинїшної критики Пятикнижія.

З більших розвідок важна іще статя Gr. v. Glasenapp. „Das qualitative und das quantitative Element in Kultus" (с. 201—232). Автор видить в кождім культї два чинники: квалїтативний, що відносить ся до самого змісту, до форми віри, і квантитативний, який показуєть ся в ужитю певного запасу часу, сили, болю і пожертвовання. Відповідно до того подїлу розслїджує кроваві жертви у всіляких народів. Між меньшими замітками варті уваги дві статї J. Negelein'а про „Bluten der Bäume im indischen Altertum (246—7) і „Pferdeschwanz als Fliegenwedel" (с. 247—8). Крім того подає Husing замітки про міт Етана а Negelein про жерело поглядів індийських про вандрівку душі.

4. Фолькльорні часописи поодиноких провінций.

Крім висше обговорених провінціональних орґанів, які не вяжуть ся територияльними, границями виходять іще часописи, обмежені на певну територію.

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, B. IV, Heft 2, Prag 1903, містить працю Alois'a John'a: Oberlohma. Geschichte und Volkskunde eines egerländer Dorfes (с. 1—145). H. 1. Jul. Sippen Hausbaustudien in einer Kleinstadt (Braunau in Böhmen).

Blätter f. pommern. Volkskunde перестали виходити.

Unser Egerland. Blätter f. Egerländer Volkskunde. VII Jhrg. N. 1—6, с. 60 4°.

A. John, редактор часописи зачіпає у вступній статї першого числа важне питанє, чи не належало-б завести етноґрафію до шкільної науки, і вказує на усї користи, які би молодїж віднесла з нової науки. Сей клич лунає тепер що раз частїйше: проф. Кайндль підносить його також горячо в своїй „Volkskunde". В иньшій статї подає редактор розвій плуга: між матеріялами находимо 4 піснї оголошені ним з старої рукописної збірки.

Й. Черни робить замітки про піснї хебської териториї, де ще не загинув давний пісенний репертуар і хоче звернути пильнїйшу увагу на мельодиї. Гадки піднощені автором заслугують на поперте, тільки на кінцеві виводи про гармонїзоване можна би не вповнї згодити ся. Цитат з Гердера, який автор взяв звідки инде, не приходить цїлком у Гердера, лише у Фільмара. В „малих звістках" подано кілька дрібнїйших матеріялів прим. про Wünschelrute, Leichenbretter і т. д.

20. Das östliche Deutschböhmen. Deutsche Volkskunde aus d. ö. B. von Dr. E. Langer, 1903. Heft I—IV с. 295.

Богато сьвіжого матеріялу. В продовженю переказів з німецького сходу подано 16 дальших кусників (IV, 26 - 41), в яких переважають оповіданя про їздців без голови і нічних та лїсових стрільцїв. Нові піснї дають також продовжене давнїйших збірок. (Steckener, V. l. N. 24—29, Kirchweih L. N. 15—23, Volksthümliche Kirchweih — Dichtung N. 11—12). На ново прибув лише відділ про дїточі піснї, вартий більшої уваги. Автор, правдоподібно сам редактор зібрав в сїм томі кільканайцять колисанок і видав їх з цїлим научним апаратом, порівнуючи їх з уже записаними, наводячи варіянти і подаючи річеві поясненя. Збірка, в якій наведено усюди мельодиї, попереджена коротким вступом про дїточі піснї взагалї і про колисанки. Як видно з передмови, є се лише перша частина зібраного матеріялу. Весїльним звичаям присьвячені дві статї: „Alte Hochzeitsgebräuche (Braunau)" і „Hochzeitsgebräuche und Gespräche der deutschen Sprachinsel Stecken-Iglau".

Mittheilungen und Umfragen zur bayerischen Volkskunde, 1903, Heft I–IV, IX J., містить статї про забобони в Лемберґ 1674 р., про празник і про казки взагалї.

Archiv f. Landes- und Volkskunde der Provinz Sachsen nebst angrenzenden Landsteilen, hrg. v. A. Kirchhoff, 12 J., 1902, Halle c. 184, містить статю H. Hertzberg'a, Deutsch-sorbische Kulturzustände.

Rogasener — Familienblatt, не міг я дістати.

Тут долучую часопись Mitt. d. nordböhmischen Exkursionsklubs; річ. 26 і 27 містить дуже богато фолькльорного матеріялу. Задля короткости заміток не можу близше розбирати змісту. Статей загального змісту нема.

5. *Часописи територіяльні* (Landeskunde), *історичні* і и. подібного змісту.

Wissenschaftliche Mitt. aus Bosnien, яких послїдний том (VIII) вийшов за р. 1901, появили ся доперва в 1905 р. за р. 1904 і будуть відтак обговорені.

Korespondenzblatt d. V. f. Siebenbürg. Landeskunde.

Z. d. deut. Ver. f. d. Geschichte Mährens u. Schlesiens, 7 Jhr. H. 3/4, містить статю Бухберґера: Aus der Kurutzenzeit „Ein Klagelied über den Todesfall des Räubers Murasch".

Тут будуть надалї обговорювані часописи, як Argo, Carinthia і т. и., уміщувані до тепер в антропольоґічнім відділї.

Часописи попереднього етноґр. огляду під числами 8, 10—17 не містять нїчого цікавійшого, або були менї поки що непристунні (прим. ч. 16 і 17).

6. *Часописи історично-лїтературні і фільольоґічні (та педаґоґічні).*

Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur hrg. v. E. Schroeder und Gustav Roethe. 46. Band (34) Berlin 1902.

Часопись приносить звичайно дуже богато розвідок, що доторкають поодиноких мотивів старшої нїмецької лїтератури. Рамки реферата і його цїль не позволяють менї запускати ся в детайльнїйший розбір. Тому наведу лише заголовки статей, що входять в обсяг етноґрафії в найширшім розумінню сього понятя.

Matthaei: Die bairische Hunnensage in ihrem Verhältniss zur Amelungen- und Nibelungensage (1—60) (приймає істноване баварського циклю). Schönbach: Zur Geschichte der mhd. Lyrik (c. 93—101), (виїмки з проповідий; в однїй розріжнюють ся пять родів пісень: 1) Taglied, quem cantant vigiles, 2) Loblied, quem cantant ioculatores, 3) Chlaglied, qui in morte principum bonorum canitur, 4) Minlied, quem cantant iuvenes, per hunc amorem suum exprimentes,

5) Leticie, quem cantant corizantes, per hunc se alterutrum ad leticiam provocantes. Stickelberger: Zum Lied und zum Volksbuch von Herzog Ernst (c. 101—112), (опис і оцїнка старого друку). Grienberger: Die nordischen Völker bei Jordanes (c. 128—168) фільольоґічно критичні поясненя і обясненя імен). Rieger: Vorrede zu Parzival (175—181). Heusler: Dialog in der altgerm. erzählenden Dichtung (c. 189—284). Schlecht: Regensburger Augensegen des XI Jhr. (303—305), (надруковано і пояснено). Much: Der Sagenstoff der Grimnismal. (309—229). A. Waas: Quellen des Bonerius (з вказівками про збірку Étienne de Bourbon).

Anzeiger f. d. A. u. d. L. hrg. v. E. Schr. u. G. R. 28 Band. Berlin 1902, c. 391, містить рецензії на новійші виданя і праці, м. и. на Bremer'a: Ethnographie der germanischen Stämme, Dähnhardt'a: Heimatsklänge aus deut. Gauen, Frömmel'a: Kinderreime, lieder u. spiele, Grüner'a: Sitten u. Gebräuche der Egerländer, Zielinski'oro: Die Behandlung gleichzeitiger Ereignisse im antiken Epos і т. д.

Euphorion. Zeitschrift für Literaturgeschichte herausgegeben von A. Sauer. X Band, 1903. Leipzig u. Wien, c. X+873.

Крім статей, які дуже часто входять в обсяг етноґрафії, уміщує що року дуже докладну бібліоґрафію часописий і книжок. Відділ етноґрафічний провадить A. Hauffen. Зі статей з 10 річника обходять нас близше тільки замітки A. Kopp'a про деякі пісні (Freien ist kein Pferdekauf, Das Lied vom Häher і т. д.). Дальший інтерес представляють розвідки R. Riemann'a „Bodmers Rache der Schwester" (про відносини сього твору до Нїбелюнґів), B. Ганса „Die Quellen und historischen Grundlagen von Arnims „Kronenwächtern" (де деякі культурно-історичні замітки) і продовжене довшої праці A. Thielo про „Nordland" і „Romanzen und Historien" Страхвіца (N. 18—24). Особливо послїдня стата містить богато заміток про деякі перекази, новелї, анекдоти і пісні. (Mäalstromsage, Pharao, Hilde, Crillon, Hie Welf [до леґенди про сплячого короля], Der Elfenring, Nun grüsse dich Gott, Frau Minne). Згадаю іще, що A. Розенбавм подає доповненя до „Grundriss v. Goedeke". В бібліоґрафії обговорена між иньшим дуже прихильно книжка Lohre „Vom Percy zum Wunderhorn" i Krauss'a „Böhmens alte Geschichte in der deut. Literatur" (Krejči).

Zeitschrift für deutsche Philologie. Begründet von J. Zacher, hrg. v. Hugo Gering und Fr. Kauffmann. 35 Band. Halle a. S. 1903, c. IV+576.

A. L. Stiefel містить статю „Zu den Quellen des Kaufringers"

(с. 492—506), в якій полємізує з К. Euling'ом (з його моноґрафією про К. в Vogt, Germ. abh. XVIII Heft, Breslau 1900 — доповнення до неї додав Єллінек в Euphorion IX, с. 158—168) і виказує його поверховність. Кавфрінґер, середновічний німецький поет, користував ся в своїх творах анекдотами: були се взірці французькі, — італійський вплив був дуже незначний. Автор вказує на один такий взорець, що послужив К. за тему до оповіданя, знаного п. з. „Das Schädlein". Анекдот оповідає, як муж хоче в своїй хаті провчити лицаря, що ходить за його жінкою і тому поручає їй, щоби запросила його до себе на вечер. Одначе, побачивши лицаря, тратить муж відвагу і позваляє йому знасилувати жінку. A. Kopp описує берлїнську рукопись з піснями з р. 1568, H. Schachner займаєть ся штукою про сьв. Дороту (з XIV ст.), P. Боер жерелами трох розділів саґи Volsunga, і Sigrdrifumál'ом і Helrad'ом. Chr. Mayer пише про пісню „Vom Hürnen Seyfrid". Stiefel описує незнану збірку анекдотів з 16 ст. але не находить в нїй нїчого нового. Її компілятор Полїхорюс взяв дві анекдоти з Поджія „Liber Facetiarum" і з Валєрія Максіма а третю зі збірки Оттомара Люсцінїя, що вийшла в р. 1524 п. з. „Ioci ac Sales".

Zeitschrift für den deutschen Unterricht. Begründet unter Mitwirkung von Rudolf Hildebrand. Hrg. v. Prof. Dr. Otto Lyon. 17 Jahrg. Leipzig 1903, VIII+808.

В тій часописи стрічаємо часто статї етноґрафічного змісту, в відділї розвідок і богато заміток в відділї четвертім „Behandlung des Altdeutschen und Volkstümlichen. Mundarten". Вибираю найважнїйше, поминаючи з браку місця дуже богатий відділ бібліоґрафії.

На спеціяльну увагу заслугують особливо дві працї, дра Вінше і Е. Маєра. Проф. A. Wünsche умістив довшу розвідку п. з. „Die Pflanzenbilder in der Poesie des alten Testamentes" (с. 78—104), в якій зібрано матеріял про усї дерева і порушено не тільки питанє самих образів але і звязаних з ними казок і вірувань. E. Meyer подає в своїй працї розвій любовної поезії в формі листів (Der deutsche poetische Liebesbrief, с. 393—408) і дошукує жерел народних пісень в давних, поганських ще часах і в початках христіянства. Наведені численні приклади з латинської поезії, що дотикають духовенства, і з німецької, що доторкають житя лицарів, ілюструють гадку, що народна пісня представляє що до тої теми і форми лише продовженє тих старших взірців. З иньших статей належать до етноґрафії: Foss: Peter Michtigs Dreikönigsspiel von Lungern vom J. 1658, R. Dürnwirth: Jagdschreie und Waldsprüche (з рукописи), O. Glöde, Ererbter Besitz ist heilig (земля, сокира. борона, ланцух, сито і т. и.), M. Schneidewin, Volkstümliche Feinfühligkeiten, Chr. Mayer, Die

Reihenfolge der Lieder des Kürenberders i богато дрібнійших заміток.

Romanische Forschungen. Organ f. rom. Spachen u. Mittellatein. Hrg. v. K. Vollmöller. XIV Band. Erlangen 1903, стр. 640+410.

В першій частині уміщені такі статї, які нас можуть інтересувати: 1) A. Brossmer, Aigar et Maurin, Brüchstücke einer Chanson de geste (с. 1—102, по рукописи в ґентській бібліотецї з XIV ст.; час повстаня пісні кладеть ся в XII ст.; зміст підходить до анґльо-романських епів Beuve de Hanstone i Horn), 2) Platow, Die Personen von Rostands-Cyrano de Bergerac in der Geschichte und in der Dichtung (с. 103—214), 4) L. Jordan, Girartstudien (с. 321—328; вказує на інтерполяції і звязь з німецькими епічними піснями (іменно з Нібелюнґами); згадує про арабську версію тої самої теми; замітки про основний мотив), 5) A. Zauner, Die romanischen Namen der Körperteile (с. 339—530 користає і з славянського матеріялу). В другій частині наведені мельодії рето-романських пісень в ретор. хрестоматії дра C. Decurtins'a (I - VIII+1—32) і праця W. Steuer'a Die altfranzösische „Histoire de Joseph" (с.227—440), де крім тексту подано огляд студій, перегляд перекладів, жерел і рукописий. Том закінчений оглядом літератури („Kritischer Jahresbericht" додатки).

Zeitschrift für romanische Philologie, herausgegeben von Dr. Gustav Gröber. 1902 (XXVI Band), стр. VI+768, 1903 (XXVII Band), Halle.

До запотованя статя O. Кльоба „Beiträge zur Kenntniss der spanischen und portugiesischen Gral Literatur", де порівнано і описано кілька нових рукописей головну увагу звернено на винайдену автором лїсбонську рукопись з XVI століття і замітка Kuno Meyer'a про „епізод в Трістані і Ізольдї і кельтийський дім" — про кидане відломків дерева до потока, що пливе через покій милого. Сей епізод відповідає дійсним обставинам, бо Кельти дійсно будували хати так, що вода перепливала серединою хати і се служить новим доказом про кельтийське походжене циклю про Ґраля.

Річник 1903 містить продовжене більшої праці C Michaëlis de Vasconcellos, Randglossen zum altportugiesischen Liederbuch. З иньших статей мають інтерес отсї (наводжу по заголовкам): J. Blöte: Mainz in der Sage vom Schwanritter, (с. 1—24). C. Nigra: Nomi romansi del colare degli animali da pascolo (с. 129—135) (хомут — хомятъ — κημός — camus — катр). A. br. Danon: жидівські (еспаньольські) пословиці в Турції (с. 72—96). Pietro Toldo: La leggenda dell' amore che transforma (с. 278—297). J. Ulrich: Eine neue Version der Vita di Merlino (с. 173—185). L. Beszard:

Les larmes dans l'épopée, particulièrement dans l'épopée française jusqu' à la fin du XII siècle (с. 385 - 413, 513—549, 641 - 674). Важні студії Тольда і Бесарда. В відділї рецензій обговорена Юнгом праця Конст. Іречка: Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters (с. 242—248). В хроніцї подаєть ся докладний зміст часописий: Romania, Archivio Glottologico Italiano, Giornale Storico della Letteratura Italiana, Studj di filologia romanza Archiv f. lateinische Lexikographie u. Grammatik, Revue des lanques romanes, Revue de philologie française et de littérature i Le Moyen-Age.

Anglia. Zeitschrift f. englische Philologie. Unter Mitwirkung von Ewald Flügel hrg. von Eugen Einenkel. Halle a S. B. XXVI. (N. F. B. XIV) 1903, стр. 572.

Останній річник приносить лише цінну розвідку Е. Флїґеля про збірники пісень з XVI ст., особливо з часів Гайнриха VIII, якої початок (I—II) уміщений в попередніх томах. Иньші статї займають ся літературою і фільольоґією.

Englische Studien. Organ f. engl. Philologie. Gegründet v. Eugen Kölbing, hrg. v Johann Hoops. 32 Band. Leipzig, 1903, стр. X+460.

Між иньшим уміщена статя W. Heuser'a, Eine neue mittelenglische Version der Theophilus sage i замітки О. Ріттера про Амора і смерть (доповненя до Euphorion III—IV). Згадати треба про докладно проваджену бібліоґрафію.

Archiv für das Studium der neuren Sprachen und Litteraturen. Begründet von Ludwig Herrig. Herausgegeben von A. Brandl und A. Tobler. LVII Jahrg. CX. Band. Der neuen Serie X Band. Braunschweig 1903, с. VI+488.

Богато цікавого матеріялу находимо в працї M. Förster'a „Die Kleinliteratur des Aberglaubens im Altenglischen“. Автор вибирає найважнїйші друковані і недруковані твори староанґлїйської лїтератури, обговорює їх і подає численні пораледї. При тім дошукує усюди жерел і приходить до важного результату, що більшість розслїджених ним текстів є перекладом з латиньских взірців або походить з обсягу грецько-орієнтальної культури. Свій розслїд 11 відділів (Bauernpraktik, вороженє з повіву вітру, з сьвітла сонця, громники звичай пускати кров в певних днях і заказ тогож в певні понедїлки, вороженє і проґноза недуг по понедїлку захорованя, сонники) кінчить автор слїдуючими словами: „Вже тепер стоїмо перед цікавим фактом, що велика часть народної (фолькльористичної) лїтератури староанґлїйської (пізнїйше буде мабуть можна сказати — що цїла часть — з виїмком замовлювань (zaubendrüche), є лїтература перекладна, отже спочиває на штучній

науковій традиції і не може бути відблиском питомих, первісних поглядів, хоч і вони могли находити до неї приступ".

R. Petsch подає коротку бібліографію деяких праць етноґрафічного змісту і огляд нількох (Folklore, Z. d. v. f. V., Z. f. ö. V., Hess. Bl. f. Volks.) часописий (с. 431—443).

В обсяг етноґрафії входять іще більше або меньше отсі статї: R. Steig: Literarische Umbildung des Märchens vom Fischer und siner Fru., V. Ryssel: Der Urtext der Cyprianuslegende (переклад сирийського і арабського тексту), Gustav Becker: Die Bedeutung des Wortes „romantic" bei Fielding und Smollett i E. Bohn: Zwei Trobadorlieder für eine Singstimme...

Другий том річника за 1903 р. (LVII J., CXI B., XI, стр. VII+480+28) присьвячує також богато місця порівняним студіям з обсягу фолькльору. Arthur Kopp описує рукопись з Оснабрік (з р. 1575), що містить збірку пісень і подає з ньої витяги. Майже усї пісні знані уже з иньших видань. Французькою піснею займаєть ся Г. Морф в статї п. з. „Das französische Volkslied" (с. 122—157) і дає перегляд усїх форм, при чім наводить цілі пісні в оріґіналї. Автор переходить пісні, починаючи від релїґійних; далї говорить про обрядові: про новорічні, і великодні і кінчить розбором пісень сьвітських. Найстарші з поміж них історичні пісні, одначе їх характер загально людський. Пісня не подає історичної події, тільки уважає історичний факт за вихідну точку до осьпіваня людської події, як любов, зрада і т. и. Коли історична пісня хоче жити, мусить стати балядою: тілько як баляда може вона перетревати столїтя. Нинїшні баляди мають в собі уже мало історичного: звичайно вказують на те тільки поодинокі назви осіб і місцевостий: давнїйше був історичний елемент виднїйший. На се наводить автор кілька примірів; з них видимо, що історична пісня в формі баляди може взагалї стратити з часом цїлу свою історичну закраску: в иньших разах може вона з'асимілювати ся з иньшою піснею або змінити ся під її впливом. „Історична пісня находить ся в ненастанній зміні, а історична подія відсуваєть ся чим раз більше на зад, щоби вкінци цїлком зникнути з наших очий" (с. 128). Автор розбирає далї найпопулярнїйші баляди прим. про окрутного батька (про се гл. у Child'а в його The English and Scottish pop. ballads IV том стр. 355 і д. — The baron o Leys.), про дівчину, що убила дитину (або утопила) (се тип, знаний у Нїмців в пісни „Kindermörderin", у Італїйців „L'infanticida", у Поляків і Українців про вийтівну[1]) і т. д.), про родичів, що

[1]) Гринченко, Эти. Матер. Ш. с. 272. № 533, Чубинс. Труды V. II. с. 890, № 461, с 1191, Головацкій Г. р. н. п. I. э. 54—5; II. с. 26 № 15, Ю. Яворскій: Очерки по рус. слов. II.

убили власного сина для рабунку, про поворот любого на похорон милої[1]), про поворот мужа на весілє жінки[2]), про знущаня свекрухи над невісткою в неприсутности мужа[3]), про те, як муж пробує вірність жінки[4]) і т. д. Автор згадує також баляду „Florence“, знану зі збірника Ніґри (Canti popolari del Piemonti, IV 40 стр. 213—256) п. з. Il moro saracino“ і думає, що вона повстала на побережу Середземного моря під впливом рабунків берберийських корсарів; з паралель наведених у Ніґри бачимо, що вона знана в цілій Франції, навіть в бретонських варіянтах. Вкінци не обмежена вона на саму Францію: стрічаємо її у Італійців, Ішпанців і Португальців: під її впливом повстали полуднево-славянські верзії про Марка Кралевича і Міну од Костура і словінські баляди „Matjaš reši svojo nevesto“. По балядах спинюєть ся автор над піснями громадськими, сьвяточними, весняними (1 мая), сьвято-Іванськими (Івана Купала), хліборобськими, щоденними, пастирськими і заводовими, моряцькими і військовими, потім переходить до любовних і ґрупує їх по стадіям любови. Ціла розвідка написана інтересно і дає понятє про французьку пісню, якої форму розібрано в кінцевім розділї.

A. L. Stiefel зіставляє одну французьку новелю з XV ст. (De Messire Galehault de Sempy sauvé de mort par sa femme) з індийською казкою, надрукованою в збірцї Somadeva. Новеля оповідає, як жінка освободжує мужа, перебравши ся в одїж монаха і улегчує йому утечу в сей спосіб, що відступає йому монашу одїж і лишаючи ся на його місци. Мотив, не обмежений тільки на самі східні верзії, як думає автор — його стрічаємо частїйше і я постараю ся незадовго показати се на прикладах. Подібний врештою мотив приходить і в полуднево-славянських піснях, де сестра освободжує брата або жінка мужа: до сього зібраний більший матеріял в працис Халанского „Южно-славянскія ска-

---

Дух. стихъ о грѣшной дѣв. 1905. стр. 43, Świętek, Lud nadrab. c, 170 № 5; Kolberg, Pieśni c. 151 № 12 a; Етноґр. збір. XI Колесса, Балляди № 4, Kolberg, Pokucie II № 241, Lud XII № 426 —8 і т. д. Пор. іще Bartoš, Nar. p. mor. 10—11; Strekelj, Slov. n. p. I c. 247—252.

[1]) До сеї піснї можна навести численні паралелї. З наших пор. прим. Головацкій I. c, 113 № 16, Ет. Збр. XI, Балляди № 7.

[2]) Про се гл. спеціяльну розвідку Сумцова „Мужъ на свадьбѣ жены“. Этн. Обозрѣніе 1893 № 4 і И. З. Созоновичъ, къ вопросу о западномъ вліяніи на славянскую и русскую поэзію. Варш. Ун. Из. 1898 I (і в попередних).

[3]) Про се також Созоновичъ в цит. студії і Сумцовъ в „Разборъ соч. Романова Бѣлор. Сбор.“ Зап. И. А. Н. 1895 кн. 75.

[4]) Гл. статю Больте в Z. d. v. f. v k. 1902 до першої і другої піснї зі збірки Кестнера.

санія о Маркѣ Кралевичѣ“ в Р. Ф. Вѣстнику. З иньших статей гідні занотованя отсї: Otto Ritter: Studien zu M. G. Levis' Roman „Ambrosio, or the monk“ з доповненями Ґ. Герцфельда, Leo Jordan, Die „Geisel Ogier“ (причинки до французького епоса) і Руд. Фішер: Vindicta Salvatoris, Mittelelenglisches Gedicht des 13 Jahrhunderts, zum erstenmal herausgegeben.

Варто піднести взірцево ведений відділ бібліоґрафічний, де нотують ся в першій мірі нїмецькі, французькі, анґлїйські і італїйські твори.

Indogermanische Forschungen. Z. f. indogerm. Sprach. u. Altertumskunde hrg. von K. Brugmann u. W. Streitberg XIV B. Stassburg. стр. 558.

Anzeiger... hrg. v. Streitberg, 1903, стр. 82. Рецензії Loewe на Муха „Deutsche Stammeskunde“ і Erckerta „Wanderungen“, Зубатого на Бернекера „Die Wortfolge in Slaw. Sprachen, Бруґмана на Мерінґера „Die Stellung des bosnischen Hauses“ і т. д.

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und Deutsche Litteratur und für Paedagogik. 6 Jahrg. 1903. XI, XII з 1—10.

З етноґрафічного боку інтересна статя Г. Блімнера „Казка про Амора і Психе в нїмецькій поезії“. Згадаю іще статю А. Дайсмана: Die Hellenisirung des semitischen Monotheismus і Людв. Шміда про причини вандрівок.

7. *Часописи мішаного змісту.*

Byzantinische Zeitschrift... hrg. v. Krumbacher. XII Band. Leipzig 1903, с. XVI+720.

Можна лише занотувати E. Patzig'a, Das Trojabuch des Sisyphos von Kos і статю Петрідеса „Office inédit de saint Clément, hymnographe.

Зенон Кузеля.

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

Wł. Demetrykiewicz — Groby wykute w skałach Galicyi wschodniej, pod względem archeologicznym (Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnologiczne т. VI с. 51—91+VI таблиць).

Про скальні печери й городки східньої Галичини богато писано, але з сильною домішкою фантазії — в них бачили оселї предісторичних часів, поганські сьвятощі й храми й т. и. Ладячи Ш т. своєї Історії України, я відвідав найбільше популярний з сих памяток — городок Бубнища, й переконав ся, що про передісторичну будову, в теперішній формі мови бути не може, й підніс се в спеціяльнім екскурсї т. Ш на с. 504, де вказав також на анальоґію сього городка з скальними монастирями середнього Днїстра. Як би проф. Деметрикевич познайомив ся був з сказаним тодї мною, не прийшло ся б йому на ново робити те відкрите, яке він робить, доводячи історичний характер бубнищської й иньших конструкцій та зближаючи їх з печерами середнього Днїстра. Він знайшов би в тім томі також вказівку на печеру в Синевідську, де ми маємо найстаршу традицію про монастир, і т. и. Але за всїм тим праця проф Деметрикевича зістаєть ся користною вкладкою в археольоґію Галичини. Він описав докладно з автопсії кілька печер і скальних городків, про иньші зібрав відомости й лїтературу (хоч і не зовсїм повну), постягав і з рукописних матеріялів (з паперів Шнайдра, з нотаток Бельовского) також дещо інтересне й дав користний огляд скальних будовель східньої Галичини.

М. Грушевський.

Erazm Majewski — Polska w wyobraźni geografów średniowiecznych i wartość podań średniowiecznych dla nauki dzisiejszej (Wisła 1904 кн. V с. 255—276).

Праця п. Маєвского написана, щоби доказати, що середновічні жерела не мають наукової вартости і можуть бути тільки документом того, що собі поодинокі ґеоґрафи думали про описувані ними краї. Середновічна ґеоґрафія се ніяка наука, і її можна хиба порівняти з народною медициною або астрономією. Усї мапи і ґеоґрафічні описи представляють лише фільольоґічний інтерес і з того боку лише належить їх трактувати. Дають вони лишень образ сучасних поглядів і сучасного умового житя, але ніколи не можуть бути цілком обективні і не можуть стояти на ровени науки. Середновічна наука знає далеко меньше, ніж старинна, і опираєть ся не на правдивих відомостях (стр. 272) але на оповіданях і фантазіях поодиноких людий. З огляду на се уважає автор цілу роботу тих ґеоґрафів і істориків та иньших учених, що копають ся в суперечних звістках середновічних писателів і хочуть викрити що не будуть дійсного і правдивого, за цілком хибну, зайву і безхосенну, проваджену ще в дусї середновіччини і схолястичних метод, а властиво без жадної методи (стр. 272). Усе, що нам передає середновічна наука, се лишень міти і перекази, які нічого не вартують, коли їх можна всіляко інтерпретувати і перекручувати (с. 274). Автор тепер вже індіферентно оцінює квестію західної границї славянської кольонізації: хто може напевно сказати, що термін Ґерманії в значіню етноґрафічнім розтягав ся аж до Висли (с. 257). Ніхто, бо на се нема ніяких доказів. Баламутні жерела дають лище нагоду до твореня нових вимислів і теорий, які не мають ніякої вартости і вводять тільки в науку непотрібне замішане. Тому взиває автор учених, щоби покинули свою ненаукову працю в тім напрямі, яка нам певно не принесе нічо більше нового, як то, що вже знаємо.

„Покиньмо вже раз — каже він на стр. 275 — сю невидатну працю і перестаньмо досліджувати, що то були за ріки Хесінос або Рудон, бо про се не довідаємо ся анї від середновічних ґеоґрафів, анї з иньших жерел, а страти з того незнаня для науки не буде ніякої, хоч би лише з тої причини, що навіть, як би ми дійшли, що то були за ріки, то і так скінчив би ся на тім наш тріюмф. Знанє того факту було б для нас так само без наслідків, як і незнанє, бо з тими назвами не вяже нічо таке, на що би ми повинні бути цікаві. Ми вибили б двері лише на те, щоби побачити за ними пустку“.

Такі погляди висказує автор, опираючи ся на перестудійовану старинного і середновічного матеріялу. В своїй студії дає він

загальний огляд відомостий давнійших писателів про Польщу і про сумежні краї і наводить усюди для порівнаня мапи в зменьшеній формі, щоб поперти свою гадку.

Тодїшнї учені знали про північні краї певно не більше, як ми про краї під бігуном. Се виходить з порівнаня даних у Геродота, Гекатея, Страбона, Помпонія Мелї, Плїнія і Птолемея. Старинні писателї знали щось про Карпати, чули про кілька рік, між иньшим і про Вислу а також уміли дещо сказати і про тутешню людність. Одначе усї ті відомости суперечать собі і то чим раз більше, чим дальше посуваємо ся на схід. Вицьвіт того усього був, на гадку автора, занесений на якусь римську карту, що служила потім взірцем для середновічних писателїв, а потому затратила ся. Мусїла вона мати меньше-більше вигляд тих середновічних мап, які продукували Юлїй Гонорій, Ізидор Гіспаленьский, ґеоґраф з Равенни і Гайприх з Моґунції.

Близше задержуєть ся автор над ґеоґрафом з Равенни і виріжнює його з поміж иньших з огляду на те випередив значно усїх своїх сучасників, користаючи з 28 мап. На місце давнійшої пустки на півночи бачимо тепер аж 5 рік: Elbis, Dina, Bangis, Vistula і Lutta, що усї впадають до північного моря; так само по раз перший виступають тут деякі допливи Дунаю, яких не знав анї Меля анї Гонорій анї Ізидор, а то Flaulalis, Tisia, Tibisia, Apion і Mariscus. На гадку автора відповідають усї ті ріки дійсности. Bangis мусить бути Одра а не Буг, бо ґеоґраф містить над нею нарід Карпів і виводить її з Сарматських гір. З обох сторін Ельби знає ґеоґр. Равеньский „patria Albis“, що називаєть ся також „Ungani“. Мешкав в нїй нарід „Baias“ себто Чехи. Край по обох боках Ельби зачислений ґеоґрафом до Ґерманїї. Усе що дальше то Sclavini: тут бачимо імена Chimabes і Vites, які пригадують Venetes і Antes Йорданеса (De orig. get. 23). По обох боках ріки Банґіс лежить Скитія, але лише по Вислу. Montes Rimphei відсунені дальше на схід; з них випливає Tanais (певно Днїпро).

Одначе лише сей ґеоґраф виказує поступ. Иньші блудять на кождім кроцї „podają sobie i potomnym coraz bardziej poplątany i popsuty przez kopistów zlepek wiadomości, zupełnie przestarzałych, pofałszowanych przez błędy lub zupełnie fantastycznych“ (стр. 268).

Сей стан треває аж до відродженя, коли відродила ся і ґеоґрафія. Але тодї годї вже було справити старі помилки і вони полишали ся і на нових мапах. Прикладом служить мапа Richard'a de Haldingham (1276—1283), на якій бачимо „Simeae“ і „Cynophales“ на скандинавськім півострові, а в Скитиї „Griffe, homines nequissimi“, що „de hostium cutibus et sibi indumenta faciunt et equis suis tegmina“.

На тім кінчить автор свою горячо написану статю, подиктовану

певно дуже добрими інтенціями. Повінь книжок про старинні славянські часи, численні праці Нідерле, Поґодина, Кулаковского, Брауна, Кентжиньского, Прашка, Папачка, Боґуславского і многих иньших з суперечними нераз результатами, з великим числом домислів і комбінацій мусїли задержати увагу автора і викликати невдоволенє. Тільки студій, тільки вложеної працї і труду, а такий малий результат. Усюди лиш проби і гіпотези, усюди мало сьвітла.

Дійсно наша наука не може виказати ся великими поступами; все таки поступ є і то може далеко більший, нїж собі представляє поважаний автор. Нїяка наука не йде семи милевими кроками, не завсїди зазначує вона великим поступом свою дїяльність. З тим мусить погодити ся кождий горячий учений і не знеохочувати ся хвилевими невдачами до дальшої роботи. Виною в тім випадку не лише самі жерела, в більшій части баламутні а часом і суперечні, (сам п. Маєвский робить прецї з них кілька виїмків) але й наукова метода тих людий, які ними займають ся. Зі зміною самої методи, з часом, коли учені без упередженя приступатимуть до студійованя жерел і не будуть їх надуживати, як то на жаль часами трафляєть ся, тодї і суперечности злагодять ся значно. Кождий знає добре, що жерела не бездоганні і нїхто не бере їх за строго обʼєктивні, бо обʼєктивність в нашім розуміню не була знана середновічним ґеоґрафам. Вкінци навіть в нашім обʼєктивнім столїтю стрічаємо ся часто з субʼєктивністю або з несьвідомими помилками. Усе те залежить так від учених, як і від трактованого ними предмету і від способів, якими наука при його студійованю послугуєть ся.

Автор певно сам не думає так, що усе мусить стояти ясне і готове на услуги учених; тодї б прецінь устала потреба студійованя і взагалї всяка наука оперта на доходженю і слїдженю. Студійованє довело до нинїшнього стану науку і певно піднесе її ще висше, навіть, коли б жерела остали й на дальше ті самі. Признати ж мусить таки кождий, що поступ видно всюди, навіть в такій мало плідній дісциплїнї, як наука про старинности. Що так воно дійсно, можна легко переконати ся порівнуючи яку небудь книжку з XVIII столїтя з продуктами нинїшньої науки.

Наука мусить черпати, звідки лише можливо, щоби дійти до чогось сталого і певного. Користуєть ся історія історичними піснями і народними перекавами, де тільки видуманого і „пофальшованого", несьвідомо або і умисне, то чомуж мала би відкинути на бік середновічну ґеоґрафію через те одно, що не усе в нїй видержує нинїшню критику.

Автор переконаний, що з нинїшних студій над середновічною ґеоґрафією не буде хісна, бо чи Хронос буде нам близше знаний чи нї, то горизонт наш не розширить ся. Се мабуть хибне становище: не

кождий факт має зараз розкривати далекі горизонти, бо не кождий має таку велику вагу. Все таки кождий, хоч би й найменьший факт, коли він дійсно певний і непорушний, дає нам нову точку опору і виходу до дальших студий, а тимчасово стверджує лише, що річ стоїть так а не інакше. Вкінци не усї факти середновічної ґеоґрафії так маловажні, як сконстатоване, де була річка Хронос або щось подібне. Є там иньші непорішені спірні питаня, далеко важнїйші, від яких розвязаня залежить богато. Зрештою усї ті, хоч як незначні здобутки дадуть таки значнїйшу суму і заважать богато, коли їх зберемо разом і не будемо їх трактувати окремо. Знаючи пр. кілька таких річок на певно, знатимемо зараз і те, де мешкали уміщені над ними народи.

Поступаючи по гадцї автора, повинно б усунути з обсягу студий не лише середновічну, але і старинну ґооґрафію, а також і богато дечого з нашої новійшої лїтератури. Длячого лиш середновічну ґеоґрафію трафляє ся доля?

На мою гадку посунув ся шан. автор трохи за далеко в осудженю середновічних жерел, хоч вийшов з вірного заложеня. Побажати лише, аби його слова звернули пильнїйшу увагу на старші наші жерела і аби мали вплив на тих усяких учених, що оперують жерелами після потреби, аби поставити на своїм.

З. Кузеля.

Aleksander Brückner — Apokryfy średniowieczne, część druga (Rozprawy Akademii umiejętności, wydział filologiczny, Serya II, tom XXV, стор. 239—323)

Рецензуючи першу частину працї проф. Брікнера (Записки т. XLV, ст. 10—12) я закінчив свою рецензію звісткою про долю і недолю старопольського рукопису з XV в. „Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa“, який був у бібліотецї гр. к. крилошанського собора в Перемишлї і пропав відти безслїдно і з якого детальні виписки поробив та передав проф. Брікнерови о. Петрушевич. Отже і в отсїй другій части своєї працї проф. Брікнер раз у раз іще бідкаєть ся над затратою самого рукопису і силкуєть ся зложити цїлість із виписаних о. Петрушевичем шматочків, які під кінець роблять ся чим раз скупійшими. А тимчасом отсе вже рік минув, як рукопис щасливо віднайшов ся, і то в руках того самого о. Петрушевича, який подав був проф. Брікнерови звістку про його затрату. Я знаю з уст проф. Брікнера, що він іще на вакациях минулого року мав той рукопис у своїх руках; дивно, чому він бодай у приписцї до отсеї своєї працї (коли сама праця була вже готова давнїйше) не зазначив сього і не потїшив усїх польоністів звісткою про віднайдене одної з найстарших і найпросторійших памяток старопольської мови й письменства.

Із сімох розділів отсеї части своеі праці перший розділ присьвячує проф. Брікнер детальному порівнаню тексту „Rozmyślań“ із одним із їх жерел, а власне з середньовіковою компіляцією „Historia ecclesiastica“ Петра Коместора. Апокріфічного тут нема нічого, тим цікавійші уваги проф. Брікнера про мову польського тексту; взагалї тих уваг розсипано по його розвідцї скрізь дуже густо і в них лежить добра половина її вартости. Розд. II відскакуючи від схеми і від теми подає уваги (переважно фільольоґічні) про польський переклад середньовікової Historia trium regum, захований у однім польськім рукописї тепер петербурської Публ. бібліотеки. Historia trium regum — не апокріф, а дидактичний роман; метою автора було подати читачам як найбільше відомостий про схід; про його старий переклад на білоруську мову, опублікований В. Перетцом, була у нас мова (Зап. т. LVI). Розд. III працї проф. Брікнера подає розбір найстаршої польської пасії, захованої в тім самім петербурськім рукописї п. з. „Sprawa chędoga o męce pana Chrystusowej“. На початку подає автор короткі і загальні вказівки про історію пасийних казань у середньовіковій Европі і в старій Польщі, а далї переповідає зміст „Sprawy chędogiej“, що кінчить ся на зложеню Христа в гробі — апокріфічних деталів нема майже ніяких, за те богато виплодів середньовікової фантазії, що любувала ся в мальованю нелюдськостий і мук; при кінцї розділу автор наводить деякі жерела, а головно діяльоґ Матери Божої про муку Христову, написаний Анзельмом Кентерберийським, та Коместора. Розділ IV присьвячений польському перекладови Нікодимового Евангелія — се був би одинокий справдї важний апокріф у польськім перекладї, що правда, недословнім і з деякими значнїйшими відступами від латинського оріґіналу. Розд. V оглядає апокріфічні деталї розсипані по ріжних старопольських рукописах та друках. Розд. VI присьвячений дуже популярній книзї „Żywot Pana naszego Jezusa Chrystusa“, уложеній на початку XVI в. шлеським Поляком Бальтазаром Опецом (проф. Брікнер ідентифікує сю назву, яку доси писали Opeć, з пізнїйшим німецьким Opitz, і радить писати Opec). Основою для книги Опеца послужили медитації про жите Христа сьв. Бонавентури, але польський автор сильно змінив оріґінал, укоротив тонкі мудрованя та аскетичні унімненя „серафічного доктора“, за те попустив поводи своїй фантазії в мальованю житєвих сцен, а особливо жорстокостий муки Христової, та додав деякі оповіданя (про Богородицю) на підставі апокріфів. Книга Опеца займає в старопольській літературі дуже поважне місце; вона належить до найстарших польських друків (перші два вийшли 1522 р.), була перекладена на литовську мову і в численних, що раз то нових і що до язика і що до річи підновлюваних виданях і доси держить ся в руках польського, а декуди й серед нашого

люду (дефектний екземпляр, друк із XVIII в. я бачив у руках селян у Нагуєвичах). Спеціяльний уступ сього розділу присьвятив проф. Брікнер виказаню польського впливу на українсько-руську апокріфічну літературу, опираючи ся на моїм виданю апокріфів. Не думаю перечити того впливу, та все таки слїд би було зазначити, що супроти величезної маси апокріфів черпаних із староруської писаної традиції сей польський вплив на нашу апокріфічну лїтературу був, просто сказати, мінїмальний. Останнїй розділ праці присьвячений казаням кс. Яна з Шамотул, прозваного Патерком, у яких досить богато апокріфічних деталїв.

Як бачимо, праця проф. Брікнера, обіймаючи властиво тілько євангельський цикль, показує нам, що в старопольській лїтературі доступній нам, властивих апокріфічних чи псевдоканонїчних творів у перекладах майже нема (з виємком Нікодима та тзв. Листу з неба), а за те богато перерібок та відгуків із апокріфів, популярних у середновічній західній Европі. *І. Франко.*

Ignacy Radliński — Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie. Księga wstępna do Literatury apokryficznej w Polsce, 1905, Львів, стор. 219+4.

При всїй своїй нїби вчености отся книжка в результаті робить комічне вражінє. „Вступ до апокріфічної лїтератури в Польщі“ займає ся майже виключно апокріфічними творами, яких у Польщі не було і з яких у польській лїтературі не заховали ся навіть відгуки (виїмок можна би зробити хиба для Сибіль, тай то з тим застереженєм, що з богатої лїтератури тзв. Сибілїн до польської лїтератури не дійшло нїчого). Коли судити по отсїй книжці, д. Радлїньский являєть ся типом ученого, який з немалим засобом начитаня і ще з більшим апльомбом говорить про річи, яких сам навіть не пробував передумати. Вся його книга носить характер якогось неорґанїчного, механїчного злїпища відомостий нахапаних з богатьох книжок, уґрупованих як будь, не вважаючи на претенсії великої систематичности, і не звязаних орґанїчно нї з чим. Д. Радлїньский пише про апокріфи не зазначуючи навіть ріжниці між старозавітними апокріфами і псевдеміґрафами та маючи анї найменьшого поняття про праці над їх дослїдом иньших славянських учених; про славянські апокріфи він довідуєть ся хиба з анґлїйських перекладів, а про наукові проблєми, які насувають ті дослїди, йому навіть не снить ся. Той сам брак елєментарної орієнтації в предметі видно також у способі трактованя предмету. Бо коли одним творам, прим. Сибілїнам, що властиво не належать до апокріфів, присьвячує дуже богато місця (97 сторін) тому тільки, що про них богато написали иньші вчені, то иньші, не меньше важні твори збуває коротко, нераз аж по школярськи коротко („Treść błaha, nic nam jeszcze nieznanego nie przynosi“ — се стілько всього, що вміє ска-

зати наш автор про многоважну для розвою середньовічної літератури візію ап. Павла (стор. 195); апокаліпсіс сьв. Івана збуває всього в 10 рядках, зазначуючи так само, що „treść błaha“ (стор. 196), і не підозріваючи істнованя богомільської редакції того апокаліпсіса. Про заповіти 12 патріярхів автор говорить усього на одній неповній сторінці, не підозріваючи інтересного проблему що до їх походженя — жидівського чи християнського. Що до книги Еноха він стоїть на тім, що грецький текст затратив ся в VIII віці і знає тілько нововіднайдений абіссинський та грецькі уривки відкопані в Акмім; про славянський текст довідуєть ся лише від Анґлїчанина, тай то не пробує застановити ся анї над проблємом його подвійної редакції (сербської і української), анї над його походженєм. Так само не знає нїчого про славянський текст апокаліпсіса Варуха, не згадує нїчого про такі апокаліпси, як Авраамова, Ілії, Ісаії, Даниіла (всї є в славянських текстах). З огляду на се все мусимо книгу д. Радлїньского назвати виплодом псевдо-вченого дилєтантства, що не вважаючи на богацтво зібраних деталїв подає річи неперереварені і при тім промовляє таким катеґоричним тоном, який радше присипляє, нїж будить критичну думку — неминучу підвалину всякого поступу і розвою.

Ів. Франко.

А. Соболевскій — Изъ исторіи заимствованныхъ словъ и переводныхъ повѣстей. (Київ. Универс. Извѣстія 1904, XI, стр. 1—6).

Ак. Соболевский натрафив, студіюючи староруські памятники, па одну цікаву фонетичну прикмету, що може бути часто рішаюча при оцінюваню, чи яка памятка полудневого, грецького походженя, чи західного. Вона лежить в передачі західно-европейських звуків *с* і *з* славянськими ш і ж. Вже в договорі Ігоря з Греками в 945 р. стрічаємо слова чужого, звичайно ґерманського походженя, як пр. Шихбернъ (шведське Sigbjorn), в яких ґерманське с заступлено нашим ш. Те саме бачимо і в иньших памятниках. Галицько-волинська лїтопись знає імя Шварно, що дасть ся обʼяснити з шведського Svarn. Договори Смоленська з Ригою в р. 1229 передають назви двох нїмецьких міст Kassel і Söst (лат. Susantium) словами Кашель і Жюжатъ. Грамота смоленського князя Федора Ростиславича з 1284 р. наводить два нїмецькі міста Брюньжвикъ і Миштерь. Той сам прояв, що в староруських памятках, знаходить ся також у церковно-славянськім, чеськім, польськім і хорватськім язиці. Бесїди Григорія Великого, переложені з латинського правдоподібно в IX або X ст., виказують богато таких слів, як Процешии (Processius), адвокатушь (advocatus), кришолитъ (chrysolithus); і в иньших памятках подибуємо подібні слова, як Лицеошь (Leucius), папежь і т. д.

В польській і чеській мові заховало ся богато слів західно-европейського походженя з ш і ж місто с і з, пр. Ježiš, Woršila (Ursula), košile (casula), karmeš (Kirchmesse), žehnat (segnen), Mateusz, Tomasz, Szymon, szabla, szukać (suchen), Крьвашь (Gerwasius) і мн. ин.

Перестудіювавши сї слова з ш і ж прийшов Соболевский до виводу, що слова, запозичені загально-славяньским язиком із західно европейських язиків не мають ш і ж, лишень с і з; що слова, переняті з грецького передають усюди в церковно-славянськім, старо руськім і старо-сербскім язиці кожде σ і ζ буквою с і з, і що слова, що перейшли до нас зі східних язиків, не виказують нїде ш і ж. Поява ш і ж належить ся вже до історичних часів і має своє жерело не в прикметах славянської, тільки ґерманської і романської фонетики. Тому належить рахувати ся в кождій памятцї, де появляєть ся ш і ж місто с і з, з західним впливом. Соболевский старає ся тепер, опираючи ся на тім, виказати західне походженє деяких текстів. Староруська повість про індийське царство повстала певно під впливом латинського оріґіналу, одначе мусїв її переложити якийсь руський перекладчик, на що вказує уживанє руських слів; на гадку Істріна, який приписує переклад боснїйському або дальматинському Сербу, не може автор рішучо згодити ся. Автор думає, що Троянская притча переложена також з римського або латинського жерела, але не з грецького, як се думав Міклошіч. Сербська Александрія могла бути на гадку Соболевского перекладом з латинського або романського оріґіналу і послужити жерелом для грецького перекладу, як про се сьвідчать славянїзми в грецькім текстї. *З. Кузеля.*

Памятники славяно-русской письменности изданные Археографическою Коммиссіею. I. Великія Минеи Четіи. Декабрь, дни 1—5. Москва, 1901, велика 4⁰, стор. 290.

Обчислене на ґеольоґічні періоди виданє Макарієвої Четії Минеї помаленьку, флєґматично посуваєть ся наперед. У дотеперішнїх 9 випусках скінчено падолист, із отсим десятим починаєть ся грудень. Разом із сим заведено реформу: замісь гражданки, якою були друковані дотеперішнї випуски, заведено кирилицю. Задля того, а також задля сеї обставини, що редакцію сього випуска обняв помічник Синодального ризничого д. С М. Сироткін, сей випуск друкував ся в Москві, а се спричинило ще повільнїйше темпо виходу і експедиції книги: хоч надрукована, як написано на титулї, ще 1901 р., вона була експедіована аж з початку 1905 р. і длятого й рецензія на неї не могла появити ся швидше.

Із передмови до сього випуска довідуємо ся, що між головними копіями Макарієвої Минеї, Царською або Синодальною, і копією Успен-

ського собора в Москві є значна ріжниця редакційного характеру. В Успенській копії минея за грудень по дни 31-ім має велику силу доповнень до цілого року; Царська копія переважно розбила ті доповненя на поодинокі дні в ріжних місяцях. Обмірковуючи видане грудневої минеї Археоґр. Комісія ухвалила йти по части за Царською копією, тоб то дрібнійші статї з доповненя Успенської копії розбити між поодинокі дні ріжних місяців, але дві більші ґрупи тих доповнень, що творять для себе цілости — Патерики і поученя київського митрополита Фотія видати окремо в двох томах як доповненя до Минеї. Все се дуже гарно, лише дай Боже дочекати!

Виданий тепер десятий випуск Ч. Минеї обіймає, як сказано в титулї, перших пять день грудня. Головну часть випуска займає Іван Дамаскин, якого память православна церков обходить під днем 4 грудня. Подано тут просторе житіє Івана Дамаскина, написане Іваном патріархом антіохійським (стовпці 104—139) і далї все те, що в старій Руси називало ся „Книга Дамаскин" або „Книга Небеса", далї йогож „Книга философская о осми частех слова", йогож Посланіє до Козми Маюмського, його слово про сьвяті ікони і слово про покійників і про служби за них. Інтересно тут зазначити, що ся північна редакція книги Дамаскина, яку Макарій втягнув у свою Минею, значно ріжнила ся від південної, українсько-руської, якої одна (неповна) копія з XVI в. є в моїм посїданю; видане Макарієвого тексту дає нам можність порівняти обі редакції сього важного твору, і ми зробимо се незабаром.

Із житий российських сьвятих маємо тут лиш одно, житіє Сави Сторожевського, як звичайно, вбоге історичним змістом (Сава — ученик Сергія Радонежського, сучасник Димитрія Івановича і його сина Юрія Дмитрієвича, якого він благословив на війну з Болгарами і в похід на Казань); головну часть місця займають „чуда" — шабльонові анекдоти про лїченя ріжних хороб докопувані молитвами сьвятаго.

Із просторих житий перекладених із грецької мови перше місце в отсьому випуску займає житіє Сави Осьвященного, твір, що вже в домонгольську добу був перекладений на церковно-славянську мову і пильно переписував ся на Руси. До житія додана тут і Похвала, написана тим самим автором Кирилом, і важна тим, що її грецького оріґіналу доси не віднайдено. *Ів. Франко.*

Житїе и чꙋдеса скѧтителѧ и чꙋдотворца Нїколаѧ, по рукописи Маріевскихъ Четьихъ Миней. Изданіе Археографической Коммиссіи. Москва 1901, 8-ка, стор. 168+23.

Отсе немов продовжене попередньої книжки, а властиво окремий

передрук одної частини матеріялу Макарієвої Четії Минеї, зібраного під днем 6 грудня. Зроблено се тому, як говорить у послїсловію редактор книжки д. С. О. Долгов, бо „імя сьв. Николая здавна на Руси окружене особливою побожністю, якої доказом являють ся численні храми сього сьвятого по всїй Руси і не меньше численні його чудотворні ікони та давні оповіданя про його житє і чудеса, оповіданя перекладені й оріґінальні, що починаючи від XII віка дійшли до нас“. Те, що зібране в Четії Минеї митроп. Макарія, далеко не вичерпує всього засобу староруських оповідань про сьв. Николая. Досить сказати, що у Макарія зібрано заледво 20 „чудес“, тоб то окремих оповідань про чуда, оповідань, які иноді доходять до розміру невеличкої новелї, коли тимчасом у відомій київській збірцї, присьвяченій житю, чудам і відправам до сьв. Николая і друкованій богато разів у XVII і XVIII в., маємо 20 чудес в значній мірі відмінних, а в рукописних збірках тих чудес набираєть ся до 40 (пор. Архим. Леонидъ, Описаніе рукописей графа Уварова, т. III, N. 1063 і ин.). Важні для наукового дослїду ноти додані до тексту (з окремою паґінацією), де подаєть ся поясненє темних місць, вказівки на грецькі прототипи староруських оповідань і загалом на лїтературу поодиноких леґенд.

Культ сьв. Николая, що в старій Руси в XII і XIII віцї заняв місце старшого культу сьв. Климента, вповні заслугує на увагу кождого дослїдника нашої старовини, а приписувані сьв. Николаєви чудеса належать до найінтереснїйших появ у порівняній мітольоґії, як приклади мандрівки поганських поглядів і культів і їх аклїматизації на христіянськім ґрунтї. Отсе виданє являєть ся пожиточним причинком для такої студії, хоч, розуміє ть ся, не дає понятя про її обсяг. *Ів. Франко.*

Pór Antal — Magyar-ruthén érintkezések a XIV-ik században (Századok, 1904, X, стр. 935—949).

Автор відомий із кількох розвідок про угорсько-польські відносини, дав тепер статю про угорсько-руські відносини у XIV в. Лїричний вступ про мадярсько-польське (!) братерство — дуже дешева публїцистика, що дивно бачити в найповажнїйшій мадярській історичній часописи, тому полишаємо на боцї. Переходячи до предмету автор кількома словами згадує про повстаннє Галицько-волинської держави, давнїйші державні й династичні відносини Угорщини й Руси — а з того зараз видно, що се поле для автора дуже мало знане. З відносин XIV в. нотує наперед перехід через Русь короля Оттона бав. в повороті з Угорщини за Юрія Львовича; дальше згадує коротко про плян палятина Копаса — посадити на угорськім тронї одного з Юрієвичів. Присутний у Вишеградї 1338 р. Lothka dux ruthenorum на думку автора має бути сам Болєслав.

В основу розвідки поклав автор відносини 1340 р. Численна література предмету авторови, з виїмкою розвідки Прохаски, цілком не звістна, тому вся наукова ціль схиблена. Для д. Повра був окремий руський князь Болеслав, що його строєно коло 25 марта 1339, а окремий знов Юрий, що згинув 7 квітня 1340. З тої причини походи Казимира кладе на 1339 р. (!), татарський напад на Польщу й Угорщину на поч. 1340 і т. ин. *С. Томашівський.*

Despre cnejiî românî de J. Bogdan (Annele Academie Romane, seria II t. XXVI, memoriile sect. istorice, 1902—4, c. 12—44)

Ueber die rumänische Knesen, von J. Bogdan (Archiv für Sl. Philologie, XXV c. 522—543, XXVI c. 100 - 114).

Ся праця румунського ученого вийшла заразом і по румунськи і по німецьки і з тим стала приступна ширшому кругу читачів. Се дуже добре, бо праця того рода, що зачіпає дуже ріжнородні питання, з ріжних дисциплїн, з історії ріжних країв і народів, в ріжних кругах повинна знайти відгомін і переоцінку її матеріалу і виводів.

Проф. Боґдан зберає звістки про волоських князїв — в документах сербських, угорських, молдавських і валахійських. Аналїзуючи сей матеріал і доповняючи вказівки одних країв вказівками з других країв, він приходить до виводу, що скрізь слово „князь" означає сїльського начальника — славянську назву для румунського jude, judec (judex, Dorfrichter), котрого компетенції й роля одначе сформувала ся під впливом німецького права. Князь = свобідний селян се вже секундарне явище, що пішло від того початкового.

В коротенькій праці, розумієть ся, не можна було розвязати всїх питань, анї навіть з цїлою докладністю простудіовати докладно всїх модифікацій сього явища. Автор головну енерґію свого дослїду звернув на матеріал румунський (Молдавії й Валахії), тим часом для зрозуміння сього інституту важнїйше значіннє памяток балканських і угорських. Інститут князя треба б розглянути на тлї орґанїзації села. Паралелї князя румунського з князями громад полуднево-славянських повинні бути прослїджені докладнїйше (автор не пішов далї словника Дюверниа, не сягнув навіть до Боґішіча), і т. д. Але і в границях своєї роботи автор дав дуже цінні гадки і вказівки, які можуть бути імпульсом до дальших студій.

Галицькими князями і взагалї волоським правом автор не займав ся ближше, обмеживши ся лише відомостями, які знайшов у Стаднїцкого. Новійша лїтература питання лишила ся йому зовсім незвістною, і відомости його через те не могли бути вповнї докладні.

По дорозї зачіпає він також „ватаманів“, наводячи згадки про сей уряд з молдавських документів, і болоховських князїв. Свого становища в сїй останнїй справі він одначе не маркує. *М. Грушевський.*

Въ память двадцатипятилѣтія С.-Петербургскаго археологическаго института (1878—1903). Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Изданіе С.-Петербургскаго археологическаго института подъ редакціею А. И. Соболевскаго и С. Л. Пташицкаго, Спб. 1903, in fol.

Укладчик збірника ак. Соболевский називає сю збірку першою пробою систематичного вибору палеоґрафічного матеріалу: Вона, каже він, містить в собі взірцї офіціального (або канцелярійного) письма майже цїлої Росії XIV віка (з близшими роками XIII і XV в.), як північно-східньої так і полуднево-західньої. Тут можна бачити уставне й півуставне письмо Москви, Новгорода, Пскова, Рязани, Смоленська, Полоцька, Вильна, Чернигова, Луцька, ріжних місць Галичини.

Збірка дїйсно містить взірцї письма з сих країв (назвати їх Росією XIV віка можна хиба наслїдком lapsus calami), отже дає матеріал дуже ріжнородний. Чи не буде претенціозно назвати її першою пробою систематичної збірки, то значить признати несистематичними всї иньші збірки, се вже иньша річ. Завважу лише, що великою систематичністю й пляновістю не визначаєть ся й ся збірка — богато в нїй має характер припадковости. Не кажучи вже про досить припадковий порядок, в якім подані взірцї, маємо тут з деяких місць і часу по кілька грамот, а деякі місцевости не заступлені зовсїм. Введені деякі грамоти без означення місця написання — значить для такої колекції малоцїнні. Видані на ново деякі грамоти, вже публїковані в досить добрих факсіміле, отже публїковані на ново без потреби. Що більше, є грамоти зовсїм непевні, фальсіфікати по всякій правдоподібности, як грамота Витовта на Княжу Луку; деякі, не зовсїм певні, потрібували б від видавців арґументації їх автентичности. Взагалї можна було пожадати більше пояснень пляну і мотивів, з якими робили видавцї свою збірку.

Але коли лишити на боцї вимоги пляновости й систематичности (може бути — вже ex post приложені до розпочатої роботи), то належить признати виданнє в кождім разї користним і цїнним. Подано тут ряд факсіміле нових і інтересних взагалї, й спеціально для нас, бо українські землї (спеціально Галичина), завдяки заходам другого редактора збірки, Пташіцкого, заступлені в сїй збірцї досить богато. Є кільканадцять грамот зовсїм непублїкованих — їх транскріпція подана осібно (де що в відчитанню треба б поправити — от нпр. впав

нам в око Бдешицкий, читай Гдешицкий в ч. 24, неможлива дата в ч. 13, і т. и.). Декотрі видання в виказах їх поминені (от нпр. виданнє трактату з Казимиром у Стрончиньского і Карского). Але се вже хиба дрібниці. *М. Грушевський.*

Acta Tomiciana — tomus undecimus epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum, serenissimi Sigismundi I per Stanislaum Gorski, canonicum cracoviensem et plocensem a. D. MDCXXIX, sumptibus bibliotecae Korniciensis, MDCCCCI, ст. II+356.

Одинайцятий том „Томіціянів“, виданий др. Жигмонтом Целїховським, бібліотекаром курницької бібліотеки, обіймає в 444 актах цілий рік 1529.

На вступі поясняє видавець реформу в методї свого видавництва Томіціянів: сей том як і дальші містити-муть акти з цілого року календарного, а не так, як се було в кодексї Ґурского, де загальні коронні сойми становлять границю кождого тому. Головним жерелом видавництва уважає і уважати-ме видавець кодекс Ґурского, а иньшими буде ся послугувати ся, о скілько се уважати буде за відповідне до заокруглення і доповнення матеріалу з кодексів Ґурского, і коли крім матеріалу Ґурского користає з иньших жерел, зазначує се на боцї коло кождого акта. Жерела побічні, з котрих користає, такі: сапіжиньский кодекс тт. VII, VIII, XVII, власність роґалїнської бібліотеки; кодекс Войчиньского та кодекс листів Кржіцкого: оба власність бібліотеки курницької; акти архіва в Королївцю (Königsberg) таварминського архіва в Фрауенбурзї. Два останнї дають важні причинки до пруських справ.

Одинайцятий том містить дуже ріжнородний матеріал до справ европейської полїтики, до внутрішнїх відносин самої Польщі, богато актів, що висьвічують відносини пруські і мазовецькі та приватні справи, за те на жаль не богато матеріалу є до руських справ. Найбільше актів приносить сей том для сучасної европейської полїтики, до головного факту сього року (1529) — війни австрійського Фердинанда з Іваном Заполїєю за Угорщину та приходу Турків в величезній силї в поміч сьому другому. Війна ся, що мов ключкою вяже Царгород, Москву, краї над Тисою і Відень, потручаючи аж о Рим, Париж і Данїю — обхоплює цілу Польщу своєю дрожю. Вже яко сусїдці та посвояченій ще із одною зі сторін (Ів. Заполїя був зятем Жигимонта Старого) Польщі не могла бути сеся війна далекою справою. Зближуваннє Турків, заняттє Буди, знищеннє Австрії їх військами електризувало всїх в Польщі. Дехто йно провідав ся що нове про Турків, їх похід,

битв і т. и., спішить повідомити про се Томіцкого; вірші (чч. 257 і 258) писані ad hoc підносять й напружають духа; навіть далеко на Литві відбиваєть ся війна голоснійшим відгуком. Про се довідуєм ся з листу (акт ч. 259) Фердинанда австрійського до воєводи вильненського Гаштовта, речника — як буде дальше видно, певного круга литовської шляхти, в котрій дякує Гаштовтови за попираннє Фердинандової справи у Жигимонта та просить „ut in coepto pro nobis officio perseverare ac res nostras, ut hactenus soletis... tueri et permovere velitis".

Польща стає місцем схоронення для значних утікачів з поводу тієї війни (еп. Бродаріч — чч. 99—100). З ріжних держав з'являють ся посли — або переходять Польщею до иньших володарів або удають ся до польського таки короля, що перебуває в сей час на Литві — а одним з центрів европейської політики стає в сім роції таким чином Вильно. Посол Фердинанда їде по поміч до в. кн. Василя. Висше згаданий Бродаріч удаєть ся до Франції по грошеву поміч для Ів. Заполії разом з французьким послом, що перебуває в Польщі для здержання при помочи Жигимонта Івана Заполії від союза з Турками (чч. 272, 296). Гієрон. Лаский їде до Данії зрекрутовати за французькі гроші військо для Заполії, вертає (вересень) з дуже нечисленним військом, але й сьому збороняє пол. король переходу через Польщу (чч. 225, 363, 433). Пос. Герберштайн з'являєть ся кілька разів у Жигимонта то з прошеннєм грошевої помочи, то запоруки у Фуґґерів, то посередництва між Фердинандом і Соліманом, але всї прохання безуспішні (чч. 85, 276, 288). Кінець кінців Польща не дає ніякої позитивної помочи, на що жалуєть ся Заполія дуже (чч. 433—5).

Велику частину актів займають листи підканцлєра Томіцкого до короля, що перебуває — як згадано висше — в сім часї на Литві, щоб покінчити кодифікацію литовських прав, упорядкувати тамошні відносини та перепровадити наступство по собі. Кожду важнійшу справу реферує Томіцкий королеви, королевій Боні та часто Хоєньскому, королівському секретареви; тоті три паралєльні відомости доповняють ся нераз до найменьших подробиць.

Про внутрішні відносини довідуєм ся з двох актів: 1) з листу короля до ґенерального сойму в Варшаві та 2) з реляції постанов і зі справ обговорюваних на ґенеральнім соймі в Варшаві з початком р. 1529. Ся реляція переслана послами до короля 29 лютого (н. ст.) 1529 — заразом найбільший акт з цілого тому (ч. 59, стр. 49—59).

Найважнійшою із внутрішніх справ в сім році було змаганнє прилучити Мазовше до Корони[1]) та зрівнати права, обовязки і адміністра-

[1]) Акти до неполагодженої ще цілком справи з Мазовшем: чч. 39, 45, 59, 89 і иньші.

цію його з иньшими землями Польщі. По справозданню з пертрактацій з Мазовшем, котрі то річи — кажучи — не так то легко пішли, ухвалено податок[1]) для утримання граничнього війська на Руси („militibus in terris Russiae militantibus") та сплачення в двох ратах залеглої з попереднього року (1528) платнї в сумі 20.000 фльоренів і ухвалено сталу платню для начальника (praefectus) того війська. На се згодили ся всї посли крім духовників, котрі, мовляв, без спеціального на се наказу арцибіскупа та повідомлення загалу клиру не можуть в тім нїчого становити. Длятого вислали духовні посли в тій справі свого відпоручника Іздбеньского, канонїка крак., до короля з устними інформаціями, аби король дав відповідний наказ арцибіскупови що до тої справи[2]). Таким чином „quantum conjectura assequi licet, poterit conduci et servari contributionibus illis plus quam trecenti equites atque ita servabuntur et collocabuntur in finibus regni ad annum praesentem prope quatuor milia hominum armatorum".

По зданню справи з ухвалення сього податку звертають ся посли до короля з прошеннєм, аби й Литва за його принукою поставила тільки само війська для тим лїпшого опору спільньому неприятелеви — Татарам.

Татари в тім році не виступають аґресивно, заняті своїми усобицями (про се низше), але все таки зіставили добру памятку по собі, як се видимо з першого акту (ст. 6), листу Томіцкого: „...jam terra Podoliae tota et Russiae major pars excursionibus et praedis Tartarorum deserta jacet, non proculque abest, ut hoc quoque malum serpat ad hunc ducatum Masoviae, illis terris jam deficientibus..." Не диво прото, що польський сойм зачав думати про се.

Крім мазовецької та військової справи повзято ухвалу уставити комісарів „ad fines regni et ducatus Lituaniae distinguendos et dirigendos" та визначено на день сьв. Михайла (лат.) з'їзд комісарів литовських з комісарами земель польських, сусїднїх з Литвою (вичислені поіменно названі комісарі).

На сїм загальнїм соймі ще є одна справа, що дотичить земель руських: посли Подільської та Галицької землї жалують ся тяжко на

---

[1]) „omnes coloni seu kmetones villarum, tam mtis regiae, quam omnium subditorum ipsius, spiritualium et saecularium, solvant de quolibet manso vel laneo agri possessionato octo grossos, civitates vero et oppida integram contributionem civilem, quae schoss dicitur, more veteri taxatam. Praeterea ut contributio quoque czopowe a cervisia et quibusvis aliis liquoribus juxta antiquam consuetudinem edatur et solvatur ad ratas temporum et sub poenis in litteris universalibus descriptis".

[2]) ЧЧ. 50, 73, 76, 104, 141, 168, 293—4, 296, 303...

розбійничі напади Волохів (Valachorum) та просять короля, щоб „наказав начальникови граничного війська умістити зі 100—200 мужа (із граничнього війська) на тім пограничу Руси, аби можна вздержати (волоські) тайні й явні напади“. Для провірення і розслїдження шкід та кривд обопільно собі сусїдами нанесених мав відбути ся з'їзд комісарів зі сторони Волощини та Польщі, а комісарами з Польщі вибрано воєводу подільського і каштеляна львівського, яко таких, котрі анї не мають дібр в сусїдстві Волощини, анї не кревні покривджених. (До сеї справи Ч. 266).

До сього акту додано ще „seorsum ac secretius regiae mti. referenda“ з сойму, — тут складають посли своє „чолобиттє“ Бонї та заносять просьбу, аби „grato animo“ приняла соймові ухвали та їх зреалїзованню не ставила ніяких перепон[1]).

Не бракує там рівнож кількох „гречних“ слівок „ad dmos et charissimos fratres Lituanos“. Ось сї слова: „In summa... hoc videtur dmis. consiliariis cum illis (Lituanis) loquendum, post salutem et amorem fraternum, quod a longo tempore fuit desiderium omnium ordinum regni Poloniae, ut cum in omnibus rebus, tum in defensione adversus communes hostes praesertim Tartaros, communibus viribus et concordibus animis cum eorum dominationibus semper uterentur“.

Другу ілюстрацію внутрішнїх справ та відносин короля до Литви дає королївський лист до ґенерального сойму в Варшаві (Ч. 2, стор. 7). В листї тім король подає за причину своєї неприсутности на соймі занятте литовськими справами, свою недугу та вкінци просьбу Литовців, аби у них повістав. Король стоючи на принціпі: „neutram partem istorum regnorum dissidentium juvare vel impendire, sed uti christianum principem decet, haec quae pollicita sunt, re ipsa, non verbis tantum praestare“..., працює безустанно, відколи йно приїхав на Литву, працює день й ніч, аж западає в недугу. („Dumque... mtas die noctuque sudaret... nullum pene diem profestum intermittendo, incidit aegritudinem gravem“). Всїма силами старає ся, „ut subditorum mutuis altercationibus atque controversiis ad bonum finem deductis, ad regnum hoc suum... redire posset“. Найголовнїйшою цїлию сих старань було позисканнє від Литви на оборону східнїх границь стільки війська, кілько

---

[1]) (Ч. 59, ст. 59). „Supplicant... universi domini consiliarii... ut mtas vestra hoc illorum obsequium et labores (ухвали сойм.) grato animo suscipere dignetur..., ne in his negotiis, quae summo labore peregerunt (dmi consiliarii), vel difficultatem, vel nocumentum aliquod subirent, quod nisi non in detrimentum reipub. vergere possit“.

ставляла польська корона [1]). Король постановив для полагодження сеї справи скликати два литовські сойми на Зелені сьвята та на день сьв. Мартина, на котрих мала відбути ся оцїнка дібр литовських панів для визначення податку на удержанне сталого граничнього жовнïра. Крім того король хоче поладнати граничну справу між Литвою і Короною [2]), визначає комісарів (в актї вичислені), дїлить їх на дві ґрупи та визначує кождій круг дїлання. Перша ґрупа, вийшовши з Парчова, перейти мала цїлу Волинь. Друга-ж від Ганяза (Goniądz) мала йти через Тикотин, Більсько, Дорогичин, Мельник, Межиріче, Берестє аж до Парчова. Час, в котрім мали зійтись обі сї ґрупи, був визначений на день сьв. Трійцї.

Можливо навіть що, невважаючи на ті занятя та недугу, король міг би був приїхати на сойм, та супроти жадань та просьб литовських панів був змушений позістати в Литві. „...dmi consiliarii Lituaniae non sine maerore questi sunt mti. suae regiae, quod illos tam subito orbare sua praesentia vellet, relictis, immo posthabitis tot et tantis ducatus sui magnis et periculosis necessitatibus, ponentes ad oculos adversitates, damna et pericula innumera, quae discessum mtis. regiae procul omni dubio essent secutura.“ Вони благають його, аби їх „так борзо“ не опускав, а „почате дїло“ покінчив („ut ad optatum portum et finem deduceret“), цїлій державі на добро а собі на славу. Коли-жби не довершивши дїла, їх опустив, „jam ducatum ipsum desponderet mole tot periculorum et negotiorum esse interiturum et ruiturum; neque sibi persuadere vellent (cons. Lituaniae), ut dmi Poloni, cum quibus, ut jam olim communem dominum, ita etiam, quaeque adversa et prospera indivisa semper habuerunt et etiam habituri sint deinceps, ad incolarum mag. duc. Lituaniae calamitatem et detrimentum, ac etiam (ut nunc sunt tempora) ad eorum

---

[1]) „hoc maxime satagebat (majestas) et in animo suo perficere constituit, quo subditos suos ilius ducatus in eum modum et ordinem reducere potuisset, ut adversus communes cum regno hostes mutuis et paribus viribus quotannis resistatur“.

[2]) (Altera pars legationis secretior — той сам акт): „Quoniam multae sunt exortae differentiae inter confines subditos nostros, tam ex regno, quam ex ducatu Masoviae cum istis hic Lituaniae incolis, qui nos multiplicibus querelis inclamant de suis injuriis, quas sibi invicem ad limites istorum dominiorum inferunt, unde videmus plurima odia oriri, ex quibus posset facile mutua pax et amicitia rescindi“ — коли тому не запобіжать заздалегідь, — прото визначає, „ut querelarum et injuriarum sit aliquando finis, commissarios, qui proximo vere conspecturi limites et cognituri atque judicaturi injurias subditorum nostrorum...“

interitum importune efflagitarent a mte. regia, ut relicto hoc ducatu absque coeptorum negotiorum consumatione se ad regnum reciperet". Зваживши сї жалї та прошення Литви король зістаєть ся на Литві, аби зачате дїло „sub bonis avibus" довести до пуття.

Крім тих двох найбільших є ще з-декілька актів, котрі справдї иньших справ внутрішнїх, крім висше обговорених, не підносять, за те обясняють їх часом або доповнюють — вони дотикають справи війська на границях руських земель, справ та відносин литовських і кілька иньших.

Що до справи граничнього війська маємо:

Ч. 15.: Consiliarii utriusque status in conventu generali varsov. congregati — exactoribus terrae Posnaniensis, Sieradz., Calissien. et Lanciciensis. Тому що наємні війська на пограничу жалують ся, що їм не заплачено за р. 1528, — посли запитують „поборцїв", чи мають зібраних тілько гроший, аби мож заплатити наємникам.

Ч. 16. Мова про невиплаченнє гроший Луцї Орловскому, що був 1528 р. начальником граничного війська на Руси.

Ч. 36. Томіцкий надїє ся попертя справи граничного війська Юрием Радивилом на литовськім соймі.

Ч. 57. Томіцкий доносить др. Станїславови Борек про згідну соймову ухвалу всїх станів: уставити податок для утримання граничного війська. Крім надзвичайного податку (exactionis civilis schoss) уставлено й czopowe і 8 гр. від лану — се на його гадку повинно б вистарчити на утриманнє жовнїра.

Ч. 89. Королївський унїверсал оповіщає, які ухвалено податки на сьогорічнім ґенеральнім соймі, коли та в яких ратах мають вони бути сплачені. При самому кінци мова про податок від руського духовенства: „Item prothopopones alias namyesnyczi per duos florenos, sacerdotes vero rutheni, qui popones vocantur, ex singulis ecclesiis et synagogis per mediam sexagenam grossorum, medietatem vedilicet pro prima et aliam medietatem pro secunda ratha praedicta persolvent".

Ч. 94. Litterae datae ad palatinum, exactorem et dispensatorem contr. pub-arum pro dando stipendio praefectis militum. Означено кілько префектови якоїсь землї мають виплатити на утриманнє війська та подано число жовнїрів, яке має котра земля поставити.

Ч. 170. Томіцкий повідомляє коронного канцлєра і підскарбія, що збунтоване військо граничне прислало до нього своїх відпоручників в рішучим жаданнєм платнї за попередний рік, бо знають, що сойм ухвалив, а гроші на ту цїль вже зібрані. Томіцкий збув їх обіцянкою („repressi, quantum potui, illorum animos incensos") скорого полагодження сеї

справи, а у адресатів просить найскоршого зарядження виплати (Подібн. акт ч. 171).

Ч. 303. Татари підступом погромили під Очаковом граничне військо: амбітний Аслям Солтан, хотячи відсадити свого стрия від стола ханського, завзиває на поміч вожда граничнього війська Яна з Сіняви Язловецкого та Estaphium (Eustachium) Daskowicz de Kijow, Ruthenum, eorum locorum capitaneum". Чи Дашкович[1]) пішов, про се дальше нема згадки, правдоподібно не пішов, а вирушив Язловецкий тілько з своїм військом, котре Татари підступом розбили, богато взяли в неволю, а ледви кількох утїкло. Язловецкому з 15 їздцями позволено вернути домів.

Тому що по сїм погромі зістало ся з пограничного війська тільки „satis pauci" (ч. 314), котрі „нїяким способом не моглиб оперти ся силї Татар", та заходила поважна небезпечність, що Татари заохочені поводженнем стануть нападати — видано маніфест (Ч. 315.) підписаний Томіцким, каштеляном і старостою краківським (Христоф. Шидловецким) до всїх старостів, аби скликати „посполите рушене" шляхти проти Татар „ad exstinguendum hoc commune incendium" (Тої самої справи дотичать акти чч. 337 і 342).

Що до литовських справ, то важно й цікаво булоби довідати ся про упорядковане литовських відносин, але акти до сеї справи дають нам лише слабий образ того, що діяло ся на Литві. Нї слїду про хід пертрактацій короля і литовських панів, що діялись правдоподібно устно і особисто.

Про пляни перепровадження реформ довідуєм ся з двох інтересних меморіалів Хоєньского і Гаштовта Їх варто ширше навести. Акт перший:

Ч. 214. під заголовком: „Поводи Альберта Гаштовта, по котрим не можуть бути установлені на Литві судї з шляхти на польський лад, як сего Бона хотїла". Гаштовт уважає річю непотрібною, а навіть не-

---

[1]) В сїм акті ось як характеризовано Дашкевича... (est) magnae apud suos et Tartaros reputationis, nam victoriis crebris Tartaroros fudit (Eustachius). Interdum etiam dux ipsorum Tartarorum in exercitu contra Moscos fuit, Moscoviam latissime vastavit et exercitum tartaricum ingenti praedia onustum ex Moscovia incolumem ad Tartariam reduxit. Astutus, fortis et fortunatus hic bellator ac plane Tartarorum terror erat, vultus eius et totus corporis habitus ac vestitus plane tartaricus erat; linguam eorum calluit et plerumque agens exploratorem in castris eorum non agnitus fuit, sed pro uno ex Tartaris reputatus et ob id cognitis illis rebus magnas eos clades affecit et nuntios Tartarorum, qui ad eum mittebantur palis tranfixos in campis illis, qua Tartari transitum faciebant, in terribile spectaculum in altum extulit.

безпечною уставляти в кождім воєводцтві (palatinatus) суддів зі шляхти. На його гадку реформа в литовськім судівництві, коли не шкоду, то в кождім разї нїякого хісна не принесе. Бож „alia est ordinatio regni Poloniae, alia magni ducatus Lituaniae, ideo diversae consuetudinis, diversae observationes necesse est, ut fiant“. Не час з рештою переводити реформи, коли Москва грозить Литві, так що страх перед несподїваним нападом змушує їх стояти завсїди зі збруєю в руцї. Кождий народ має свої звичаї, пошану для свого судівництва, припоровленого до звичаїв. Сам працї король знає і видить „quanta quotidie temeritate et impudentia hi dmi nostrates Lituani, qui cum mte regia praesident, sua et suorum tutantur negotia et qui consultores mti. suae adesse deberent pro iustitia decernenda, patronos se et defensores statuunt“. — Коли се діє ся в присутности короля, щож стане ся, як його бракне? Процедура польського права є довга, „iuris polonici vix aliquando finis est, adeo ut, quisquis abundat pecuniis, poterit illud in infinitum protrahere“. Вкінци як воно там і не було, то вже працї король присяг на захованнє тих прав, тож й ломати присяги нїяково. Зрештою литовські порядки де в чім і наручнїйші: на польський взір податок ухваляєть ся на соймах, котрі вимагають богато трудів, коштів та часу, заки збереть ся цїлий шляхотський загал, та й не завсїди приходять до кінця. Инакше діє ся у Литовців: „nostrae (литовські) — каже Гаштовт — longe aliter absolvuntur conventiones, et quidquid per mtem regiam concluditur et dominos, nobilitas hic nostra (ut) exequatur, necesse est“[1]).

Акт. Ч. 215. містить відповідь на се п. тит. „Joan. Chojeński contra rationes Gastoldi pro iudicibus in Lituania in equestri ordini instituendis“. Хоєньский „збиває“ кожду з 10 точок Гаштовта за порядком, кажучи, що всюди працї, отже і в Польщі, були „rudi mores“, які тепер ще є в Литві, одначе „successu temporis“ поліпшились, здало ся б так само і в Литві. Поляки радиб і раді б були, як би Литовцї від них приняли усї урядження і права, бож працї їх права то не-аби-які: Поляки вибрали „ex multis, quae optima“ (ab Italis et Alamanis), одначе не накидують їх Литві (habeant sibi mores rudos!). — „Si tamen non placebunt iudices instar polonicorum“, то нехай зістануть при своїм, але то тілько коронї лежить дуже на серцю, що в Литві брак скорійшого

[1]) Гаштовт згадує про факт, що два рази — не вважаючи на наказ короля — не з'явило богато „istius ducatus“ із (військом) з людьми своїми, і через се сталось, що „Moscus jam-jam instabat... nihil aliud restabat, nisi discessio et fuga mtis suae cum filio . . . . . in magnam levitatem et ignominiam“. Покараннє за непослух польським правом не дійшло б до кінця.

темпа в процедурі карній. „...inveniatur modus, per quem quisque assequatur justitiam et cito et sine tantis spoliis... dum soli tres domini totum ducatum Lituaniae judicant, justitia bene ministrari non potest“. Коли в тім напрамі доконаеть ся реформа, то скорійше поладнаеть ся навал приватних справ, а тоді ліпше буде можна відперти й сусідів напастливих... Аж тоді мир і добро запанують на Литві! От чого ми вам сердечно бажаем! „Quis bonus non optat suos videre esseque similes — quibuslibet nationibus, praesertim in his, quae ad bonum ordinem et justitiae administrationem pertinent?“

На сій полеміці уривають ся всякі вістки про реформу литовського устрою. Маемо ще лиш відпис королівського універзала (ч. 362), де оповіщуеть ся, що від дня сьв. Михайла вже будуть нові закони усіх обовязувати.

Конець тому займають акти, з котрих довідуем ся про вибір Жигимонта Августа на в. князя литовського, а далі на короля польського, а котрі походять від самого короля Жигимонта Старого та канцлера Томіцкого.

Ч. 425, лист Томіцкого (з дня 17, XII, 1529) до Бони. В нім звіщае Бону про вибір її сина Жиг. Августа на короля та висловляе свою велику радість та задоволенне та не менше зачудованне, що так з одноголосною згодою вийшов в сім часі на короля[1]). Та серед сих конвенціональних слів — вилазить з посеред них мов шило: що се було для нього — немилою несподіванкою.

Подібно в акті ч. 426, припоручаючи сотрудникови краківської катедри зробити обходи та ріжні молебні, аби подякувати „Deo in tam praesenti ac insperata communi omnium nostrum felicitate“, мовить, що сей вибір став „praeter spem etenim opinionem omnium„ а хиба „ordinatione, permissu ac clementia Dei optimi maximi...“

Ч. 429. (дата: 21/XII). З листу Жигимонта до Бони довідуем ся, що й для короля сей одноголосний і ентузіастичний вибір Ж. Августа на литовського князя, а потім й короля польського краю став ся „praeter nostram et omnium opinionem, quando mentio facta fuerat in senatu

---

[1]) Gaudium magnum praesentibus mti. vestrae sermae. annuntio, filium... in regem Poloniae communi omnium ordinum consensu et voluntate hodie electum esse et in dominum universis provinciis susceptum. In quo nescio, an magis laetari vel admirari debeam, cum et factum est illud optatissimum supra omnia... illmi. filii auspicia atque rationes admirabiles et mirificas esse hoc tempore animadvertam... Explicari enim vix possit, quam celerrime et praeter omnium expectationem, quamque concordibus omnium suffragiis augusta haec regis futuri electio sit confecta, quam ego satis intelligo non magis ex studio et cupiditate omnium, quam ex singulari (!) Dei clementia et voluntate“.

de electione ipsius sermi. filii nostri ad fastigium m. ducatus Lituaniae, universi primum consiliarii, deinde etiam et terrarum nuntii nos sponte rogarunt, ut eundem sermum. filium nostrum pariter ad sedem regiam propter varios rerum humanarum eventus proveheremus, quod nobis assentientibus et gratias illis agentibus mox summo omnium consensu et alacritate electus est idem sermus, filius noster in regem et publice omnium denuntiatus est declaratus.“

В другiм листї (ч. 430) повiдомляє король Бону, що вiдповiдно до постанови сойму та звичаю прибудуть до неї сенатори (в ч. 431 вичислені всї 10 по iменн), щоби сповiстити її про вибiр і оголошеннє її сина королем, а в кінци поучає Бону Жигимонт про хід церемонїй сеї церемонії: вперед наступить поздоровленнє королеви і сина, звістять королевича, що спонукало сенат і послів до передчасного його вибору на короля, і просити-муть, аби сесю гiднiсть прийняв. В кiнци жадати-муть від королеви — як велить звичай — аби їм виховала королевича на справедливого та сильного короля.

Коли мала вiдбути ся коронація, того на певно не знати, нїчого на соймі об тім не рiшено (ч. 428, с. 316): „...nihil est adhuc conclusum, immo neque dictum. Concludetur tamen hiis diebus proximis et non extrahetur in longum talis celebritas“.

Крім того є ще кілька иньших, поменших актів, що кидають сьвiтло на рiжнi справи.

Ч. 45. Мiж умовами, на яких Мазовше прилучаєть ся до Польщі, означені правнi вiдносини мiж Мазовшем і Литвою: „item ut dietae et judicia antiqua inter ducatus Lituaniae, Prussiae et Masoviae in locis solitis pro omnibus iniuriis et violentiis subditorum ex utraque parte fierent in posterum et innovarentur juxta antiquam consuetudinem et recessus terrestres“.

Ч. 234. Томiцкий пригадує королеви часті прошення і домагання польських панів, щоби прилучив Литву до Польської корони, з чого вийшла б тілько користь для обох країв, та й Татарам можна буде сильнїйше оперти ся „cum animorum, sumptuum et copiarum in regno sit facta et ducatu conjunctio atque unitas“. Тож сподїває ся Томiцкий, що король зволить так його як також „subditorum suorum crebris petitionibus et desiderio satisfacere“.

Усильно домагають ся Поляки скорого повороту короля в Польщу, а того рода прошення чи навіть жадання стрічаємо в XI томі Том. раз-в-раз. пр.

Ч. 100—1. Томiцкий просить короля, щоби вже раз приїхав до Польщі, бо в його неприсутности „crebrae fiunt incendia, caedes, rapinae...

Ч. 209. Коли невважаючи на неустанні просьби, король не вертає, Том. удаєть ся вже йно до Бони, аби короля спонукала до повороту[1]) (тут пробиваєть ся тон острійший!).

Ч. 408. (16/XI). Том. висловляє свою велику радість задля повороту короля до Польщі (на сойм). Вість сесю як і иньші важнїйші розтрублює зараз Том. своїм значним кревнякам як „domino nepoti charissimo“ Кржіцкому, біскупови плоцькому і иньшим...

Ч. 343, с. 260 довідуєм ся, що король визначив загальний сойм на день сьв. Андрія, 30 падолиста (Про сей сойм ще акти: чч. 292, 294, 346).

Доповненнє цілого одинайцятого тому становлять акти про пруські відносини та в кінци велике число приватних листів. В справах пруських головною була реформа монетарна[2]), що посередно дотикає також Польщі й Литви (ч. 125 лист Ав. Фербера, еп. вармінського, до Древицкого, еп. володимирского). Крім сего довідуєм ся про иньші справи і події в Прусії (пр. про заразу).

З публичними справами перехрещують ся та переплїгають ся справи приватні заховані в приватних листах, котрих є спора пайка. Інтриґи, старання про якісь уряди, титули, листи рекомендаційні, протекційні та прошення за кандидатами на посади і т. д., то зміст приватних справ.

Сих останнїх написав ся досить Томіцкий до короля, котрий йому ніколи не відмовляє. З посеред інтервенцій Томіцкого до короля належалоби згадати інтервенції його в справах приватних кн. К. Островського, кн. Слуцьких, Юрия Радивила, Мартина Мишковського, і иньш. (чч. 25. 130—2, 200 і ин.). *І. Шп.*

Antoni Prochaska — Rokosz lwowski w r. 1537 (Kwartalnik historyczny 1902 р., с. 1—22, 208—242, 381—400).

В названій праці дає д. Прохаска критичний огляд ворохобні польської шляхти в 1537 р., звісної під назвою „wojna kokosza“. Ся ворохобня не стояла відокремлена, була в тїсній звязи з попередними внутрішними подіями в Польщі, а також із заграничною полїтикою Жиґимонта. Заграничній як раз полїтиці присьвячує автор широко нарисовану

[1]) Verum quia hic multa indigna et maximi momenti facinora propter absentiam mtum. vestrarum commituntur, enixe rogo mtem. vestram, ut et ipsa sibi in animum inducere et regiae mti. persuadere dignetur, quod ad nos quam primum revertatur et non patiatur nos tanto desiderio mtem. v-am expectare“.

[2]) Про се чч. 112, 120, 133, 206, 240 (едикт. корол. в сїй спр.) 228 — про заразу: 367, 376, 380. Про иньше: 329 і 330.

вступну частину розвідки. Жиґимонт, не уважаючи на давнійші звязки з Габсбурґами, підпирав тайно в Угорщині Заполію против цїс. Фердинанда. В свою антігабсбурську політику втягнув також (1527 р.) молдавського воєводу Петра Рареша — турецького васаля. Але не на довго. Рареш, що дбав передовсїм за себе, витягнув свої спірні права до Покутя, зірвав зносини з Заполією й показав готовість піддати ся Фердинандови. Цїсарський двір поступав дуже обережно, офіціяльно не брав Рареша в свою опіку і в часї тяжких турецьких воєн не хотїв попадати явно в ворожнечу з Польщею, що й так не дуже симпатизувала з його політикою. Молдавський воєвода, полишений самому собі, на власну руку зачав війну з Польщею, кинув ся на Покутє і добув його собі в літї 1535 р. Тодї вийшов Фердинанд як посередник між Польщею й Молдавією. Автор з притиском доказує (на підставі інструкций й справоздань цїсарських послів), що мотиви, які водили цїсарем були зовсїм щирі; його інтересувало добро християнства: боротьба між Польщею й Молдавією роздерла б християнські сили й підперла б мусулманство. Та не вважаючи на горячі старання Фердинанда Польща, не оглядаючи ся на ніщо, відкинула цїсарське посередництво. Але зараз показали ся сумні наслїдки такої полїтики. Вже від 1533 р. зачала шляхта опозицію проти короля в обороні своєї „шляхотської вільности". Хотїла прибільшення привілеїв для себе, ревізії і поменшення прав міщанства, обмеження королївської власти і т. и. Особливо ярко виступили сї жадання на довжезнім „стоднєвнім" краківськім соймі 1536—7 р. (трівав від 12 падолиста 1536 р. до 2 марта 1537 р.). Король уступити перед шляхтою не хотїв, за те шляхта не ухвалила майже ніяких податків на війну з Молдавією і рішила скликати лише посполите рушенє. В липню 1537 р. стануди під Львовом величезні шляхетські полки — але не на війну, лиш щоби знов висказати королеви свої жадання. Рішено не йти на ворога, поки король не вдоволить шляхотських потреб. Нїчого не помогли двомісячні переговори, король мусїв залишити на тепер війну і розпустити шляхту домів. „Війна" лишила слїд лише в львівських ґродських актах, в скаргах доохрестних селян „pro iniuriis" (порівн. стор. 233). Війна ведена дальше самим королем не йшла щасливо; Жиґимонт мусїв прийти до згоди з Молдавією — при помочи Фердинанда.

Хід бунту описаний в другій частинї розвідки, в третїй частинї аналїзує ся головне жерело історії львівського бунту — анонїмні „Conciones" (вид. Кєнтшиньским). Д. Прохаска хоче виказати, хто був автором сего діярія й доходить до висновку, що автором не був анї Ґурский, анї Станїслав Ожеховский, як думали попередні дослїдники, лиш хтось з найблизшого королївського окруження. Оден з доказів автора здає ся менї не ясним: др. Прохаска говорить, що Ожеховский не міг бути

автором „Contiones“, бо його погляди не ідентичні з поглядами сього анонїма. На с. 383 каже, що погляди Ожеховского на львівські події націховані партийностію для шляхти й длятого він не може бути автором „Contiones“; тимчасом з цитатів на с. 241 дізнаю ся, що книжочка Ожеховского „Ruszenie ziemie polskiej przeciw Turkowi“ було критикою львівської „війни“. Се-ж як раз сьвідчило б, що думки Ожеховского такі самі, як автора „Contiones“. *Ів. Кр—ч.*

Antoni Prochaska — Sejmiki wiszyńskie w czasach trzech elekcyi pojagielońskich (Kwartalnik historyczny 1903 р., с. 363—404, 544—595).

Ся розвідка займає ся обговоренем польсько-габсбурських відносин і справами внутрішньої „поправи“ в Польщі — подібно як й Rokosz lwowski того самого автора; зміна лиш в тім, що при внутрішнїх справах автор обмежує ся руським воєводством і що користує ся сьвіжими, невиданими жерелами. Сам заголовок не дуже добре вибраний, бо праця говорить дещо більше, як про самі вишенські соймики; зрештою соймики руського воєводства, котрі автор описує, відбували ся не лиш в Вишнї, але й напр. у Львові (пор. с. 393 і 560).

В часї найбільшого зросту сила Ягайлонової династиї виросла в Польщі зовсїм природним способом нехіть до так само могутнього сусїда — Габсбурґів. Реформація, що найшла такий прихильний ґрунт в польських землях, підбила ще сю ненависть до католицького цїсарства. Вкінцї прийшли ще війни Габсбурґів з Туреччиною і вони зовсїм знеохотили Польщу до приязни з Австрією, бо Туреччина за кожде зближенє Польщі до віденського двору платила тяжкими наїздами. Результатом того всього було се сліпе завзятє проти австрийської кандидатури, що так виразно виявило ся в трох перших елекціях по смерти останнього з Ягайлонів. Габсбурґи ж, по думцї автора, щиро спрuяли Польщі і були одинокою силою, що змогла б ще підвести річпосполиту з упадку.

Першу скрипку в тій антігабсбурській орхестрі мали східні воєводства, особливо руське, тодї найбільш радикальне з усїх воєводств в Коронї. Тут найлїпше видко, як тодї сильно повязались нитки заграничної полїтики з внутрішнїми справами: всї противники Австрії були рівночасно найбільшими приклонниками сьвіжо проголошених ідей шляхоцької вільности. Шляхта всїми силами пре до того, щоби вибороти собі абсолютну перевагу над всїми иньшими станами річипосполитої. Піднесенєм клича de dissidentibus, осьвідчує ся руське воєводство за загальною релїґійною толєранцією — очевидно з заміром ослабити вплив католицького духовенства. Заразом припечатує долю селянина, кладучи застереженє, що толєранція не обіймає селянства, що хлоп має бути за-

лежний від пана tam in secularibus quam in spiritualibus... Нова орґанізація судівництва має звалити з ніг міщанство, піддати міста під присуд шляхти; вплив сенату і короля на суди має бути обмежений до зера. В своїх плянах йшла східна шляхта дальше від шляхти західніх воєводств; найліпше се видно як раз на судівництві. Зараз по смерти Жиґимонта Авґуста заведено надзвичайні т. з. каптурові суди; сї суди так засмакували шляхтї руського воєводства, що їх з цїлою силою боронила і аж на самім кінцї, по всїх воєводствах приняла т. з. нові суди, воєводські. Але й сю орґанїзацію з'уміла зреформувати по своїм ідеалам: знесено апеляційну юрисдикцію короля і сойму, відібрано фактично голос духовенству і міщанству; навіть на чолї судових актів писано не, як давнїйше, „Ми ради сьвітські і духовні, рицарство і міста" — але „Ми ради і рицарство коронне в руськім воєводстві" (пор. с. 398).

В двох перших елекціях цїла шляхта тримає ся солїдарно; на її чолї стоїть звісний Ян Замойский, горячий заступник всїх шляхоцьких стремлїнь і пристрастний ворог Австрії. По противнїй сторонї стоїть духовенство, міста (передовсїм Львів) і сенат. Річ трохи змінила ся при третїй елекції. Найбільш радикальний відтїнок шляхти, йдучи консеквентно в оборонї „золотої вільности", виступив з проєктом відібрати Замойскому гетманську власть, бо й він видавав ся шляхтї занадто могучим; ся партія — також против плянів Замойского — хопила ся габсбурської кандидатури. Але невважаючи на австрийські субсідії Замойский побідив разом з своїми прихильниками і своїми ідеалами.

Такий більш меньш зміст розвідки д. Прохаски, інтересної особливо для історії галицької шляхти. Тільки, на жаль, не все можна сконтролювати, бо оповіданє опирає ся на невиданих жерелах, а автор взагалї звістний своїм суб'єктивізмом. Длятого на будучність пожадано було б, щоб принаймнї найважнїйші акти подавати в довших ексцерптах — праця тодї була би в двоє цїннїйша. — Згадаю дещо, що саме при читаню впадає в очи. Передовсїм той дивний пієтизм для Габсбурґів. Чи автор часом тут не дивить ся за рожево? Очевидно Габсбурґи могли собі бути для Польщі дуже щирі, але на се треба доказів — а доказів автор крім загальних фраз не дає. Датї в Габсбурґах бачить автор **одиноких** представителїв західньої культури: коли Польща зірвала з Габсбурґами, по словам автора зірвала також з заходом (пор. с. 556, 582, 591—3). Та Польща знов навязувала зносини з Францією, що звісно лежить на заходї і не така дуже була некультурна; переймала ідею релїґійної толєранції — також з заходу... Чи тільки сьвіта, що в габсбурськім вікнї? — Друга річ, що стала для автора улюбленим висловом, се „зацофаність руського воєвод-

ства“ (пор. с. 374, 554, 558). Та знов доказів на се нема. Противно в самій розвідці находимо щось зовсім иньше: дізнаєм ся, що в літературі східні сторони брали часто живійшу участь як західні (пор. с. 383, 592), знаємо вже, що осьвідчались за толеранцією, а то звісно не така ретроґрадна річ, вкінці бачимо, що руське воєводство забирає перше голос в справах реформи, яка вона там і не була, — взагалї такої великої реакційности в нїм не видно.

Не можемо привикнути також до так звичайних у дра Прохаски говорень про се, що Польща підпирала християнську цивілїзацію „w ustawicznych bojach kresowych z pogańskim i Kozakami, mężniejąc i potężniejąc wśród tych bojów“ (с. 363), про „posłannictwo Jagiellonów“ (с. 364), про те, що руські воєводства „niegdyś tak silnie popierały dzieło unii i były podstawą odrodzenia społeczeństwa w jej duchu“ (с. 588) — Всеж бо то порожнїсенькі фрази! Прецїнь завсїди і всюди жили люде, для котрих торговля волами (пор. с. 381) була сто рази милїйша, як всї лицарські подвиги і „posłannictwa“... Чи не час би вже кинути старі, романтичні окуляри і бачити в історії не ангелів з неба, а звичайнїсеньких собі людей зі звичайнїсенькими інтересами і інтересиками?

Ів. Крипякевич.

Литовская Метрика, томъ первый (Русская историческая библіотека т. XX), изд. Археографической коммиссіи, Спб., 1903, ст. VII+50+1566 колюмн + 258 ст. + 5 таблиць + IV ст.

Книга має дату 1903 р., але що йно тепер появила ся в науковім обороті. Коли справдї пролежала вона уже два роки в маґазинах комісії, то можна пожалувати тільки, що взагалї не скора в видаванню своїх видань комісія і по видрукованню їх ще проволїкає з випуском у сьвіт.

Виданнє се являєть ся, як нове, поправнїйше виданнє розпочатого пок. Бершадським, але по иньшому типу — комісія постановила друкувати не вибір документів, як робив Бершадський, а цїлї книги, і розпочала від видання т. зв. книг „судныхъ дѣлъ“; сей том містить дві найстарші книги й початок третьої. В дальших томах підуть книги з ріжних відділів, по старій нумерації їх, що більше меньше відповідає хронольоґії.

Плян тут річ другорядна, аби лише переводив ся добре та скоро. Можна одначе піднести деякі сумнїви й супроти його раціональности. Можна було б почати від книг, що містять старші записи, з часів Казимира і в. кн. Олександра і видавати книги в порядку хронольоґічнім, не держачи ся їх нумерацій, старих чи нових.

При виданню документів видавці особливу увагу звернули на сторону фільольоґічну, і взагалї в їх методі видно фільольоґів: віддані скорочення, відміни ортоґрафічні (між иньшим, прийнято є для віддання йотованого е, правило вповні раціональне, прийняте в виданнях нашого Товариства від кількох літ, і його належить перевести взагалї в виданнях старих памяток і документів). Але не дано ніяких пояснень до згадуваних в актах місць, до осіб згадуваних самими титулами і урядами, що значно утруднює оріентованнє в змістї. Се треба б в дальших томах виповнити; належить завести також загальне нумерованнє актів, по при нумерованнє таке, яке мають книги.

Для нас спеціально сей том дає дещо, але не дуже богато (найбільше в першій половинї другої книги). Є досить документів з Берестейщини, Підляша й Волини, меньше з Пинщини, ще меньше з Київщини. З поміж київських документів особливо інтересне сьвідоцтво про бояр Велавських, що вони не служили коланної служби (с. 1191); кілька небезінтересних документів до історії торговлї (635—6, 768, 829, 1505—7 й ин.), дещо до історії кольонїзації (1014), відгомони вигнання Жидів (652) і повстання Глинського (628—9, 770 й ин.), і т. и.

М. Грушевський.

П. А. Гильтебрандтъ — Старинныя описи Литовской Метрики. Выпускъ первый, ст. 194+II (Лѣтопись занятій археографической коммиссіи т. XI, 1903).

Ся публїкація стоїть в звязи з публїкацією актових книг Литовської Метрики; вона містить в собі реєстри „Судныхъ дѣлъ“ кн. 9, 10, 77 і 86 (рр. 1533—41, 1605—7, 1619—22) і „Записей“ кн. 3 з часів Казимира (се хиба як премія, бо не згадано її в передмові, а змісту публїкація не має). Цїла вона, признаю ся, робить дуже прикре вражіннє, зраджуючи повний брак якоїсь системи, якоїсь раціональної гадки в роботах петербурської археоґрафічної комісії коло актів в. кн. Литовського. Для чого треба було робити і видавати на виривки реєстри тих пяти книг? В передмові поясняєть ся їх практичне значіннє, але поступлено з ними, як з якоюсь лїтературною памяткою, видано з фільольоґічною докладністю, але без всякого огляду на практичність — не подано дат, де їх не містять вони, переважно не дано ніяких пояснень. Та й невже видавці припускають, що сучасні архивисти не зладили б для наукової потреби лїпших реєстрів?

Будемо надїяти ся, що сей перший випуск буде й остатнїм в тім родї.

М. Грушевський.

М. В. Довнаръ-Запольскій — Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъ государствѣ въ половинѣ XVI вѣка (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1905, III—IV, ст. 135—187 і 221—277).

Ся розвідка стоїть в безпосереднїм звязку з працею автора про державну економіку в. кн. Литовського. Титул її не зовсїм відповідає змісту. Автор говорить з початку про нормованнє селянських обовязків в королївщинах, головно про технїку сього нормовання, далї зачіпає й ріжні иньші справи з суспільної економіки й адмінїстрациї в. кн. Литовського (контролю королївщин, орґанїзацію волостну, міську, старостинську), і тільки подекуди принагідно говорить про вплив сих розпоряджень на становище селянства. Розпоряджаючи в значній мірі матеріалом недрукованим, він при тім дає чимало й зовсїм нового. Як головну хибу вказав би я, що автор при тім слїдить факти економічної і адмінїстраційної полїтики в. кн. Литовського незалежно від тих впливів, які мали на правительство в. князївства і його репрезентантів практики Польської корони; тому ми дуже часто маємо перед собою явища без зрозуміння їх властивої ґенези. В детайлїчний перегляд не входжу; спростую хиба дві помилки що впали менї в око в його виводах про українські землї: перше, що ревізія овручського замку, яку маємо, належить не 1545, а 1552 р. (друкована під хибною датою); по друге, що ми, скільки знаю, не маємо нїякого слїду поміри в Кремінеччинї за держави кор. Бони. *М. Грушевський.*

Н. М. Ясинскій — Очерки по исторіи судоустройства въ Литовско-Русскомъ Государствѣ. Главный Литовскій Трибуналъ. Происхожденіе. К., 1901, с. V+253.

В сказаній працї хоче ш. автор представити ґенезу гол. лит. трибуналу, яко найвисшої апеляцийної інстанциї для литовського судівництва, заведеної для вел. князївства Литовського на польсько-литовськім соймі в Варшаві в р. 1581, три роки по заснованю коронного трибуналу для Польщі і луцького трибуналу для воєводств Волинського, Київського і Браславського, заснованих в 1578 р.

Зазначивши, що головним обовязком володарів як в середних віках так і в XVI ще ст. було „хоронити державу мечем і судом", підносить автор з притиском, що як для иньших володарів так і для князїв литовських було судівництво дуже тяжкою задачею, а ваготу її спричиняли головно апеляциї, особливо від часу виданя II Лит. Статута 1566 р., що зніс всї посередні апеляцийні інстанциї і звалив цїлий тягар апеляцийних справ на плечі в. князя: і перед виданєм II Лит. Статута він був перетяжений цїлою масою найріжнїйших справ, а по 1566 р. опинив ся суд в.

князя в неможливім положеню. Се перетяжене в.княжих судів було одинокою причиною до щораз то нових реформ литовського судівництва XVI в., а цикль сих реформ закінчив ся остаточно основанем Гол. Лит. Трибуналу 1581 р. В цілій своїй праці звертає автор всю увагу на те, щоб як найдокладнійше змалювати се перетяжене в.княжого суду, котре у него стає головною причиною реформ і котрого конечним результатом було засноване Гол. Лит. Трибуналу. Ми знаємо одначе, що з одної сторони причиною основаня Гол. Лит. Трибуналу було не лиш перетяжене в.княжого суду, але сих причин було більше, і з них головною було стремлїне литовської шляхти на взір польський до захопленя в свої руки керми всїх галузей управи в державі, бо Гол. Лит. Трибунал, як найвища власть судівничо-апеляційна, видерта королям-в.князям, була інституциєю чисто шляхоцькою і стала ся найвищим здобутком шляхти на полї литовського судівництва в її побідоноснім походї XVI в. З другої сторони знаємо, що реформи литовського судівництва XVI в не закінчили ся заснованєм Гол. Лит. Трибуналу, а сїм лїт пізнїйше, виданем III Лит. Статута, затвердженого в Кракові 1-го лютого н. с. 1588 р.

Працю свою попередив ш. автор по предмові вступом, в котрім подає розклад і подїл працї. Він ставить в головнім отсї 5 точок: пізнати стан судівництва литовського, а особливо судівництва в.княжого XVI в.; пізнати, чи той стан судівництва відповідав тодїшньому понятю справедливости і тодїшним потребам; чи і о скілько показувала ся потреба якихось реформ; від кого виходили ініциятиви до сих реформ і в яких видах вони появляли ся; під якими новими впливами і серед яких обставин дійшло до основаня Гол. Лит. Трибуналу.

Подїл працї подає ш. автор в трех частях: в.княжі суди в епоху перших двох Литовських Статутів, себто від 1529 до 1566 р., їх орґанїзация і компетенциї; апеляция і судові інстанциї аж до заснованя Гол. Лит. Трибуналу; під якими впливами і серед яких обставин прийшло вкінци до основаня Гол. Лит. Трибуналу.

Коли отже приглянемо ся сїй диспозициї і сьому подїлови, то побачимо, що диспозиция не відповідає подїлови: автор не подає загального образу литовського судівництва XVI в., як то зазначив в 1 точцї диспозиції, а обговорює ві вступі тілько в.княже судівництво і то обмежає ся лиш до слїдженя за причинами його перетяженя. Вправдї говорить автор загально про судівництво литовське XVI в. в II частинї працї — про апеляциї і судові інстанциї, але там не подає загального образу судівництва, бо не подає історичного його начерку, а про судові інстанциї згадує о стілько, о скілько відклики від їх вироків приходили на суд в.князя. Відповідно до диспозициї повинен був автор обговорити

то на початку, то значить подати стан судівництва загально в історичнім начерку, а такого образу навіть ся II частина праці не подає.

Другу точку диспозициї обговорює автор ві вступі і властиво дає відповідь на 3-ту точку, бо поясняє, що стан судівництва XVI в., хоч відповідав тодїшньому понятю справедливости, не відповідав тодїшним потребам, а тимсамим мусїла показувати ся потреба реформ на поли судівництва так низшого як і найвисшого. Тому ся третя точка, котру також обговорює ш. автор частию ві вступі, а частию в дальшій праці, заступає місце відповіди на 2-гу точку. На четверту точку бере ш. автор відповідь з праці проф. Бальцера: „Geneza Trybunału Koronnego", а пяту точку ідентифікує з III частиною праці.

З того бачимо, що ш. автор анї не переводить пляну своєї праці відповідно до своєї диспозициї, анї на диспозицию в цїлости не відповідає. Уклад отже сеї праці був би щасливший, колиб II частина праці, доповнена історичним нарисом, котрого автор занехав, стояла на місци першої, а перша на місци другої. Такий уклад праці, який ш. автор вивів тут, мусить викликати певну хаотичність і неясність образу, котру і сам автор відчуває і усправедливляє ся кажучи, що ті частини його праці не становлять кожда для себе окремішної відмінної роботи, але трактують той сам предмет з більшим або меньшим оглядом певних правних інституций і понять і взаїмно доповняють ся.

Через уклад праця стратила богато на ясности і прозорости, але і само обробленє праці полишає богато бажань. Сам автор відчуває ті хиби і знов боронить себе і каже, що ся його праця не може бути такою повною і докладною, щоби не могла будити ніяких сумнївів (стр. 17—19), а вина того лежить в браку жерел.

Жерела, на яких опер ш. автор свою працю, всї друковані. Автор нарікає, що жерела ті скупі; є їх около 300 в формі в.княжих вироків, декретів і судових рішень, порозкиданих по ріжних збірниках і видавництвах документів. Найбільше їх, бо коло $^2/_3$ части з них знаходить ся в „Archiwum ks. Sanguszków w Sławucie" т. I, III—IV і в „Актах Литовської Метрики" вид. Леонтовичом; решта порозкидана по иньших збірниках і видавництвах. Недруковані дрібнїйші виїмки з в. княжих вироків, з яких користав автор, подані в праці М. Любавского: Областное дѣленіе и мѣстное управленіе в. кн. Литовского.

По диспозициї і подїлови подає автор дальше ві вступі відповідно до головної ідеї своєї праці цїлий ряд причин, які складали ся на перетяженє в.княжого суду. Насамперед подає загальні причини, далї подає начерк і подїл справ, які приходили на суд в. князя, а вкінци звертає ся знов до причин перетяженя і деталїчно вичисляє їх в довгім реєстрі; вкінци реасумує ті всї виводи для виказаня перетяженя в.кня-

жих судів і каже, що такий стан вимагав конче реформ і дійсно в XVI в. наступив цілий їх цикль, котрий закінчив ся основанєм Гол. Лит. Трибуналу. На тім кінчить ш. автор вступ і приступає до першої частини праці.

На підставі сього матеріялу намагає ся автор представити орґанїзацію і розвій судівництва на Литві в XVI в. як можна найбільше самостійним і хоч не заперечує впливу польського права, але о скілько можна зменьшає його значінє, хоч вплив сей був дуже сильний, як побачимо виразно, коли порівняємо сучасне польське судівництво (представлене у St. Kutrzeb-и: Sądy ziemskie i grodzkie; певне сьвітло кидає на ту справу також праця І. Лаппо: „Вел. кн. Литовское за время отъ заключ. Любл. Ун. до смерти Ст. Баторія" в Записках Спетерб. Унів., а також висше згадана праця М. Любавского).

Вичисляючи всї форми в. княжих судів на Литві так 1) суд господарський, 2) суд ради в. кн. Лит., 3) суд „особно на справы судовые высажоныхъ" (що відповідав польським асесорським судам), 4) суд маршалківський, 5) суд комісарський (котрий проф. Бальцер і проф. Бобжиньский трактують цїлком окремо), не згадує автор за суди мішані, де окрім асесорів засїдали пани-рада (сенатори) і двірські урядники, про котрі говорить д. Лаппо (стор. 403—4). Дальше говорить автор, що судів соймових в Литві не було (стр. 705—6 і 391); хоч Любавский в згаданій праці (стор. 869) говорить про такі суди, але то не були суди соймові цїлої держави, радше назвати б їх можна судами соймиковими і вони відповідали польським generalnym rok-ам та були відгомоном староруської практики, бо в жерелах маємо слїди їх власне в землях Київській, Волинській, Полоцькій і Витебській.

Обговоривши орґанїзацію, приступає ш. автор до компетенції вел. княжих судів, зачинаючи від того, що як всюди, так і в Литві панував в попереднїх віках прінціп територіяльности, то значить місцеві управителї (воєводи, старости і державцї) мали в своїх землях повну юрісдикцію над всїм свобідним населенєм ві всїх його справах. Але вже з кінцем XV в. бачимо ограниченє сього прінціпа і то в користь в.княжих судів, і воно змагає ся що раз більше аж до II Лит. Статута 1566 р., котрий намагав ся, хоч не з великим успіхом, привернути панованє прінціпа територіяльного, але через то попадає в другу скрайність, бо зносячи майже всї посередні апеляцийні інстанції, звалив цїлий тягар апеляций на плечі в. князя. Та ограниченє територіяльного прінціпа не відбувало ся тілько на користь в. княжих судів і то від кінця XV в. Воно наступило ще раньше і то в користь нпр. православної церкви і монастирів в XIV іще в., від 1387 р. в користь католицької церкви, силою привилеїв XV в. в користь домініяльного суда панів і бояр-

католиків, а від 1457 р. в користь всїх панів, боярів і шляхти, вкінци в користь магдебурського права в міру його розповсюджуваня в землях литовсько-руської держави.

Дальше намагає ся автор представити компетенцію в. княжих судів так що до осіб, як і справ виключно підсудних в. князям. Сей огляд справ одначе випав у автора дуже неясно, бо автор подає кілька реєстрів: з доби передстатутової, відповідно до Литовського Судебника з 1468 вид. Казимиром Ягайловичом[1]) і шляхотського привилею з 1492 р.[2]), дальше з епохи І Лит. Статута, хоч анї він сам, анї тогочасні акти не вичисляють нїяких справ, особливо цивільних; за те судив князь: 1) справи про привилеї, листи і грамоти, 2) справи тяглої служби, надань і шляхоцтва, 3) справи про добра і доходи в. княжні. Дальше подає ш. автор начерк справ карних і вичисляє справи: 1) проти маєстату господарського, його актів урядових, його урядників і післанців, 2) справи військові, 3) вкінци справи чести, шляхоцтва і шляхотських прав і неправдиве обжалованє. Резюмуючи то все, автор каже, що такий комплекс справ, разом з апеляциями від всїх низших судів дає нам докладний образ перетяженя в. княжих судів і доказує, що такий стан судівництва не міг довше тревати і тому власне тепер зачинає ся доба безнастанних змагань до реформ судівництва.

Вже І Л. Статут вводить двох присяжних земян, котрі мали судити справи місцевої шляхти разом з намісниками, котрими воєводи, старости і державцї для браку часу заступали ся в своїх судах. Дальшим важним кроком в сїм напрямі була ухвала Більського сойму з 1564 р., котрою вся шляхта зрекла ся своїх судових привилеїв запоручених її 4 арт. III розд. Лит. Стат. з 1529 р., аби тілько довести до заснованя шляхотських виборних т. зв. земських судів, котрі тодї на тім самім соймі засновано. Виленський сойм з 1566 р., котрий затвердив II Лит. Статут, зносить всї „закривальні листи", якими король виймав певні особи з під всякої підсудности, а піддавав своїй.

Тут знов вертає автор до компетенциї в. княжих судів і знов подає реєстр справ підсудних в. князям, так як його подає II Лит. Статут, доказуючи, що II Лит. Статут зменьшив число осіб і справ виключно підсудних в. княжим судам, котрі власне в епоху І Лит. Статута викликали перетяженє, за те, зносячи всї посередні інстанциї апеляцийні, викликав те перетяженє або може ще більше справами апеляцийними.

---

[1]) Насильні наїзди і поруби.

[2]) Causae graves super bonis haereditariis, vel fama, seu honoris derogatione.

Далї, в частинї другій говорить автор про апеляцию, котра в добі передстатутовій і в епоху I Лит. Ст. називала ся „отзываніе“, а мала місце тодї, коли судя нарушив „обычай права земского“ або „писаного“, а покривджена сторона відкликувала ся до висшої інстанциї і не просила нового розбору справи, але обжаловувала судю того, що видав для неї вирок з кривдою. Вирок I інстанциї ставав зараз правосильним, а коли був висшою інстанциєю звалений, то обжалований судя мусїв перед I Лит. Стат. заплатити сторонї в цїлости і шкоду і всї кошти, а по вид. I Лит. Стат. платив тілько кошти, а відсуджену річ мала друга сторона звернути. II Лит. Стат. в 21 арт. IV розд. і в 61 арт. IV розд. впроваджує вже дві форми апеляції: 1) яко новий процес в висшій інстанциї з судею низшої інстанциї або 2) новий процес обох сторін. Вирок I інстанциї після II Лит. Стат. вже не зараз правосильний, коли зголошено відклик, хиба аж по затвердженю висшою інстанциєю.

Дальше говорить автор про судові інстанциї і подає їх ґрадацию в кількох стадиях. Насамперед після I Лит. Стат. судами першої інстанциї були: 1) суд намістників-державцїв з двома присяжними земянами, 2) суд воєводів старостів і намісників (державцїв), 3) суд в. князя, а під його неприсутність ради в. князївства Литовського. Другу ґрадацию інстанций подає королївське розпорядженє з 23 мая 1542 р., де судами I інст. стає суд старостів і державцїв, судами другої інстанциї суд воєводів і старости жмудського, третьої інстанциї суд панів-рад, четвертої суд в. князя. Третю ґрадацию подає постанова Виленського сойму, де судом I інстанциї стає суд намісника, воєводи або підстарости з 2 присяжними земянами, II інст. суд воєводи або старости, III інст. суд в. князя або ради, а від ради до IV інст. — суду самого в. князя. Четверту ґрадацию подає II Лит. Статут. Судами I інст. тут: 1) суд замковий або пізнїйше зв. ґродський, себто суд воєводи, старости або державця, 2) суди земські, уставлені в 1564 р. на Більськім соймі, 3) суди підкоморські, установлені в 1564 р. на Виленськім соймі. Від вироків тих судів йшли відклики до суду в. князя, котрий тепер був II інст.; тілько від суду замкового і то тодї, коли не судив воєвода, староста або державець, тілько їх намісники, йшов вперед вирок до воєводи, старости або державця, котрих суд був II інст., а від їх вироків до суду в. князя, котрий був лише в тім разї III інстанциєю.

Правних перепон до апеляциї було дуже мало, тому з кождим днем множило ся число апеляций, котрі просто засипали королївську канцелярию. Такий стан в. княжого судівництва (бо реформу низшого судівництва по части вже переведено) мусїв викликати потребу заснованя такої інституциї, котра би увільнила в. князя від того тягару апеляцийних справ. Такою інституциєю мав бути на Литві Головний Литов-

ський Трисунал. В части III автор приступає до обговореня заснованя Гол. Лит. Трибуналу.

Тодї, коли на Литві переводила ся реформа низшого судівництва, в Польщі дебатовано реформу королївських судів. Король, сенат і шляхта, як також лїтерати і публїцисти виступали з ріжними проєктами реформ. Загально можна запримітити — каже автор резюмуючи виводи праці проф. Бальцера: Geneza Trybynału Koronnego — що праця соймів над реформою королївських судів обіймає три десятилїтя і розпадає ся на два періоди: 1) від початку 1540 рр. до 1569 р. і 2) від 1569 р. до 1578 р. В першім періодї ініциятиви до реформ виходили від короля, в другім дїло реформи бере в свої руки получена в 1569 р. польсько-литовська шляхта. Результати першого періоду дуже слабі (тимчасові суди в 1563 р. для судженя апеляций), результатом другого було заснованє коронного трибуналу на Варшавськім соймі 1578 року.

Як же прийшло до заснованя Гол. Лит. Трибуналу? Автор каже, що дїло реформи до 1569 р. виходило від короля, від 1569 р, складало ся воно само під впливом полїтичних обставин — через дворазове interregnum, коротке панованє Генриха Вальоа і війни в перших лїтах панованя Ст. Батория.

Дивним супроти того здасть питанє, яке ставить автор: Чи Литва сиділа спокійно і вичікувала творчої роботи в Польщі, щоб її опісля використати для себе, чи не вела вона паралєльно подібної роботи у себе і чи не дала вона нічого з своєї роботи Польщі? Перше питанє — каже автор — мусимо заперечити, на два другі потакнути. Але коли до 1569 р. дїло реформи виходило від в. князя, а від 1569 р. складалось воно само собою під впливом полїтичних обставин, то щож робила шляхта? А автор твердить, що вона не тілько вела паралєльну роботу в дома, але дала навіть дещо Польщі. Що шляхта литовська заходила ся коло реформи судівництва в. княжого, в тім не можемо сумнївати ся, тому твердженє автора, що ініциятива до реформ до 1569 р. виходила від в. князів, а від того часу справа складалась сама собою під впливом полїтичних обставин — безпідставне, бо поминувши те, що королї не так охочі були віддати з своїх рук найвисшу власть судівничу, що було будь що будь ограниченєм їх власти і їх значіня, але полїтичні обставини по 1569 р. сами собою не витворили підстав до заснованя трибуналів, але як раз найлучше нагодили ся і помогли шляхтї, котра з одної сторони терпіла через лїмітациї, з другої сторони, стремлячи до захопленя верховодства у всїх галузях державної управи, хотїла захопити також найвищу судівничу власть в свої руки.

Найлїпше можна се пізнати з pacta conventa, які шляхта предложила перед елекциєю до затвердженя першому електови Генрихови, котрий їх затвердив, і на підставі як раз сих пактів, потверджених також і другим електом Баториєм засновано всї три трибунали — коронний, трибунал луцький для воєводств Волинського, Київського і Брацлавського, три лїта пізнїйше т. є. 1581 р. — головний литовський трибунал для Литви. Не засновано його разом з першими двома трибуналами, але поручено скликати з'їзд соймиків на день 23 мая, а опісля з'їзд станів, т. зв. ґенеральний литовський сеймик в Новгородку при кінци вересня 1578 р. для апробати устава, і предложити його до затвердженя. І дійсно вже в 1579 р. був предложений сей проєкт устави до затвердженя королеви, але тодї він королївської санкциї був не одержав. В 1580 р. в Вильнї приобіцяв король на письмі затвердити сей устав, що і стало ся на початку 1581 р. на соймі в Варшаві. Устав гол. лит. трибуналу був затверджений і включений в соймову конституцию з 1581 р. з поясненєм, що „выписани рускимъ письмомъ артыкулы" під печатю вел. кн. Литовського і з королївським підписом видані всїм воєводствам і повітам вел. кн. Литовського.

Так представляє ся ґенеза головного литовського трибуналу в сїй працї. Мусимо признати, що материяли, якими ш. автор користував ся, дійсно невдячні і скупі, але крім того праця ся грішить иньшими ще хибами.

Поминувши те, що автор не використав всього матеріялу, які міг би був до сеї працї знайти, він прийняв, як я вже вище виказав — дуже незручний уклад і подїл працї, через що вийшла ся велика хаотичність, і тому власне стратила ся праця дуже богато на ясности і прозорости. Занедбав також автор попередити сю працю історичним нарисом литовського судівництва, як також начерком територияльного складу тодїшньої литовсько-руської держави. Що до самого оброблєня то головно бє в очи та тенденція, щоб як найдокладнїйше змалювати перетяжене в. княжих судів, через що виникає повторюваннє того самого, а полишено на боцї иньші причини реформи судівництва. Історичний нарис литовського судівництва був би дав образ судівництва в добу передстатутову, а також був би виказав, о скілько поправило ся литовське судівництво через виданє I і II Лит. Стат. та иньшими реформами XVI в. Колиб ш. автор був устеріг ся сих хиб, праця випала б далеко користнїйше. *П. М.*

Др. Исидор Шараневичъ — Черты изъ исторіи церковныхъ бенефіций и мірского духовенства в галицкой Руси, Львів, 1902 р., ст. 392, 16°.

Під таким заголовком вийшла ся праця вже по смерти її заслу-

женого автора. Той сам предмет — матеріяльне становище сьвітського духовенства в Галичині за Річипосполитої порушив др. Шар. в давнійшій розвідці п. з. Rzut oka na beneficya kościoła ruskiego опублікованій 1875 р. Нова праця поділена на XV розділів; для ліпшого перегляду її огляду ділю її на 2 головні части: I часть буде обіймати перших VI відділів, як також другу половину XIV (ст. 314—338) і XV: тота часть містить в собі огляд ріжних родів церковних бенефіций; друга часть (VII-XIV) говорив про чинники, які вплинули на зміну матеріяльного становища духовенства.

На вступі (I) натякає автор на ріжницю що до суспільного становища чорного і білого духовенста і підносить суспільну вагу сьвітського, бо воно живе в тісній звязи з народом, мало від нього або зовсім нічим не ріжнить як з матеріяльного, так і духового погляду (одначе не все, як би з того здавало ся, але ми потім про се дізнаємо ся) — переходить разом з ним всї суспільні зміни (так пасивно!), підтримує отже ідею руського житя (!). Що сьвященик дійсно так мало від селянина ріжнив ся, па доказ наводить акт з XV в., з котрого дізнаємо ся, що сьвященик був так само glebae adscriptus як селянин. Незначна мусіла бути тота культурна і національна роля такого духовенства і можемо поспитати автора, длячого не дав нам вияснення, в чім і як проявляла ся вона, коли вважає відповідним умістити з „благодарностию чесне імя єго в историіи“. В більшій мірі можемо ся її сподівати по сьвященстві з міщанського і шляхотського стану, яких винайшов з актів др. Шар., але й тим питанєм він не займає ся, а й ясного подання станових ріжниць в духовенстві не знаходимо. З поміж парафій автор підносить дві катеґорії: крилошанські парафії, надавані в руки епископа (з XIV в.) і надання королів і приватних осіб на монастирські церкви в XIV—XVI в. так духовним як і сьвітським людям. Се найстарші парафії, найліпше вивіновані — вони сягають іще руських часів з своїми февдальними основами — правом дідичности, продажі і запису. Крім тих є осібно трактоване наданє Володислава Опольского на дві церкви з р. 1378 сьвітському чоловікови з обовязком служби військової, з правом поставлення від себе сьвящеників. Се на гадку проф. Ш. останні акти, які носять характер державности руської церкви і презенти. Причиною упадку характеру державности церкви і презент були би: повстанє архідиєцезиї латинської в Галичині, через що, як можна догадувати ся, упала руська церков яко державна віра, і зрівнанє шляхотських верств в одну повноправну, через що презента стратила державний характер: себто князь чи король не дає вже презенту патронови, але впрост сьвященикови.

Заким приступлю до обговореня, чи автор мав підставу признати орґанізациї руської церкви і держави февдальний характер, верну ще до попередніх надань на монастирські церкви особам сьвітським і духовним на праві февдальнім, які на гадку автора мають сягати до руських князів. Автор не має тих надань в ориґіналї з рук руських князів, лише документи з поч. XIV—XVI в., пізнїйші отже хронольоґічно від наданя Володислава Опольского, одначе надавці покликують ся на князів, і в такім разї форми наданя і характер, як здавалось би, не підпали змінам. Коли так, то чому автор не признає їм характер державний? По розумінню др. Шараневичом державного характеру презенти вони дійсно не мають, бо нема згадки в них про патрона лицаря, який за таке надане був обовязаний до військової служби. Виходило б з того, що за руських князів були дві катеґорії бенефіций: одні надавані сьвітським без служби військової і духовним на февдальнім праві (?) на монастирські церкви, другі надавані лицарям. Се зрештою хиба гіпотеза, бо ориґінальних грамот від князів не маємо, маємо їх вже з XIV—XVI в., де парафії надають ся духовним і сьвітським без військової служби, — виходило б що се пізнїйша зміна.

Вернім до того, чи др. Ш. міг відносити февдальний устрій до орґанїзациї руської церкви за руських князів і на чім опирав ся. Автор, як висше зазначено, не мав ориґінальних грамот на ті наданя з тих часів, котрі доказували прінціп февдалїзму в орґанїзациї церкви, але виходить з того, що надавці покликують ся або на князя Льва і його грамоти що найчастїйше трапляє ся (ст. 23), або взагалї на князів (sic!). Др. Ш. сам деколи зазначує, що грамота та чи то сфальшована, чи автентична. Знаємо, що справа автентичности грамот Льва дуже непевна, длятого коли автор хоче свій внесок потвердити що до характеру державности в орґанїзациї церкви і презенти, повинен був доказати їх автентичність. Робити виводи з пізнїйших часів, коли автор може виказати ся документами що до державного (ленного) характеру презент і церковних приходів, опираючи ся на дуже неясних і то ще не грамотах, а тільки на підставі покликувань на них, річ гіпотетична і мало вартна.

З огляду на се, що справа з тими першими катеґоріями дуже неясно і баламутно представлена, мусів я над ними довше задержатись. Автор не дав нам властиво в порівнаню з першою працею нїчого нового що до характеристики матеріяльного становища духовенства, з виїмком деяких актів, а пустив ся на поле дуже гіпотетичних виводів. Потім наступає катеґория бенефіций в осадах на праві нїмецькім і волоськім. Характеристика матеріяльного становища духовенства ту дуже побіжно трактована, тільки в загальних чертах, які находимо в І-ій працї, бо

в однїй і другій послужив до неї оден акт, тож нічого нового не дав нам автор. Дав нам вправдї два нові акти, але вони не говорять богато про сьвященика: оден згадує, що сьвященик діставав пятий лан солтиса, другий згадує хиба, що сьвященик дістав, але який не знати (Вицїв). Головними прикметами сеї катеґорії др. Ш. уважає звязь родини сьвященика з солтиською, а тим самим спільність ґрунту солтиса і сьвященика, і дідичність посїданя необмежену. (Сторінка із іст. сільського дух. проф. Грушевського знає ограничене на 2—3 поколїня, що й було нормою; ту ріжницю можна пояснити, що той акт, що послужив д. Ш. до характеристики, не відповідає зовсїм селам осадженим на сьвіжім коріни, — се вже продаж солтиська на село осадче і там є пятий лан для сьвященика і необмежена дідичність. Що до ґрунту нормою уважає автор пятий лан (Сторінка третий). Про самі доходи сьвященика сказано загально, що мав вигідне становище і що брав скіпщину. З актів наведених проф. Грушевським др. Ш. наводить оден — на Вицїв, другий, що бачили ми під тою катеґорією в першій в другій не використаний тут — згадує ся третий лан, а не пятий.

Новостию був би ще розбір питаня, яка ріжниця лежала в становищі духовенства в селах осаджених на праві нїмецькім і волоськім. Др. Ш. вже розріжняє тут право руське від волоського і нїмецького, в першій працї, здає ся, не зважав на се, цитуючи вираз more Valachorum seu Ruthenorum. Що до ріжницї в становищі духовенства в осадах на тих правах не знає богато сказати, хиба догадує ся, що сьвященик в селї, осадженім на нїмецькім праві, не належав до родини солтиса, а на волоськім було се в звичаю, але були і тут виїмки, яких і там не можемо заперечити. Згадує ще про спори, які заходили між членами тої самої родини солтиса і сьвященика про церковний ґрунт, розповідає ті спори широко — тих актів не маємо в першій працї. Вказує аналоґію її між становищем духовенства в селах сандецьких і сяніцьких.

Характеристика бенефіций в королївських добрах обмежує ся на однім актї (Вроцїв з XVI в.), бо другий вже не відповідає її. Доводить, що становище сьвященика було вигідне, але оден акт не вистарчає до повної характеристики. В першій працї була також згадка про парохії в королївських добрах, але той акт, на якім опирає ся та характеристика відповідає катеґориї бенефіций в осадчих селах. За те до катеґориї парохій в добрах латинського духовенства дає нам автор ще меньше як в першій, бо там було три акти, тут оден — епископа Валентина Гербурта з XV в. і потверджена сього акту пізнїйшими епископами. Сьвященик вільний від служебностий, хиба дає малий чинш, але той оден акт не дає ґваранції, що в других селах були ті самі відно-

сини. Дає нам ще автор акт на таку катеґорию, але вже 100 літ пізнїйше, з XVII в., в добрах монастиря Кармелїтів, де сьвященика увільняє ся від furmanek і иньших служебностий.

Для характеристики матеріяльного становища духовенства в приватних добрах з XVI і XVII в. наводить автор всього оден акт з XVII в. з правом дідичности, купном 150 зл., книшами. Сей оден акт вже вповнї не вистарчає до характеристики тої катеґориї, яка зі всїх иньших має тільки ріжних ступенів в формі забезпечення і обовязків духовенства що до панів. Автор мав досить богатий жерельний матеріял, може найбільший в порівнаню з иньшими катеґоріями: вказує хоч би се, що в першій працї подає до тої катеґориї кілька актів, що досить добре характеризують ріжні форми надань, так що перша праця стоїть висше під зглядом предметовости як друга.

Лишає ся ще два роди катеґорий: в селах шляхти „ходачкової“ і в містах. Про катеґорию в шляхотських селах др. Ш. згадує в XIV уступі. Але до характеристики тої катеґориї він не вніс абсолютно нїчого нового, з тим хиба виїмком, що подав цїлий ряд записів і фундаций в їх повній формі, про які в першій хиба згадав. В XV р. згадує коротко про бенефіциї в містах, одначе не займає ся долею тих бенефіций, ще меньше як в першій працї; знаємо, що сьвященики платили конзулям чинш і тільки всього. Далї переходить він до істориї розвитку церковних брацтв і при тім вже ширше говорить про долю давних сьвященичих родин і парохій в містах, властиво про те, як стали вони братськими.

Брацтвам др. Ш. присьвятив малу, хоч не дуже вартну моноґрафію в сїй працї. Ґенези їх повстаня не подає. Вказує їх первісний склад і круг діланя, їх пізнїйший розвиток — який завдячують борбам релїґійним: їх круг діланя розширив ся, круг членів збільшає ся, вступає до них шляхта, а причина тому не в тім, як думає автор, що в унїї люблинській була проголошена рівність межи висшими і низшими станами, але власне релїґійна борба. Через участь шляхти матеріяльне становище брацтв полїпшає ся, вони здобувають полїтичну вагу, стають оборонцями віри православної, здобувають собі право презентованя на церкви в містї, заряд майна і церков достає ся в їх руки; вони усувають дідичність і домагають ся від духовенства образованя, а з тим приступає др. Ш. до поданя істориї поодиноких львівських церков, які стали братськими, збираючи на ново давні наданя на львівські церкви.

На закінчене огляду першої части подам виказ жерел, якими автор послугував ся. Головним жерелом до істориї тих катеґорий і в I-ій і в II-ій був архив прокураториї ц. к. скарбу; в II-ій працї автор користує ся більше актами grodzki-ми і ziemski-ми, книгами радецькими,

з праць найбільше користає з Сводної Літописи Ант. Петрушевича і Стадніцкого: O wsiach tak zwanych włoskich, яких не цитує в першій праці.

Друга частина займає ся питаннєм про зміни в становищи матеріяльнім, а по части і правнім духовенства і чинників, які вплинули на ту зміну почавши від Яна Казимира отже від XVII в. До того часу, до панованя попередників, в другій праці не знаходимо не то нічого нового (хоч могли б ми сподївати ся, що за той час автор буде мати більше матеріялу до того часу), але навіть і давнїйшого не знаходимо. Пановане попередників Яна Казимира він збуває коротенько роками їх панованя і то не всїх, про зміни в становищи духовника за той період нічого не каже. Зачинає річ властиво від гадяцького договору, обговорене того акту з огляду на матеріальне і правне становище духовенства критичнїйше: автор вже не дивить ся на нього оптимістично як в I-ій, не признає йому великого значіня. Знаходимо тут новий важний акт для становища духовенства — ухвала комісиї з Поздяча 1687 р., котра постановляє, що сьвященики тестаментом мають право свобідно заряджувати своїм майном, мають бути увільнені від юрисдикциї панів і старост і бути свобідними від тягарів. Автор наводить також значно більше розпоряджень королїв: 4 Яна Казимира, 2 Корибута Михайла і кілька розпоряджень Яна Собєского. Вони мають льокальний характер на поодинокі староства, деякі розтягають ся на панські добра; автор наводить іще два нові розпоряджения старостів того самого характеру.

Як в I-ій так в II-ій праці не довідуємо ся, які конкретні наслїдки мали ті розпоряджения; вони хиба збуджають у нас підозріне, що лишали ся без наслїдків, бо як би були зміни, то не потреба було тільки потверджень кождого нового короля. Можливо ще хиба, що мали вони якийсь вплив в добрах королїв, але що до панських дібр, не маючи жадних документів не можемо і здогадувати ся. Не знаємо також, що вплинуло на таке горячкове дбане про зміну матеріального і правного становища духовенства. На мою гадку грали в тім ролю мотиви релїґійної натури, а передовсїм та тенденція проявляє ся в наданях Собєского, як сам автор зазначує, щоб тим лекше промостити дорогу до унії. Не було тут зрозуміня дїйсної причини зла і потреби основної реформи в матеріяльнім становищи духовенства, якоїсь нормальної реґуляциї самих парохій. Великість ерекціональних ґрунтів рiжна, нїхто з надавців не держав ся норми; були парохії, де сьвященик не мав жадного лана, мали і по ланови, а в медицькім старостві сьвященики мали більше ґрунтів як громада. Не диво отже, що такі розпоряджения королїв без усуненя коріня зла могли привести до конфлїктів між духовенством а селянами, який дїйсно повстав в медицькім старостві, де селяни про-

гонюють сьвящеників, а навіть убивають. Причиною сього вважає автор розпорядженя королів.

Перед тим селяни поносили тягари разом з сьвящениками; коли тягарі зі сьвящеників знято, а накинено їх на селян, тоді домагають ся вони, щоби поменьшити в такім разі ґрунта сьвящеників, які часом перевисшали громадські. Ото був би оден конкретний результат таких королївських розпоряджень. В І-ій праці д. Ш. згадав лише про сей спір, в ІІ-ій присьвятив йому цілий VIII розділ (ст. 129—163). Сей епізод, до якого автор мав тільки матеріялу, мав би далеко більшу вартість, коли б се не було лише сухим переповіданєм актів, але місто сього було б більше критичної аналїзи, бо він не лише подає цікаві подробиці до матеріяльного становища духовенства, але осьвітлює відносини селян до сьвящеників, становище правительств супроти духовенства, дїдичів і церкви. Автор користував ся архівом прокураториї ц. к. скарбу у Львові, знані йому комісарські суди і розпорядженя королїв до того спору в рр. 1687—1786; як спір полагоджено, задля браку матеріялів автор нам не подає.

IX уступ обіймає ерекцийні грамоти панів з кінця XVII і XVIII в., в яких звільняє ся духовенство від чиншів і панщинних тягарів і вже частїйше, не так спорадично як перше, згадує ся в презентованю кваліфікация; умова, щоб сьвященики держали ся унії, знаходимо в тих наданях майже скрізь. Головним чинником який вплинув на ту зміну, була реакция проти православія, яке з переходом галицьких епископів на унію чим раз більше упадає. Наступає розбір ухвал Замостського собору 1720 р., передовсім тих, що дотикали реґуляциї ерекцийного поля і кваліфікациї духовенства, себто другого чинника, який вплинув на зміну матеріяльного становища духовенства. Результатом тих ухвал собору були комісарські суди і візитациї, але з діяльности тих судів і візитаций лишили ся acta reformationis. В актах reformationis знаходимо детайлїчні описи церков, церковних річей, хат і ґрунтів сьвящеників, знаходимо там судові розправи проти сьвящеників за їх неморальне житє і дізнаємо ся про кари, які спадали на сьвящеників за неморальність, незнанє обрядів. На жаль автор не використав тих матеріялів, які б дали характеристику житя тогочасного сьвященика (її подав на основі таких актів Михайло Зубрицький в розвідці: Знадоби до характеристики житя сьвітського сїльського духовенства в галицькій Руси XVIII в. Матеріяли т. V іст. філь. секциї), а обмежив ся як в І-ій праці на сухим перечисленю тих судів від р. 1706—1815, при чім хиба побіжно доторкає ся змісту їх діяльности.

Знав автор з того часу пастирські листи, але на жаль дізнаємо ся про се лише з наведених ним жерел, отже і вони не використані, хоч богато

подають важного до історииї духовенства, а то про відносини духовенства висшого до сільського, перші заходи асиміляциї уніятського духовенства з латинським, заходи адміністрациї, орґанізациї церкви (нпр. пор. лист Атаназія Шептицького — Матеріяли т. V). Лист Льва Шептицького 1750 р. ідучи за ухвалами замостського собору каже собі сьвященикам платити податок катедратик на своє удержанє, що стало ся жерелом здирств протопопів (деканів), що заказує епископ. Змаганя адміністрациї в дієцезиях вказує лист Льва Шептицького 1785 р.: протопопи мають в певнім часї всї збирати ся під карою суспензиї, мають позабирати належности від сьвящеників і представити на соборі акта і протоколи візитациї і виказ юрідікатури, реєстри парохіян. Були то перші кроки до утвореня духовної бюрократиї. Дієцезія мала ділити ся на округи, в тих на чолї протоєреї, під ними декани, під тими десятники. Той сам матеріял, знаний в І-ій працї, лишив ся сирим і в ІІ-ій, нічого не дав через се нового.

Слїдом за тими візитациями зачинає ся зі сторони висшого духовенства діяльність в справі піднесеня рівеня осьвіти сьвітського духовенства (XII). Та ті змаганя в XVIII ст. не мали реального підкладу, бо хоч пізнано брак просьвіти та не було старань усунути його: не помагало пусте накликуванє на сьвящеників, посилати дітий до висших шкіл Річи посполитої, бо бідне сьвященство не мало засобів анї змоги поносити кошти такої осьвіти. З другої сторони звичаєві практики, які закорінили ся в презентованю, а то купна, записи, а з тими получене дідицтво, відсували змаганя висшого духовенства виробити просьвічене духовенство. Візитациї в XVIII в. мають на цїли усунути матеріяльну нужду духовенства, реґулюючи парохії і увільняючи від тягарів. З другої сторони через усуванє некваліфікованих сьвящеників, а з тим їх родин, усували давну дідичність. Справдї се були способи присилувати духовенство до осьвіти, з другої сторони ті реформи стрітили ся з непредвидженими результатами. Через суспензиї богато сьвященичих родин попало в невідрадне становище. Перше коли родина сьвященича сиділа на ерекціональнім ґрунтї, займала при церкві ріжні функциї: сьвященика, паламарів, дияконів, — не було „ваґабундів“; тепер та родина мусїла усунути ся з приходів, а коли і задержала якусь часть, по тогочасним поглядам мусїла іти під власть пана. Та справа т. зв. „поповичів“ виходить на верх в І-ій половинї XVIII в. (ст. 238—239). Дідич надаючи ерекцийну грамоту заказує сьвященикови своєї родини осаджувати на ерекціональнім ґрунтї і увільняти від зверхности пана; вкінци конституция соймова з р. 1764 справу „поповичів“ рішила на їх некористь. Духовенство руське відбуває навіть в тій справі собор, стаючи в оборонї поповичів. Автор подає цїлий ряд пертрактаций духовенства з пра-

вительством, цілий ряд льоґічних арґументів і актів, на які покликує ся. Та др. Шараневич не старав ся подати, звідки причина сьому вийшла, не розбирає критично тих арґументів, а вкінци додає хиба, що се розпоряджене конституциї не увійшло в житє. Справа просьвіти в XVIII в. дістала більше реальний підклад. По соборі появляють ся великі грошеві записи на удержанє питомців, на колеґії, і наказує ся монастирям удержувати школи. Автор подає цілий ряд записів висшого духовенства але широке цитованє тих записів можна було собі дарувати. Найбільше пішло гроша на колеґію театинів у Львові — там виховували ся через якийсь час питомці. Автор наводить кілька ерекцийних актів тим питомцям — вони провадили також пропаґанду унії в Галичині. По знесеню тої колеґії гроші з записів, що ще лишили ся за австрийського панованя, пішли на дотацию вірменського архиєпископства. Потім др. Ш. переходить до просьвітних змагань Габсбурґів за Мариї Тереси і Йосифа II, що оснував ґенеральний семінар і справу просьвіти рішено.

Такі були реформаторські пляни зі сторони самого духовенства в справі матеріяльній і просьвітній. О скілько знайшли вони вплив на ерекцийні наданя панів, на ілюстрацию наводить др. Шар. 8 грамот панських з другої пол. XVIII в.; і дійсно в них пляни духовенства знайшли послух. Пани увільняють духовенство від всїх тягарів, додають більше поля відповідно заходам комісарських судів, хоч не всюди ager plebanalis однаковий. Дїдичність справдї не усуває ся, але вже ставить ся вимоги, що син тодї наступає по батькови, коли у нього буде відповідна кваліфікация до того стану. Ставить ся ще иньші вимоги, як вірність унії, добре дбанє про богослужебні функциї, веденє книг, деякі навіть відкликують ся до постулятів собору. Не всї пани одначе на се зважали; автор дає оден випадок, що епископ кидає інтердикт на село одного пана, котрий сьвящеників силував до данин. Інтердикт мав пожаданий результат: пан очевидно з власних інтересів, а не так з боязни увільнив духовенство від тягарів. В тім часї вже зачинає ся справа, яку перепроваджено на великі розміри за австрийського панованя, а то лученє дрібних парохій — акт з II-ої пол. XVIII в. в маєтностях Потоцкого.

За австрийського панованя ті лученя парохій прибирають широкі розміри. Доходи сполучених парохій або додавано до них, або забирано до фіскуса, також часом віддавано їх латинським костелам і парохіям, лучає ся одначе і противне тому. Так повстали відносини матерних церков до дочерних. Мотиви тої лучби однородні, а бодай так виглядає се у Шараневича: брак сил сьвященичих, бо там не лучено, де були Василіяни нпр. в Дрогобичи. За панованя австрийського прийшло до остаточного розвязаня трудного питаня, яке мало вже місце за Річи II.

а то спорів межи духовенством і дідичами, дідичів з сьвящениками, що стали майже дідичами і позабирали богато ґрунтів, між сьвящениками і солтисами — Ш. таких наводить найбільше. Як рішено остаточно справу з поповичами, того питаня Ш. вже не порушає.

Зазначу, що автор не дуже дбає про звязь; зачавши про історию лученя парохій (ст. 306) — оден пан лучить три парохії в дві, які належали до Василіян, каже, що про монастирські бенефіциї буде ширше говорити, але і того не знаходимо потім, а се не спиняє його говорити довше о приходах Василіян і наводить два акти з XVII в., а потім вертає знову до „вопроса" лучень приходів; так само на ст. 314 розводячи ся про утворенє матерних і дочерних церков, через що повстало богато церков в пустках, де нарід ходить на відпусти, що служить йому за доказ як тїсно наше суспільне житє лучить ся з історнєю церкви, та нараз нї з сього нї з того (ст. 314—326) переходить до катеґориї духовенства в шляхотських селах, аж знов (ст. 329) повертає до питаня про лученє парохій. Зазначити мушу ще, що просьвітна діяльність висшого духовенства, справа з поповичамп і реґуляцийні реформи австрийського правительства д. Ш. трактує в II-ій працї зовсїм на ново. Про ерекцийні грамоти панів з 2-ої пол. XVIII в. маємо в I-ій працї коротку згадку.

Що до жерел, то II праця в другій частинї не богато нового приносить. Повна анальоґія лежить з того погляду між III ч. I-ої працї і XI роздїлом II-ої працї, тут і там в тім самім майже порядку зібрані жерела до XVII і XVIII в. Головним жерелом служить архив прокур. ц. к. скарбу у Львові. З праць використовує II-а праця деякі нові як Сводна Лїтопись Ант. Петрушевича.

По передачі змісту працї др. Шараневича насуває ся перше питанє, чи богато нового дав нам автор в предметї і жерельнім матеріялї? На се питанє я мав нагоду при подаваню змісту відповісти; зазначу ще раз, що I-а частина принесла нам дуже мало нового, II-а частина розвиває деякі питаня ширше, а деякі питання, які я висше зазначив, подає зовсїм нові.

Друге питанє, чи др. Шараневич відповів вповнї своїй задачі, чи дав нам повну характеристику матеріяльного становища духовенства і належне осьвітленє тої так мало обробленої части суспільности в нашій історнї? На дав нам її, тай не міг на мою гадку дати. Бо анї два-три акти не вистарчають до повної характеристики — на перешкодї тому стоїть ще і певна однородність цитованих і інтерпретованих актів і часом дуже слабий зміст їх, хоч автор не залишив в їх цїлій формі наводити. Богато матеріялу, який подає навіть сам в XI розд., не використав майже зовсїм. Нема ту взагалї поглубленя предмету, критичної аналїзи, хиба

сухе переповідане актів і фактів. Часом автор відступає від властивого предмету і пускає ся на поле неясних виводів і комбінаций, представлених баламутно, які полишають читачам поле до здогадів, як то я мав нагоду підчас оповіданя навести.

Сама зверхня форма оповіданя дає богато до бажаня і не відповідає вповні науковому способови писаня. Передовсїм не можу згодити ся з таким масовим наводженєм актів в ходї оповіданя в цїлїй їх формі і змістї: ми губимо ся по просту в тих актах і тратимо з очий властивий предмет оповіданя. Для характеристики возьмім перший лїпший (ст. 20): руський монастир Калиників був до року 1378 майном якоїсь Хонки жінки Васька Дядьковича і її дїтий. Панї Хонка будучи вже вдовою продала сей монастир за згодою р. 1378 за 20 гривен срібла важеного Івану Губцї протодияконови епископії сьв. Івана в Перемишли і його брату Ф. при сьвідках знаменитих боар Х. Б., його синам, при сьвідках попах... Акт той зветь ся торговиця; заплачено 15 гривен сріблом, 5 же гр. замінено шубою покритою дорогим брунатним сукном і куницями. По контрактї був могорич, випито за $1/2$ гривни. Все се автор переповідає в текстї без усякої потреби. Часом наводить він цїлї акти без огляду на се, чи мають що спільне з оповіданєм (ст. 322). Так само буває з цїлим рядом переповідань історії надань і родин, що сидїли на їх основі (ст. 32—33, 42, 45, 47, 56—57, 72—73), записами, подаваних в повнїй їх формі (XIII, XV) — всї такі акти подають ся радше в замітках. Автор часом не договорює одної гадки, перескакує з одного предмету до другого, при чім повстають цїлї епізоди через се, що за кождим виводом подає ся акт, і знов автор повертає до давнього (характеристичний з того погляду XIII уступ). Через се брак в оповіданю звязи і перегляду.

Та при всїх тих хибах признати треба др. Шараневичови заслугу в тім, що він перший старав ся на основі жерел розʼяснити сю темну сторону в нашій історії. Він зібрав богато матеріялу, а хоч по більшій части не використав його, лишив його сирим, то стане він в пригодї тому, хто схоче основнїйше той предмет обробити. І його посмертна праця стає доброю памяткою його заслуг на тім полї. *І. Фл.*

И. Павловскій. Приходскія школы въ старой Малороссіи и причины ихъ уничтоженія (Кіевская Старина, 1904, I 1—40).

И. Павловскій. Ремесленное училище въ Черниховѣ, учрежденное сто лѣтъ назадъ (1804—1811 гг.) (ibid., 1904, II, ст. 157—168).

На підставі архивних матеріялів з полтавського губерського пра-

вленія автор в першій своїй статї подає цікавий начерк просьвітних заходів „малороссійського“ (себ-то чернигівського і полтавського) ґенерал-ґубернатора кн. А. Куракіна на початку XIX ст. (рр. 1803—1808). Коли сей енерґічний ї осьвічений діяч, якому І. Котляревський присьвятив відомий панеґірик — „Оду“, захотів довідати ся про стан шкільництва в Полтавщині та Чернигівщині, то чернигівський архиепископ Віктор відписав, що „не находилъ въ проѣздѣ моемъ нынѣ по губерніи заведеныхъ училищъ“, а полтавський ґубебрнатор доносив, що в Полтавщині шкіл не має. Останнє було не зовсім правда, бо як сьвідчать документи, видобуті д. Павловським — в р. 1803 в Полтавщині було 87 шкіл. Але що се число значить проти 866 шкіл Лївобічної України в 1740—8 рр.? І де вони на переломі XIX ст. поділи ся? Д. Павловський подає правдиве поясненнє, що в р. 1782 заборонено було дякам „мандрувати“, отже і джерело осьвіти мусїло висхнути. Се розумів і полтавський ґубернатор Сонцев, який доносив Куракину, що ревизія 1782 р. примусила дяків „обзавестись жительствомъ въ своихъ домахъ, а школы между тымъ пришли въ обветшалость и сами собой упразднились“ (стр. 16). То й не диво, що на початку XIX ст., коли Куракін і мінїстер осьвіти Завадовський прийшли до думки про потребу сїльських шкіл, то останні треба було уже із сьвічкою серед дня шукати... Куракін надіяв ся на просьвітну поміч духовенства (чернигівського та полтавського архиепископів), а також шляхти („дворянъ“), але духовенство не рушило й пальцем, а синод дав таку відповідь, з якої було знати, що справу учительства попів і взагалї догляду за школою він вважає заняттєм стороннім для духовенства, яке можна позволити о стільки, о скільки воно не заважати-ме йому „убирать хлѣбъ, молотить, мочить неньку“ і т. и... Не лїпша була й шляхта, і з виїмком одного-двох, ніхто не мав охоти осьвічувати своїх крепаків... Так найсимпатичнїйші заходи і старання Куракіна і не довели нї до чого... При кінцї статї автор справедливо зауважає, що школи в давній Українї (XVIII в.) утворені були не урядом, і не епархіяльним начальством, а самими парафіянами, народом... Тим то їх і багато було, і користь вони давали, як на свій час, чималу... Вмішав ся в сю справу уряд — і найсьвятїйше дїло загинуло... Чи не не моглоб те бути наукою де-кому і зараз, як би тільки хто хотів тих наук слухати та рахувати ся з історією?

В другій статї д. Павловський на підставі знов таки матеріялів з полтав. губ. правленія подає старінку з діяльности заснованої в р. 1804 тим самим Куракіним ремісничої школи, яка нпр. в р. 1811 мала вже 96 учнів. До школи дозволено було приймати і кріпацьких дїтей. Дуже цікава подробиця, що Куракін заснував при школї комітет,

який повинен був пеклувати ся про школу. Се був, здаєть ся, перший приклад в Росії покликання репрезентантів від суспільства до участи в шкільних справах. В перші роки істновання заведено було 6 реместв (згодом мало бути 14): столярське, слюсарське, сніцарське, срібнярське, шевське і токарське... Мастери були свої, а також Великороси і чужоземці. Від продажи шкільних виробів в р. 1811 мали вже більш 4000 доходу. Коли ся школа зникла — не відомо; єсть вказівки, що істнувала ще в р. 1818.

Як попередня, так і ся статя сьвідчать про те, що Куракін стояв цілою головою вище від своїх сучасників „сильних міра сего“, і докладав багато праці на користь дорученого єму „малороссійского народа“.

В. Д.

Переписка М. А. Максимовича съ Н. Г. Лебединцевымъ, сообщилъ В. Науменко (Кіевская Старина, 1904, IX—XII, 378-413, 125—147, 260—295, 454—505).

Листуваннє М. А. Максимовича з П. Г. Лебединцевим належить до рр. 1864—1873, себто до того часу, коли Максимович, залишивши в р. 1841 університетську службу, жив в своєму хуторі на Михайловій горі, в Золотонощині, майже навпроти Шевченкової могили. Останні 9 літ свого житя (1864—1873) Максимович майже виключно писав лишень для „Кіевских Епархіальных Вѣдомостей“, редактором яких був звісний історик української церкви і знавець української історії — П. Г. Лебединцев. З листів сих двох кореспондентів не богато можна витягти чогось загальнійшого — вони більш цікаві головним чином для біоґрафії Максимовича. Проте дещо інтереснійше з них витягти попробую. Отже в листї з 26/VI 1865 (кн. IX, с. 389—391), а далї й з 3/VII і 19/VIII тогож таки року (ibid., с. 392—3, 394—396) Максимович подає цінні замітки про Забіл і Мировичів, а з листу Лебединцева з 11/X 1865 р. (ibid., с. 398) довідуємо ся, що Максимович пропонував Л—у підняти питаннє про скасованнє проклону Мазепи. На се Лебединцев відповідає: „Про скасованнє проклону Мазепи нєбезпечно знімати й річ; справа його програна раз на все і „память его погибе съ шумомъ“. Золотив же він і будував церкви певно на козацькі гроші. Чи ж солодке було козакам його гетьмануваннє?“ Цікавий сей лист Лебединцева й далї: „За статю про хрести і голені маківки прозвали мене і латинником і уніятом чи принаймнї сином уніятського попа. Оден пан прислав навіть лайливого листа на мене — анонїмного. Яких дурнїв немає на сьвітї! За мірку для православія беруть не історию церкви, a status quo Великоросиї; все що відріжняєть ся від великоруських звичаїв в південноруській церкві — пятнують католицтвом“ (ib. с.

398) і далї наводить приклади, що в печерних церквах лаврських усї престоли були камінні і приставлені до східньої стїни, і перероблені „въ указанную мѣру“ вже аж в перш. полов. XIX ст.; в Спаській церкві відкрито образи св. Марка, Исаака Затворника та иньших (з часів Могили) з коротким волосєм і в тунїках; в Лаврі в дзвіницї є барелєф св. Антонія з давнїм ґотичним підписом, теж в тунїцї, короткій до колїн мантиї і в кукутї.

Дуже цїкавий матеріял містить ся в листї Лебединцева з 11/XI 1865 р.: „Лихі люде в Київі (мниси, ихъ же горше нѣсть) брехали Трепову (ґубернат.) на брата (Теофана) і Крижановського, приписуючи їм сепаратистичні тенденції хохломанів. Добре відповів М. А. Тулов (помічник куратора округа): „всякая скотина, вмѣсто того, чтобы заниматься наукой, занимается политикой“ (ibid., с. 404). Дїйсно, що до ладу відповів! Дещо цїкаве довідуємо ся з листу Максимовича з 3/III про настрій Гоголя в рр. 1834—35. Згадавши що ще на київській Скавицї лежить його прадід, М—ч пише далї: „Хоч про неї (Скавику) є і пісенька несмертельна, записана в моїй книзї пісень рукою Гоголя в р. 1834 в Петербурзї, а на другий рік, будучи в мене в Київі, він настроїв ся добрим духом, так що з сеї пори, здаєть ся, можна почати його душевний кризіс: за пять суток — нї слівця соромiцького, міцного, без чого не обходило ся і в серпнї р. 1850, коли я пробув у нього 10 день в Яновщинї і попращав ся з ним на віки“ (кн. X, с. 135—136). До сього можу додати, що згадана „книжка пісень“ тепер становить власність д. В. Науменка, і в нїй справдї чимало сороми́цьких річей вписаних власноручно Гоголем. Досить цїкавий для істориків лист з р. 1871 Лебединцева про київську давню топоґрафію, в якому він наводить уривки з ориґіналів XVI в. про положеннє деяких церков (кн. XII, с. 470—473), а також останнїй лист Максимовича про місце Звенигороду київського (М—ч уміщає його на р. Ірпенї, в Дзвонковій, на городищі). Здаєть ся се і все, що має ширший інтерес, хиба що ще додати сюди остру (аж занадто!) критику Максимовича на сучасних йому істориків (в листї з 27/1870 з приводу книжки Карпова): „Костомарівське наукове чепуріннє і Кулїшївська лїтературна дурійка знайшли собі відгомін в хрюканню харківського доцента „воздоєнного“ лоскотом московського Соловя — історика, про якого Поґодін справедливо сказав, що в йому минуле житє руське уявляєть ся до гори ногами. Се особливо правдиво і влучно сказано що до нашої рідної України козацької“ (кн. XI, с. 293).

Взагалї кореспонденция Максимовича з такими діячами як Лебединцев може дати (і дає) чимало цікавого в тім чи иньшім напрямі. Висловлюємо лише бажаннє, щоб шановна редакція, яка обіцяє мі-

стити й далї кореспонденцию Максимовича, повздержувала ся від публїковання листів до людей і від людей мало інтересних для нас (приміром неб. Фаворова, з яким близький був Максимович), або принаймнї з таких листів вибирала лишень те, що має близший для українських справ інтерес. *В. Доманицький.*

Автобіографія М. А. Максимовича (Кіевская Старина, 1904, IX, 322—346).

И. Стешенко — М. А. Максимовичъ (Къ столѣтію годовщины его рожденія) (Ibid., с. 347—377).

Автобіоґрафія Максимовича вперше була видрукована С. Шевирьовим в р. 1854 в „Біографическім Словарі“ професорів Московського унїверситету, але не в тій формі, в якій була написана Максимовичем. Маючи в руках ориґінал сеї автобіоґрафії, редакція „Київської Старини“ і видрукувала його, зазначивши в передмові, що „порівняннє з текстом „Словаря“ сьвідчить про те, що богато цїкавих стрічок в автобіоґрафії були тодї не використані в „Словари“, а тим часом вони инодї характеристичні для висьвітлення особи М. А. Максимовича“. На жаль, шановна редакція не потрудила ся визначити чи иньшим письмом, чи инакше як тих „цїкавих стрічок“ (за виїмком цїлих 3 сторін — 333—335), і ми, не маючи під руками рідкого нинї видання московського „Біографического Словаря“ не можемо з певністю вилучити як раз те, що було опущене в „Словарі“. На всякий випадок варто занотувати вказівки нпр. про початок лїтературної діяльности — в р. 1824: „З сеї пори почала ся моя приналежність до лїтературного сьвіту, богата спогадами, почавши з тої пори і до мого останнього повороту з Москви на Вкраїну, в червнї 1850 р., разом з моїм незабутнїм земляком і другом Гоголем“ (с. 330); або про перше виданнє пісень: „В сїчнї 1827 я здав маґістерський іспит. Втомивши ся від нього, я узяв відпустку на 21 день і одгуляв масницї на Вкраїнї в батьківській хатї і повернув ся в Москву з богатими жнивами українських пісень. Тимчасом (в маї і червнї) уже друковали ся мої „Малороссійскія пѣсни“, з поясненнями і порівняним словником, для якого я на вакаціях прочитав і славянську граматику Дубровского і Сербський словник Вука Стефановича (Ви перший [Шевирьов] пошанували розбором сї піснї, в Московському Вістнику, а друковали ся вони коштом С. А. Соболевского. І увійшли вони в славу і у нас на Руси і в Славянщинї західнїй)“ (с. 331). Далї вперше надруковано цїлих три сторінки (333—335) про відносини ректора московського унїверситета Двигубського до Максимовича, — для нас не цікаві. Спинимо ся ще на причинах, через які Максимович покинув Москву, тільки що досягши професури, і перебрав

ся до Київа (в р. 1835). Се авторське признаннє досить поясняє нам духовий стан М—ча в той час; „Ніхто, — каже він, — не знав, чого болить моя душа. Ще в р. 1829, коли я був в Петербурзї, я одержав там звістку, що вмерла моя мати, любов якої до мене була моїм ґенїєм-хранителем. Моя жива печаль обернула ся в томливу для мене тугу за батьківщиною. Може б я й переміг сю тугу, як перемагав богато в души, але визначеннє нового унїверситету в Київі потягло мене туди непоборимою силою. Туди таки згодив ся зо мною переїхати і мій незабутнїй земляк Гоголь, але йому не довело ся“ (с. 337). Нарештї винотуємо одну цікаву подробицю з житя роду Максимовичів: „Мій прадїд і дїд і батько скінчили житє на 70-му роцї; коли б і менї судило ся се саме, то за 20 літ, живучи в Москві, я написав би, здаєть ся, щонебудь путнє“ (с. 344). І справдї, як знаємо Максимович — внук теж умер на 70-му роцї (род. 1804 — ум. 1873).

До автобіоґрафії долучено ще „Помянникъ“ на 1 сторінку. Власне заголовок сей цілком зайвий: М—чови, який закінчив автобіоґрафію, на якийсь час показало ся, нїби він „читає про себе, як небіжчика“, і далї оповідає два погані сни. Сей матеріал не має нїякого значіння.

Д. Стешенко, з приводу 100-лїтнїх уродин Максимовича, подає лагідний і прихильний огляд дїяльности його, а також характеризує його, як горожанина і українського патріота, бороначи навіть від закидів напр. Пипіна, що М—ч „не був українофілом в пізнїйшому розумінню сього слова“. Що до цїлої суми заслуг М—ча, то їм д. Стешенко дає такий підсумок: М—ч — був переважно вчений і на сьому полї вспів зробити чимало. Як натураліст, він написав низку дуже гарних праць, які сприяли розвиткови натуральних наук в Росиї. Як етноґраф — надрукував низку поетичних памяток великої ваги як для Великоросиї, так і для України. Видання його помогли обновити ся росийській лїтературі, помогли розвинути ся етноґрафічній науцї, підняли ідею народности взагалї, а також звеличали нарід український. Як історик і археольоґ, він порушив і уміло порішив чимало питань, дотичних України і спеціально — Київа. Яко фільольоґ, він богато зробив для студіовання української мови і вперше поставив на науковий ґрунт питаннє про українські елементи в памятках Київської Руси до XIII в. Як український поет, М—ч не визначаєть ся зовсїм, але дуже цїнним було уже саме бажання писати для українського люду його ж мовою. Всї сї заслуги М—ча перед наукою прославили його яко визначного вченого взагалї, а заслуги його перед рідним краєм зробили його імя одним „изъ почетнѣйшихъ именъ въ исторіи изученія малорусскаго народа“ (Пыпинъ, Ист. млр. этн., 22).

В. Доманицький.

Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, т. VII вип. III, Краків 1903, с. 357–480+CI–CCLII.

Сей випуск зі статей, крім обговорених вже в LXIII т. Записок, не містить нічого більше для нас інтересного. З відділу праць Зубрицкого і Соколовского протоколів засїдань комісії подаємо ось що:

Ф. Копера предкладає фотоґрафію памятника князя Константина Острожського в Київській печерській лаврі і медалю його сина знайдену в лаврськім скарбі. Памятник, невважаючи на великий розмір (вис. 8.50 м., шир. 6.40 м.) містить ся цїлий на стінї лївої нави церкви, близько коло входу. До недавна був він закритий іконою, і затертий тинком, і аж при найновійшій реставрації церкви відкрито його зовсїм. Центром памятника служить чорний марморовий саркофаґ на котрім лежить лицар в збрУї. Саркофаґ піддержують три льви. По боках дві колюмни з капітелями з головками ангелів, злучені ломаною дугою, під котрою низше є ще плоска дуга, а з неї звисає заслона, піддержувана ангеликами. З трех сторін памятник декорований богато короґвами, щитами і т. и. На тумбі під саркофаґом є напись кирилицею: Константїн Іоанновичъ князь острозкій, гетманъ великаго князства литовскаго, защищенїемъ восточна | го бл҃гоч҃тія и храбростью вобранехъ преславутїи, многія црк҃ви бж҃їя ради отроковъ училища страннопрі | емницы немощныхъ ради в княженіи своемъ острозскомъ и в столномъ градѣ литовс | комъ вилнѣ создавнiи; вторую гефиманiю пресвятые богородицы печерскія | по представленіи своемъ сподобися положенъ бити | ҂аф҃л҃г году.

Розглядаючи близше сей памятник, д. Копера приходить до висновку, що на сю композицію зложили ся дві епохи: ренесанс XVI в. (можливо, що й дїйсно здвигнено памятник 1534, як сказано в написи, і барок XVIII, себ то додатки і прикраси при реставрації памятника після пожежі в Лаврі 1718 р. Сам факт істнованя памятника в західнім стилю в Київі і то в Лаврі, д. Копера уважає великою побідою західної культури на сході, а проф. Соколовский, доповняючи його гадку, ще чомусь бачить тут й великий вплив польської культури на Руси, хоч в памятнику Острожського нема, як видно, нїчого польського: анї композиції, анї матеріялу, анї виконання; все те походить дїйсно з заходу, але не з Польщі, що як звістно всї свої памятки штуки особливо в архітектурі і різьбі завдячує чужинї: Італії, Нїмеччинї, Франції.

Другою памяткою по Острожських лишив ся золотий медаль, знайдений враз з иньшими річами в давній касї монастирській на хорах, а забраний тепер до Петербурга. Медаль представляє з одного боку портрет князя Константина Константиновича Острожського, звернений майже впрост на перед, а довкола портрету напись. З другої сторони на розділенім на четверо гербовім щитї містять ся герби Острожських і ли-

товська Погоня, і якийсь, скороченями писаний, незрозумілий напис. Медаль сей зачисляє д. Копера до найліпших, які взагалі медалієрська штука дала.

Згадати треба про комунікат М. Берзона, який з додатком статі Еренталя з Zeitschrift für hist. Waffenkunde про арсенал в Несвижу предкладає комісії проф. М. Соколовский. З поміж численних гармат сього арсеналу найкраща, прикрашена богато різьбою в виді винної лози, вийшла з під руки львівського майстра, як вказує напис: Lenhard Here hat mich gossen. Врешті згадаємо ще про нотатку д. Людовіка Фурніє з Ліону, з якої видно, що ліонські фабрики шовкових тканин виробляли також і пояси, уживані як на Руси так і в Польщі до національних строїв. Нотатка каже, що взори присилано з Константинополя і з Персії і що пояси сї виконувано гарнійше в Ліоні ніж в оріентальних робітнях, а при тім виходили вони дешевше. В сій штуці прославив ся найбільше Пєр Дешазель (Pierre-Tous-saint Dechazelle). *М. Грушевська.*

Видання й статї обговорені в бібліоґрафії сього тому:

W. Demetrykiewicz — Groby wykute w skałach Galicyi wschodniej, pod względem archeologicznym,

E. Majewski — Polska w wyobraźni geografów średniowiecznych, 1904.

A. Brückner — Apokryfy średniowieczne, część druga,

I. Radliński — Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie, 1905.

А. Соболевскій — Изъ исторіи заимствованныхъ словъ и переводныхъ повѣстей, 1904.

Памятники славяно-русской письменности изданные Археографическою Коммиссіею. I Великія Минеи Четіи. Декабрь, дни 1—5, 1901.

Житїє й чꙋдеса свѧтителѧ й чꙋдотворца Нїколаѧ, 1901.

A. Pór — Magyar-ruthén érintkezések a XIV-ik században, 1904.

J. Bogdan — Despre cnejiĭ români, 1904.

— Ueber die rumänische Knesen, 1904.

Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка, 1903.

Acta Tomiciana, т. XI, 1901.

A. Prochaska — Rokosz lwowski w r. 1537, 1902.

— Sejmiki wiszyńskie w czasach trzech elekcyi pojagielońskich, 1903.

Литовская Метрика, том I, 1903.

П. Гильтебрандтъ — Старинныя описи Литовской Метрики, I, 1903.

М. Довнаръ-Запольскiй — Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъ государствѣ въ половинѣ XVI вѣка, 1906.

Н. Ясинскiй – Очерки по исторiи судоустройства въ Литовско-Русскомъ Государствѣ, 1901.

И. Шараневичъ — Черты изъ исторiи церковныхъ бенефiцiй и мiрского духовенства въ галицкой Руси, 1902.

И. Павловскiй — Приходскiя школы въ старой Малороссiи и причины ихъ уничтоженiя, 1904.

— Ремесленное училище въ Черниховѣ, учрежденное сто лѣтъ назадъ, 1904.

Переписка М. А. Максимовича съ Н. Г. Лебединцевымъ, 1904.

Автобiографiя М. А. Максимовича, 1904.

И. Стешенко — М. А. Максимовичъ, 1904.

Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, т. VII вип. 3, 1903.